

अलंकारादर्श.

आ पुस्तकं सने १८६७ ना २५ मा
आक्ट प्रमाणे रजीष्टर कराव्युं छे.

અલંકારાદર્શની પ્રસ્તાવના.

અલંકાર એટલે શણગાર. હરેક વસ્તુને શણગારવાથી તે મનોરંજન થાય છે. હાંડી, તરુતા, ઝુમર આદિક ઘરનો શણગાર છે. વસ્ત્ર, આભૂષણ આદિક માણસના શરીરનો શણગાર છે. તેમ વાણીને શોભાવાના ઉપમા આદિક કેટલાએક અલંકાર છે. બાઝક જેવાની વાતોમાં અલંકાર આવતા નથી, પણ વિદ્વાનોની વાણીમાં રૂપકાલંકાર, ઉપમાલંકાર, ઉત્પ્રેક્ષાલંકાર આદિક ઘણા અલંકારો આવે છે. પરમેશ્વરે કોઈ કોઈ માણસમાં તો ભાષણ કરવાની એવી શક્તિ મુકેલી હોય છે કે તે સાંભળીને સાંભળનારનાં મન બહુ રંજન થાય છે, અને તેને વધારે વધારે સાંભળવાની ઇચ્છા થાય છે. ધર્મનો ઉપદેશ આગમાં પણ અલંકારિક વાણીથી માણસનાં મન પલછી જાય છે, અને સંસારનો ત્યાગ કરીને તે ચાલી નીકળે છે. ગમે તેવો ઉદાશી માણસ હોય તે પણ અલંકારિક વાત સાંભળીને પોતાનું દુઃખ વીસારી મુકે છે. પરમેશ્વરની ભક્તિ પણ અલંકારિક વાણીથી કરવાથી વધારે પ્રેમ ઉપજે છે.

શ્રીજી મહારાજે બાઈ ભાઈ આદિક સૌના સાધારણ ધર્મ શિક્ષાપત્રીમાં લખ્યા છે તેમાં સૌને નિત્યકર્મનો પાંસઠમો શ્લોક લખ્યો છે. તેમાં કહ્યું છે કે

શ્લોક

પ્રસહં કાર્ય મિત્થં હિ સર્વૈરપિ મદાશ્રિતૈઃ।

સંસ્કૃત પ્રાકૃત ગ્રંથા ધ્યાસ શ્રાપિ યથા મતિ ॥૬૬

અર્થ--આગળ કહ્યા પ્રમાણે અમારા આશ્રીત બાઈ ભાઈ ના-

નાં મોટાં સર્વેં નિત્યકર્મ કરવું. અને પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ગ્રંથોનો અભ્યાસ પણ રોજ કરવો. એવી શ્રીજી મહારાજની આજ્ઞા છે. માટે ભગવાનની ભક્તિ અલંકાર સહિત વાણીવડે કરવા સારુ આ ગ્રંથ પણ સૌને અભ્યાસ કરવા યોગ્ય છે. તથા ઉદ્ધવ સંપ્રદાયના બીજા ગ્રંથો વાંચતાં પણ આ ઠેકાણે કયો અલંકાર છે તે આ ગ્રંથ મળવાથી સમજાય.

માટે ભાઈ તથા બાઈ, ગૃહસ્થાશ્રમી તથા ત્યાગી, સૌને વાણીના અલંકાર જાણવાની ઘણી જરૂર છે. ગદ્ય કવિતા અને પદ્ય કવિતા એ બેય પ્રકારની કવિતા અલંકારથી વધારે શોભે છે. અલંકાર વગરની હોય તે નમ્ર કવિતા કહેવાય છે. કવિપ્રિયામાં કેશવદાસ કવિએ કહ્યું છે કે—દોહા

જટપી સુજાતિ સુલભની, બહુ વિવેક વિત ચિત્ત ॥

ભૂષન વિન ન વિરાજ હિ, કવિતા વનિતા મીત ॥૧॥

અર્થ--હે મિત્ર કવિતા અને વનિતા જો સારી જાતની હોય, સારા લક્ષણવાળી હોય અને બહુ વિવેક જાણનારી ચિત્તમાં હોય પણ અલંકાર વિના શોભે નહીં.

આપણા દેશમાં પ્રાચીન મત અને અર્વાચીન મત એવા બે પ્રકારના મતના અલંકારના ગ્રંથો છે. કાવ્યપ્રકાશ આદિક કેટલા એક ગ્રંથો પ્રાચીન મતના છે. તે ઉપરથી કેશવદાસ કવિએ વૃજભાષામાં કવિપ્રિયા બનાવી છે; અને સંસ્કૃતમાં જયદેવ કવિએ ચંદ્રાલોક ગ્રંથ કર્યો તે અર્વાચીન મતનો ગણાય છે. તે ઉપરથી અપ્પ દિક્ષિતે કુવલયાનંદ ગ્રંથ કર્યો. તે ઉપરથી વૃજભાષામાં ભાષાભૂષણ, અલંકાર રત્નાકર આદિક કેટલાએક ગ્રંથો થયા છે. તે ગ્રંથોમાં ઘણુંકરીને નિર્લજ્જ ઉદાહરણો આપેલાં છે. માટે ત્યાગી પુરુષોને કે

નીતિમાન પુરુષોને તે ઉદાહરણો સાંભળવાં ગમતાં નથી; કેમકે કેટલાંક ઉદાહરણો તો દુરાચરણનાં છે. માટે આ સમયમાં ધર્મનું સ્થાપન કરવાને પ્રગટ થયેલા શ્રી સ્વામીનારાયણની શ્રી લક્ષ્મીનારાયણ દેવની ગાદીના આચાર્ય વર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજની કેટલાંક શિષ્યોએ પ્રાર્થના કરવાથી તે વિદ્વાન મહારાજાએ ગુજરાતી ભાષામાં અલંકારાદર્શ નામનો ગ્રંથ રચ્યો; કેમકે બાહ્ય ભાઈ આદિક સર્વેને મળતાં સુગમ પડે.

તે વિદ્વાન માહારાજાએ પોતાના સંપ્રદાયની પુષ્ટિના કેટલાંક સંસ્કૃત તથા ભાષાના ગ્રંથો રચેલા છે; અને કેટલાંક સંસ્કૃત ગ્રંથોની ટીકાઓ કરી છે; અને કવિતાનો શોખ ધણો છે; હજારો રૂપીયા સ્વરચીને પ્રતિષ્ઠામય આદિક મોટા યજ્ઞ કરેલા છે; વરતાલમાં ગોમતીજીનો ઘાટ સારા પથ્થરથી બંધાવ્યો છે અને સ્વમત તથા પરમતના વિદ્વાનોનું સન્માન કરે છે.

ઘણુંકરીને આ ગ્રંથ રચવામાં કુવલયાનંદ ગ્રંથનો આધાર રાખ્યો છે; તથા વૃજભાષાનો અલંકાર રત્નાકર જે મેવાડના ઉદેપુરમાં છપાઈ છે તે તથા કાશીમાં છપાઈ ટીકા સહીત કવિપ્રિયા ગ્રંથ તથા ચમત્કાર ચંદ્રિકા આદિક ગ્રંથો પાસે રાખ્યા હતા. અપ્યદિક્ષિતે લચ્ચું છે કે પ્રાચીન પંડિતોના મત તથા અર્વાચીન પંડિતોના મત સારી પેઠે તપાસીને આ સો અલંકાર મેં નીરૂપણ કર્યા છે. મતલબ કે પ્રાચીન ને અર્વાચીન મતમાં જેટલા અલંકાર છે તેમાંનો એકે અલંકાર મેં પડ્યો મુક્યો નથી. તેમ છતાં વૃજભાષાના કોઈ કોઈ કવિએ પ્રાચીન મતમાં એકવીસ પ્રકારના ઉપમાલંકાર કહ્યા છે, તેમાંથી માલોપમા, સંશયોપમા, નિર્ણયોપમા, એવા ભેદ પોતાના ગ્રંથમાં દાખલ કરેલા છે, પણ વિચારી જોતાં તે અલંકાર

ર નામાંતર કરીને કુવલયાનંદમાં દાસલ કરેલા જણાય છે. તે માટે અમે આ ગ્રંથમાં માલોપમા આદિક પ્રાચીન મતના અલંકાર દાસલ કર્યા નથી. રસવદ આદિક બીજા પંદર અલંકાર બીજા ભાગમાં છે; તેમાં નવરસનું નીરુપણ કરેલું છે. ત્યારપછી સંકરાલંકાર એટલે મિશ્રીત અલંકારનું પ્રકરણ છે. તેપછી ત્રીજા ભાગમાં અનુપ્રાસાદિક શબ્દાલંકાર બતાવ્યા છે. તેપછી થોડાક ચિત્રાલંકાર પણ દાસલ કર્યા છે.

આદર્શ એટલે દર્પણ, જેમ કપાળમાં તિલક આદિક અલંકાર કરીને દર્પણમાં મેલવી જોવાય છે, તેમ વાળીનો અલંકાર હોય તે આ ગ્રંથમાં મેલવી જોવાય; માટે આ ગ્રંથનું નામ અલંકારાદર્શ રાખ્યું છે.

બાપ પોતાની ઢીકરીને મળાવી શકે તથા માઈ પોતાની બેનને મળાવી શકે એવો આ ગ્રંથ છે.

આ ગ્રંથ રચવામાં શાસ્ત્રી કુંજવિહારીદાસજી તથા વરતાલની સંસ્કૃત શાળાના અધ્યક્ષ પુરાણી પિતાંબર પ્રેમજી રહીશ ગામ ગણાના પુરાણી કેશવપ્રસાદદાસજીએ સહાયતા કરી છે. ગ્રંથ તૈયાર થયા પછી કેટલાએક વિદ્વાન સંતોએ તપાસીને ગ્રંથ પ્રમાણ કર્યો છે. તેમજ શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારના નામાંકિત શાસ્ત્રી બદ્રીનાથજીએ તે ગ્રંથ અથથી ઇતી સુધી તપાસીને સારો અભિપ્રાય આપ્યો છે. તો પણ કોઈ ઠેકાણે ભૂલ રહી ગઈ હોય તો વિદ્વાનોએ ક્ષમા કરવી.

લી૦

ક. દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ

अलंकारादर्श.

॥ श्रीहरीकृष्णायसालंकारायनमः॥ ॐ अथ अलंकारादर्श लिख्यते ॥ ॐ शार्दूलविक्रीडित छंद ॥ वंदुं श्री वृषनंदने उर धरी आनंदना कंदने ॥ फेडी मायिक फंदने अधिक जे आपेज आनंदने ॥ जेणे सौ मुनिवृंदने सुख कर्तुं छे जे प्रिय छंदने ॥ वंदु तेह मुकुंदने मति अति आपे मति मंदने ॥१॥ ॐ अथ गणपति प्रार्थना ॥ ॐ रे गौरी सुत सिद्धि बुद्धि सतियो नारी तमारी भली ॥ बुद्धी तो बुद्ध लोक उपर भली ॥ राखे कृपा एकली ॥ सिद्धीने समजाविने पण कहो ॥ कांड कृपा ते करे ॥ सिद्धी जो नहि सानुकूल थइ तो ॥ बुद्धी थकी गुं सरे ॥२॥ आर्या गीति ॥ धर्म कुळे तनु धारी धर्माचार्ये विहारिजीलाले निजजननी विनतीथी ॥ भाषालंकृति बनावि वरताले ॥३॥ ॐ अथ ग्रंथ प्रयोजन ॥ ॐ उपजाति छंद ॥ ग्रंथो अलंकारतणा घणा छे ॥ तथापि ते निर्लज शब्दना छे ॥ वांचे नही पुत्र पितानि पास ॥ जो होय लज्जा लवनो निवास ॥४॥ माटे रच्यो ग्रंथ घणा विवेके ॥ आमां नथी निर्लज शब्द एके ॥ नीति तथा श्री प्रभूमांहि प्रीति ॥ तेनुं घणुं वर्णन शुद्ध रीती ॥५॥ ॐ अथ देशी भाषा प्रयोजन ॥ ॐ भाषा सु शाखा सम उर आणो ॥ ते सर्वनुं संस्कृत मूळ जाणो ॥ ते मूळथी तो रस कोइ ले छे ॥ शाखाज सौने फळफूल दे छे ॥६॥ ॐ अथ भाषा नियम ॥ ॐ स्रग्धरा छंद ॥ भाषा काव्ये भणीजे—इ—उ—रु—लघु तणा ॥ दीर्घ दीर्घे लघुता संयोगादी रहे तेपरथकि थ-

डके ॥ तोज पामे गुरूता ॥ जोडेला थाय जूदा पण कदि वरणो
भिन्न जोड्या न जाय ॥ पादां ते प्रास लावो नहिंतर कविता अंग
भंगा जणाय ॥७॥ दोहा ॥ जे अक्षर पादांतनो ॥ अकार एमां होय ॥
तेने गुरु गणवो पडे ॥ ते पण गणिये तोय ॥८॥

टीका ॥ जेम संस्कृतमां पादांतनो अक्षर गुरुनो लघु अने लघुनो गुरु मनाय
छे ॥ तेम भाषामां-इ-उ-रु-ए ऋण स्वरो लघुना गुरु ॥ अने गुरुना लघु
फावे तेम बोलाय छे ॥ अने जोडाक्षरथी पेहेलो लघु होय ते थडके तोज गुरु गणा-
य ॥ जेम छत्र धर्म ए गुरु छे ॥ पण गळ्युं तळ्युं जम्या रम्या ए थडकता नथी ॥
माटे गुरु नथी ॥ भाषामां जोडाक्षर जूदा पाडवा होय तो पढाय ॥ जेम धरम समरण
इसादि ॥ पण पराक्रमनुं प्राक्रम जगतनुं जक्त नगरनुं नग्र लखे तो ते भूल गणाय ॥
अने देशी भाषाओमां पादांति अनुप्रास जरूर जोड्ये ॥ केमके सुरदास तुलसीदास
प्रेमानंद शामल भट आदिक तथा सतसंगमां जे जे कवियो थया तेमां कोई कविनी
कविता पादांति अनुप्रास वगरनी नथी ॥

अलंकार विषे ॥ दोहरा ॥ वाणी शोभे जे वडे ॥ अलंकार छे
एह ॥ पंडिततणा प्रसंगथी ॥ शिखाय घडतां तेह ॥९॥ अलंकार दे-
खी सुणी ॥ जन रंजन नहि थाय ॥ अलंकार ते तो नहीं ॥ कदिये
पण कहेवाय ॥१०॥ विभत्स भाषा बोलिने ॥ भवाइना करनार ॥
हसे हसावे ते नही ॥ अलंकार गुंगार ॥११॥

टीका ॥ नवरस अने व्यंजना ते कवितानो जीव छे ॥ अने वाणी शरीर छे ॥
ते अलंकार नथी ॥ पण वाणीने शोभावा सारू ॥ उपमा आदिक अर्थालंकार अने
अनुप्रासादिक शब्दालंकार छे ॥ ते अलंकार छे ॥ माटे अलंकारना उदाहरणमां ॥
रस के व्यंजना होय ते अलंकार जाणवो नही ॥ अलंकारना लक्षणमां कबो प्रमाणे
उदाहरणमां भाव होय तेदलोज ते अलंकार जाणवो ॥

❀ अथ उपमालंकार विषे ॥ ❀ दोहरा ॥ जेनुं वर्णन की-
जीये ॥ ते कहिये उपमेय ॥ दइये जेनो दाखलो ॥ ते उपमा न ठ-
रेय ॥१२॥ मळतो गुण ते बेयनो ॥ धर्म कहे कवि तेह ॥ जेवुं पेटे
जेम सम ॥ उपमा वाचक एह ॥१३॥ जो ते चारे होय तो ॥ पूर्णो-

પમા ગણાય ॥ એક વિના બે ત્રણ વિના ॥ લુપ્તોપમા લઘાય ॥ ૧૪ ॥

❀ અથ વર્ણનીય તથા અવર્ણનીયનાં નામ ॥ ❀ દોહરા ॥ પ્ર-
સ્તુત વર્ણ્ય પ્રકૃત વિષય ॥ આસ્પદ તે ઉપમેય ॥ અવર્ણ્ય અપ્રસ્તુત
વિષયી ॥ એ ઉપમા ન કહેય ॥ ૧૫ ॥ ગુણ અથવા ધર્મ ॥ શબ્દ સ્પર્શ
રૂપ રસ ॥ ગંધ દયાછલ જેહ ॥ ક્રિયા આદિ મલ્લતા ગુણો ॥ ધર્મ
કહીજે તેહ ॥ ૧૬ ॥ ❀ અથ અધમ ઉપમા ॥ ❀ દાંત શ્વેત છે
અસ્થિસમ ॥ મુછ કાલીસમ કાગ ॥ એવી ઉપમા અધમને દૈયે દેસ્વી
લાગ ॥ ૧૭ ॥ દ્રાક્ષ સ્વાધિ મેં જે રીતે ॥ કાગ લિંબ ફલ સ્વાય ॥ એ-
વી ઉપમા આપને ॥ દે તે મૂર્ખ મનાય ॥ ૧૮ ॥ જે ગુણની ઉત્કૃષ્ટ-
તા ॥ જે માંહી કહેવાય ॥ ઉપમા એની આપિયે ॥ શ્રોતા મન મક-
લાય ॥ ૧૯ ॥

ટીકા ॥ ઉપમાનો જે ગુણ વસ્તુાણિયે તે ગુણ જેનામાં વધારે હોય તેની ઉપમા
અપાય ॥ તેમાં પણ અયોગ્ય ઉપમા અપાય નહીં ॥ જેમકે

દોહરો ॥ ગાન ભલું ગણિકાતણું ॥ સૌ જાણે સંસાર ॥ તેની
ઉપમા સંતને ॥ દે ગુણ હીન ગમાર ॥ ૨૦ ॥

ટીકા ॥ પરમેશ્વરને કે તેના અંગને ઉપમા આપીયે એવિ કોઈ વસ્તુ નથી પણ
વાણી શોભાવા સારુ કમલ તથા ચંદ્ર આદિકની ઉપમા અપાય છે ॥

❀ અથ પૂર્ણોપમા ॥ ❀ ઉપજાતિ છંદ ॥ સુપત્ર પુષ્પે તરુ
જેમ શોભે ॥ જોવા જનોની મનવૃત્તિ લોભે ॥ જાણો અલંકારધિ
તેમ વાણી ॥ પામે સુણી સ્નેહ મનુષ્ય પ્રાણી ॥ ૨૧ ॥

ટીકા ॥ એમાં અલંકાર અને વાણી એ બે ઉપમેય છે ॥ અને પત્ર પુષ્પ તથા
તરુ એ બે ઉપમાન છે ॥ શોભવું તે ગુણ અથવા તેનો ધર્મ છે ॥ અને જેમ તે ઉપમા
વાચક શબ્દ છે ॥ એમાં ચારેવાનાં છે માટે તે પૂર્ણોપમા છે ॥ શ્રીજીમહારાજનું મુખ
પૂર્ણચંદ્ર જેવું આનંદકારી છે ઇત્યાદિ ॥ જેમાં શોભા કે સારું સારું વસ્તુાણ્યું હોય તેજ
ઉપમાલંકાર છે એમ નથી ॥ નઠારાને નઠારી ઉપમા દૈયે તેપણ ઉપમાલંકાર છે ॥

જેમકે દુર્જનની ઘાળી કઢવી ફેર જેવી હોય છે ॥ એમાં ઘાળી ઉપમેય છે ॥ ફેર ઉપમાન છે ॥ અને કઢવી એ તેનો ધર્મ છે ॥ અને જેવી ઉપમાવાચક શબ્દ છે ॥ માટે તે પૂર્ણોપમાલંકાર છે ॥

	અથ લુપ્તોપમાના ભેદ				
	નંબર	વાચક	ધર્મ	ઉપમા	ઉપમેય
ચારેવાંનાં છે માટે પૂર્ણોપમા છે	૧	૧	૨	૩	૪
વાચક લુપ્તા	૨	૦	૨	૩	૪
ધર્મ લુપ્તા	૩	૧	૦	૩	૪
વાચક ધર્મ લુપ્તા	૪	૦	૦	૩	૪
ઉપમાને લુપ્તા	૫	૧	૨	૦	૪
વાચકોપમાન લુપ્તા	૬	૦	૨	૦	૪
ધર્મોપમાન લુપ્તા	૭	૧	૦	૦	૪
વાચક ધર્મોપમાન લુપ્તા	૮	૦	૦	૦	૪
ઉપમેય લુપ્તા	૯	૧	૨	૩	૦
વાચકોપમેય લુપ્તા	૧૦	૦	૨	૩	૦
ધર્મોપમેય લુપ્તા	૧૧	૧	૦	૩	૦
વાચક ધર્મોપમેય લુપ્તા	૧૨	૦	૦	૩	૦
ઉપમાનોપમેય લુપ્તા	૧૩	૧	૨	૦	૦
વાચકોપમાન ઉપમેય લુપ્તા	૧૪	૦	૨	૦	૦
ધર્મોપમાન ઉપમેય લુપ્તા	૧૫	૧	૦	૦	૦
ચારે લુપ્ત બની શકે નહિ	૧૬	૦	૦	૦	૦

એ રીતે જોતાં પ્રસ્તારમાં સોઝ પ્રકાર થાય તેમાં પહેલો પ્રકાર તો પૂર્ણોપમાનો છે ॥ અને બારમા પ્રકારમાં માત્ર ઉપમાન રહે છે તે તો રૂપકાતિશયોક્તિ અલંકાર છે ॥ અને બાકીના-૯-૧૦-૧૧-૧૨-૧૪-૧૫-અને ૧૬-ઘટલામાં ઉપમેય લુપ્ત થાય એવા અલંકાર બનવા ઘણા મુશ્કેલ છે તોપણ તેમાંનો એક નવમો પ્રકાર તા-

ળી તોંડીને ઉપમેય લુપ્તા આમાં બતાવીશું તે સહિત આઠ પ્રકારની લુપ્તોપમા થઈ શકે પણ સ્વરૂં જોતાં સાત પ્રકારનીજ લુપ્તોપમા છે ॥

❀ અથ લુપ્તોપમા ॥ ❀ ઇંદ્રવજ્રા છંદ ॥ શ્રીજી તળો છે ઘનશામ દેહ ॥ છે કંજ જેવા કર બેય તેહ ॥ ચંદ્રાસ્યની આગલ એકવાર ॥ સત્સંગિને સંત મલ્યા અપાર ॥૨૨॥

ટીકા ॥ એમાં લુપ્તોપમા ત્રણ છે ॥ શ્રીજીનું શરીર ઘનશામ કહ્યું ॥ એમાં દેહ ઉપમેય છે ॥ ઘન ઉપમાન છે ॥ અને શામ ગુણ છે માટે તે વાચકલુપ્તા થઈ ॥૧॥ કમલ જેવા બે કર કહ્યા એમાં કર ઉપમેય છે ॥ કમલ ઉપમાન છે ॥ અને જેવા એ વાચક શબ્દ છે ॥ પણ ગુણ કહ્યો નથી ॥ માટે ધર્મલુપ્તા થઈ ॥૨॥ ચંદ્રાસ્ય એમાં આસ્ય મુખ્ય તે ઉપમેય છે ॥ અને ચંદ્ર ઉપમાન છે ॥ માટે વાચક ધર્મલુપ્તા થઈ ॥૩॥

દોહરો ॥ ભગુજી બહુધા બલ વડે ॥ જય કરી જુદ્ધસ્થાન ॥ મનમાં માને તે પછી ॥ મહનર ભીમ સમાન ॥૨૩॥

ટીકા ॥ એમાં જય કરવો તે ગુણ ॥ ભીમ ઉપમાન ॥ સમાન વાચક ॥ પોતાને ભીમ જેવો માને તે ॥ પોતાને એ ઉપમેય શબ્દ નથી માટે ઉપમેયલુપ્તા છે ॥૪॥

હરિગીત છંદ ॥ હરિ દર્શને હું તો ગયો પ્રભુ પ્રસાદી દેતા હતા ॥ તે પ્રસાદી મુજને મળી ॥ ઇચ્છે અજાદિક દેવતા ॥ જે ત્યાં જવું મલ્લી પ્રસાદી તેનું આસ્વાદન થવું ॥ અણર્ચિતવ્યું એ અવસરે તે કીરદાડમિયું હવું ॥ હે હરિજનો એ અવસરે તે કીરદાડમિયું હવું ॥૨૪॥

ટીકા ॥ એમાં પણ ચાર લુપ્તોપમા છે ॥ મારું જવું અને અણર્ચિતવી પ્રસાદી મલ્લી તે કીરદાડમિયું થયું ॥ મતલબકે પોપટનું આવવું અને દાડમનું પડવું ॥ પ્રસાદીનો સ્વાદ લેવો તે પોપટે દાડમનો ભક્ષ કર્યાં જેવું થયું ॥ જવું અને પ્રસાદી મલ્લી તે ઉપમેય છે અને પોપટનું આવવું અને દાડમનું પડવું તે ઉપમાન છે ॥ પ્રસાદીનો સ્વાદ ઉપમેય છે ॥ અને દાડમનો ભક્ષ ઉપમાન છે ॥ અણર્ચિતવ્યું થવું તે સમાન ધર્મ છે ॥ કીરદાડમિયું તે શુક દાડમના જેવું જેમકે મજીઠિયો રંગ તે મજીઠના જેવો રંગ એમાં જેવો એ શબ્દનો આભાસ છે માટે કેવલ ॥ ઉપમાન લુપ્તા છે ॥૧॥ જો આભાસ માત્રથી વાચક શબ્દ માનીયે નહીં તો વાચકોપમાન લુપ્તા છે ॥૨॥ ચોથા ચરણમાં અણર્ચિતવ્યું તે સમાન ધર્મ કહ્યો છે તેને વદલે પાંચમું ચરણ બોલીયે તો તે

ધર્મ જતો રહે તેથી એકવાર ધર્મોપમાન લુપ્તા થાય ॥૩॥ અને બીજીવાર વાચક ધર્મોપમાન લુપ્તા થાય છે ॥૪॥ મૂર્ખ બહુ વિચારીને કામ કરે તોપણ મંછા કાંકાનો જેવું દુઃખકારી કરે ॥ ઈમાં મૂર્ખનું કામ ઉપમેય છે ॥ જેવું એ વાચક છે દુઃખકારી ધર્મ છે મંછા કાંકાનું કામ ઉપમાન છે પણ તે સ્પષ્ટ બતાવ્યું નહીં માટે ઉપમાન લુપ્તા છે ॥ ઉપમાન લુપ્તાનાં ઉદાહરણો પંચોપાખ્યાનમાં ઘણાં છે ॥ એક કવિ લુપ્તોપમાનાં ઉદાહરણ એવી રીતનાં આપે છે કે ॥

દોહા ॥ શ્રીહરીનો શુક નાસિકા ॥ રક્તદાડમી દાંત ॥ ગજસમ ગતિ કટિ સિંહસમ ભલીજ સૂક્ષ્મ ભ્રાત ॥૨૫॥

ટીકા ॥ શુક નાસિકા ઈમાં ॥ નાસિકા ઉપમેય છે ॥ વાચક શબ્દ કે ધર્મ નથી ॥ અને શુક જેવી નાસિકા નથી પણ શુકના નાક જેવી છે ॥ તે નાક કહ્યું નથી માટે ॥ વાચક ધર્મોપમાન લુપ્તા છે ॥ રક્તદાડમી દાંત ॥ ઈમાં દાંત ઉપમેય છે ॥ રક્ત ધર્મ છે ॥ પણ ઉપમાવાચક શબ્દ નથી અને દાડમના જેવા દાંત નથી પણ દાડમના બીજ જેવા દાંત છે તે બીજ કહ્યાં નહીં માટે ॥ વાચકોપમાન લુપ્તા છે ॥ ગજસમ ગતિ ॥ ઈમાં ગતિ ઉપમેય છે ॥ તે હાથી જેવી નથી પણ હાથીની ચાલ જેવી છે ॥ તે ચાલ કહી નહીં માટે ॥ ધર્મોપમાન લુપ્તા છે ॥ સિંહના જેવી સૂક્ષ્મ કટિ કહી ॥ ઈમાં કટિ ઉપમેય છે સૂક્ષ્મ ધર્મ છે ॥ સમ ઉપમા વાચક શબ્દ છે ॥ તે કટિ સિંહ જેવી નથી પણ સિંહની કેડ જેવી છે ॥ તે કેડ કહી નહીં માટે ॥ ઉપમાન લુપ્તા છે ॥ કુવલય-નંદમાં પ્રયેક અલંકારનાં એકથી વધારે ઉદાહરણ આપ્યાં છે ॥ પણ લુપ્તોપમાનાં વિશેષ ઉદાહરણ આપ્યાં નથી ॥ તેથી જણાય છે કે લુપ્તોપમાની જ્ઞાત્રી પ્રવૃત્તિ નહિ હોય ॥ માટે ભાષાભૂષણ આદિકમાં લુપ્તોપમાના ભેદ કહ્યા નથી ॥

❀ અથ અનન્વયાલંકાર ॥૨॥ ❀ લક્ષણ ॥ દોહરો ॥ જે વસ્તુ ઉપમેય છે ॥ એજ હોય ઉપમાન ॥ અનન્વયાલંકાર છે ॥ સૌ સમજે તે સ્થાન ॥૨૬॥ ઉદાહરણ ॥ સર્વૈયા ॥ સૂરતનો સરદાર ભલો અરદેશર તે કહિયે નર કેવો ॥ માન મળ્યું સરકારતણું વલ્લિ ગામ મળ્યાં ગુણ ઉત્તમ એવો ॥ ફારાશિ ને અંગરેજી ભળ્યો સતસંગ વિષે પણ શોભિત તેવો ॥ સ્વાનવહાદુર સ્વામિ નહીં અરદેશર તે અરદેશર જેવો ॥૨૭॥ પુનઃ ॥ દોહા ॥ ગર્ધવ ચાલ્યો વસ્ત્રપર ॥ કવિયે દેસ્વી કહ્યુંજ ॥ અરે તને કેવો કહું ॥ તુ જેવો તે તુંજ ॥૨૮॥

ટીકા ॥ આકાશ જેવો આકાશ છે ॥ અને સમુદ્ર જેવો સમુદ્ર છે इत्यादि ॥

❀ અથ ઉપમેયોપમાલંકાર ॥૩॥ ❀ લક્ષણ ॥ દોહા ॥ ઉપમા જ્યાં અન્યોન્યનિ ॥ કહે કોઈ કવિરાય ॥ તો તે ઉપમેયોપમા ॥ અલંકાર કહેવાય ॥૨૯॥ ઉદા. ॥ સજ્જન આ સંસારમાં ॥ બે બંધન બઢવાન ॥ કાંતા સમાન કનક છે ॥ કાંતા કનક સમાન ॥૩૦॥ પુનઃ ॥ આદિ અંતવિણ બેય છે ॥ મેં જાંળ્યા મુજ પાસ ॥ કાઢ કહું આકાશ સમ ॥ કાઢ સમો આકાશ ॥૩૧॥ ❀ અથ પ્રતિપાલંકાર ॥૪॥ ❀ દોહરા ॥ જોતાં જે ઉપમાન છે ॥ તે કહિયે ઉપમેય ॥ પાંચ પ્રકાર પ્રતીપમાં ॥ પ્રથમ કહીજે તેય ॥૩૨॥ શ્રી હરિનાં મુખસમ શશી ॥ ઓપે છે આકાશ ॥ તારા મંડલ ત્યાં દિસે ॥ મુનિ મંડલસમ પાસ ॥૩૩॥ પુનઃ ॥ કવિત ॥ પરણેલો પર્વીશ વરસનો મરણ પામ્યો કુટુંબિયો મઠીં બહુ કલપાંત કરે છે ॥ અફીળીયે વાટે જતાં પુછું આ શામાટે રુએ ॥ કહ્યું વા઱ા બીચારીનો ચોટલો ઉતરે છે ॥ અફીળીએ કહ્યું તે અમલપાળી લેતો હતો ॥ તેની પાડી ના ત્યારે અફીળિયો ઉચરે છે ॥ એવા મરનારને તે આટલું બધું શું રોવું ॥ ધાનનાં ધનેરાં એવાં તો અનેક મરે છે ॥૩૪॥ પુનઃ ॥ લોધી-કા પતિ અભેસિંહજીએ દેહ મુક્યા પછી એક કવિયે કહેલું ॥ કવિ-ત ॥ તારા વિના કવિતા કરી કરી સુણાવું કેને ॥ તારી તુલ્ય ધન-દ તે હરની હજુર છે ॥ કેને કહું કષ્ટ જડ જગતનો મિત્ર જે છે ॥ તારા જેવો ઇંદ્ર પણ તે તો ઇંદ્રપુર છે ॥ શીતલ કથન કહી કોણ મન શાંત કરે ॥ ચંદ્ર પણ દુર જેનું તારા જેવું નુર છે ॥ વિદ્યાનો વિનોદ કેની સાથે કરું અભેસિંહ ॥ દેવ ગુરુ તારા જેવો પંડિત તે દૂર છે ॥૩૫॥ દોહરા ॥ ઉપમા તે ઉપમેય કહિ ॥ જો તેથી જે ટા-ર ॥ કરે અનાદર વર્ણનો ॥ વિજો પ્રતીપ પ્રકાર ॥૩૬॥ રે સ્વલ નર ભસવાતણું ॥ તું ન ધરિશ અભિમાન ॥ તુજ સરસ્વા ભસનાર તો ॥

दिसे सैकडो श्वान ॥३७॥ वर्णनेज उपमेय करि ॥ बळि तेनाथकि
 जेह ॥ करे अनादर अन्यनो ॥ त्रीजो प्रतीप तेह ॥३८॥ रे तारा
 मंडळ तमे ॥ तजो गर्व ततकाळ ॥ तमसरखी श्री हरि गळे ॥ छे
 मोतीनी माळ ॥३९॥ पुनः॥ लेखणनी प्रशंशा ॥ हे हळ तुं हरखी-
 श नहि ॥ उपकारीपणुं धारि ॥ लेखण पण तुज तुल्य छे ॥ जनने
 जिवाडनारि ॥४०॥ जे उपमा उपमेयनी ॥ व्यर्थ कहे कवि जेह ॥
 चारु चतुर्थ प्रकारनो ॥ प्रतिप प्रमाणो तेह ॥४१॥ दशरथ राजा दे-
 शमां ॥ थया स्वतंत्र समर्थ ॥ एने उपमा इंद्रनी ॥ आपे ए तो व्य-
 र्थ ॥४२॥ वर्णनीय उत्तम छतां ॥ अन्यतणुं शुं काम ॥ एम गणे
 उपमानने ॥ छे प्रतीप ते ठाम ॥४३॥ ज्यारे हरिना मुखतणो ॥ पे-
 खे परम प्रकाश ॥ रविने ढांके छे विधि ॥ अभ्र वडे आकाश ॥४४॥
 पुनः॥ दीपक माग्यो नृप सुते ॥ कहे कवि ते ठाम ॥ कुळदीपक
 छो कुंवर त्यां ॥ दीवानुं शुं काम ॥४५॥ पुनः॥ उपजाति छंद ॥
 पवित्र तीर्थोदकथी थवाय ॥ तीर्थे विचारी जन एम जाय ॥ मळया
 सदाचारि सुसंत जेने ॥ शाकामनुं छे पछि तीर्थ तेने ॥४६॥ ❀
 अथ रूपकालंकार ॥५॥ लक्षण कवित ॥ उपमेयनेज उपमान रुपे
 वरणवे ॥ अलंकार रुपक तो एहनुंज नाम छे ॥ जुदापणुं जरिये न
 भासे ते अभेद रुप ॥ जुदापणुं भासे तो ताद्रुप तेह ठाम छे ॥ सम
 गुण न्युन गुण अथवा अधिक गुण ॥ अकेकाना त्रण त्रण भेद भ-
 ला आम छे ॥ छ प्रकारनो छे एवो रुडो रुपकऽलंकार ॥ आ जुओ
 कहाथी ओळखाय ते तमाम छे ॥४७॥ सम अभेद रुपक उदाहरण ॥
 दोहरो ॥ विभूति छे शशि चाप छे ॥ नीलकंठ विख्यात ॥ हे संतो
 स्नेहे जुओ ॥ आ शंकर साक्षात ॥४८॥

टीका ॥ एमां श्रीजीने अने शंकरने अभेदपणे सरखा गुणें वरणव्या ॥ एक
 एकथी वधारे के ओळो गुण कह्यो नही ॥ माटे सम अभेद रुपकालंकार छे ॥ शि-

વને વિભૂતિ છે ॥ અને શ્રીજીને વૈભવ છે ॥ શિવને કપાળે ચંદ્ર અને હાથમાં ધનુષ છે ॥ અને શ્રીજીના ચરણમાં ચંદ્ર તથા ધનુષ છે માટે વેય સરસા કહ્યા ॥

❀ અથ ન્યુન અભેદ રુપક ॥ ❀ છે તો શંકર આસ્વયં ॥ જીત્યો જેણે મેન ॥ ચંદ્ર મલો છે માલમાં ॥ પળ નથિ ત્રીજું નેન ॥૪૯॥

ટીકા ॥ એમાં શ્રીજીને શંકર સાથે અભેદ વર્ણન કહ્યું કે જેણે કામદેવને જીત્યો ॥ અને જેના કપાળમાં ચંદ્ર છે ॥ એટલે શ્રીજીને કંકુનો ચાંદલો છે ને શિવના કપાળમાં ચંદ્ર છે ॥ પણ શ્રીજીના કપાળમાં ત્રીજું નેત્ર નથી એટલું ઓછું છે ॥ માટે ન્યૂના ભેદ રુપક થયું ॥

❀ અથ અધિકા ભેદ રુપક ॥ ❀ બ્રહ્મચારી રુપ શ્રીજી તથા શિવજીને વિષે ॥ દોહા ॥ આ શંકર શિર છે જટા ॥ ભૂત અધી-શ તથાપિ ॥ તેહ કરે છે તીવ્ર તપ ॥ ક્રોધ ન કરે કદાપિ ॥૫૦॥

ટીકા ॥ એમાં નીલકંઠ બ્રહ્મચારીને શિવ રુપે અભેદ કહ્યા ॥ પણ તે ભૂત પ્રાણી માત્રના નાથ ક્યારે પણ ક્રોધ કરતા નથી ॥ એટલું શિવનાથી અધિક કહ્યું ॥

❀ અથ તાદ્રુપ્યસમ રુપક ॥ ❀ સોરઠો ॥ નિરખો હરિમુ-ખ ચંદ ॥ હે મુજ નેત્ર ચકોર આ ॥ મુનિ ગણ તારા વૃંદ ॥ તે નિ-રખો તે પાસ છે ॥૫૧॥

ટીકા ॥ એમાં મુખ અને ચંદ્ર નેત્ર અને ચકોર મુનિ મંડલ ને તારા મંડલ એ રીતે ઉપમેય ઉપમાન સ્પષ્ટ વતાવ્યાં ॥ પણ ઓછા વધતાપણું કાંઈ કહ્યું નહીં ॥ માટે સમતાદ્રુપ્ય રુપક છે ॥

❀ અથ ન્યૂનતાદ્રુપ્ય રુપક ॥ ❀ દોહા ॥ ભજે નહીં ભગ-વાનને ॥ જન પશુ જાણો તેહ ॥ પાછલ ન મલે પુંછડું ॥ સ્વામિ સ્વરેશ્વરિ એહ ॥૫૨॥ ❀ અથ અધિકતાદ્રુપ્ય રુપક ॥ ❀ નિરખે હરિમુખ ચંદને ॥ નારી નરો નિશંક ॥ શીતલતા શોભા મલી ॥ ન મલે કાંઈ કલંક ॥૫૩॥ ઇંદ્રવજ્રા છંદ ॥ રાજા કહી જે પુર નાથ જેહ ॥ બીજો કહી જે કવિરાજ તેહ ॥ સેવાય રાજા નિજ દેશ ઠા-મે ॥ સર્વત્ર સેવા કવિ રાજ પામે ॥૫૪॥ ❀ અથ પરિણામાલંકા-

र ॥६॥ ❀ लक्षण कवित ॥ उपमान उपमेय रूपे उपमेयतणु ॥
 काम करे परिणामालंकार ते थाय छे ॥ चरणारविंद एनो अर्थ तो
 बे रीते थाय ॥ एक तो चरणरूपी कमळ गणाय छे ॥ बीजो अर्थ
 कमळने चरण रूपे मनाय ॥ रूपकने परिणाम एथी ओळखाय छे ॥
 चरणारविंदमां सुगंध लेवा भमे भंग ॥ चरणारविंदे चांपी दीधो ब-
 लिराय छे ॥५५॥ उदाहरण ॥ वसंततिलका छंद ॥ जे पादपद्मथकि
 अंडकटाह फोडयुं ॥ जे पादपद्म शकटासुर रूप तोडयुं ॥ जे पादप-
 द्मथि कयों दुखि कालिनाग ॥ ते पादपंकजतणो महिमा अथाग ॥५६॥

टीका ॥ पद्मवडे अंडकटाह फोडाय नही ॥ पण पद्मे चरण रूपे थईने अंडक-
 टाह फोडयुं ॥ माटे परिणामालंकार थयो ॥

पुनः॥ दोहा ॥ करेल पोते कीर्तिगिरि ॥ ते जोवाने काज ॥
 उत्तम भूपति रूप थई ॥ अर्जुन आव्यो आज ॥५७॥ बीजुं उदा०॥
 वसंततिलका छंद ॥ कन्यानुं दान करवा धन कोई राये ॥ आप्यु गरीब
 द्विजनेज उदारताये ॥ आप्यो द्विजे तरत त्यां बदलो अनूप ॥ चि-
 ते विचारि शुभ आशिरवाद रूप ॥५८॥

टीका ॥ एमां उत्तम बदला जेवो आशिर्वाद आप्यो ॥ माटे बदलो उपमान
 छे ॥ अने आशिर्वाद उपमेय छे ॥ ते बदलाये आशिर्वाद रूपे थई काम कर्युं ॥

❀ अथ उल्लेखालंकार ॥७॥ ❀ दोहा ॥ बहु जन देखै ए-
 कने ॥ जूदे जुदे प्रकार ॥ तो कविजन तेने कहे ॥ उल्लेखालंकार
 ॥५९॥ शार्दूलविक्रीडित ॥ श्रीजीने शिव रूप सत्य निरखे शंभु उ-
 पासी घणा ॥ देखै वैष्णव विष्णु रूप हरिने जैने जिनादी गण्या ॥
 भाले भक्त गणेशना गणपती देवीज देवीतणा ॥ जाणे छे जवनो
 खरेखर खुदा तेमां न कांइ मणा ॥६०॥ उल्लेख बीजो ॥ दोहरो ॥
 अनेक रूपे एकने ॥ कहे एक जण कोय ॥ जूदा जूदा गुणवडे ॥ ए

उल्लेखज होय ॥६१॥ श्रीजी विषे ॥ उपजाति छंद ॥ विद्वान जोतां अज
 देव ए छे ॥ तपस्वि जोतां नरभाइ ते छे ॥ जो चिन्ह सोळे चरणो विषे छे ॥
 श्रीकृष्ण हे सज्जन आ दिसे छे ॥६२॥ ❀ अथ स्मृति ॥ ॥ भ्रांति ॥
 ॥ संदेह ॥ ॥ अलंकार ॥ ❀ दोहरो ॥ स्मृति ॥ भ्रांति ॥ संदे-
 हनां ॥ लक्षण नाम प्रमाण ॥ अलंकार त्रण तेह छे ॥ समजे जेह
 सुजाण ॥६३॥ ❀ अथ स्मृति मान ॥८॥ ❀ वैतालीय छंद ॥
 विचर्या जन ज्ञान बागमां ॥ निरख्या होज भलाज भागमां ॥ हरि
 रंग रम्या सखा लई ॥ स्मृति ते होज निहाळतां थई ॥६४॥ ❀
 अथ भ्रांति अलंकार ॥९॥ ❀ घडियाळमां भूतनी भ्रांति ॥ कवित ॥
 भूपना भवनमां सुतो गमार गमाडियो ॥ घडियाळ घोष सुणी ॥ भ-
 डकीने भागे छे ॥ बुम सुणी बहु लोके कारण पुछयुं तो कहें ॥ छे
 तो घर ठीक पण बोक बहु लागे छे ॥ नकी भूत थाय मरी जाय
 जे नवा घरमां ॥ आ घरमां भाइ भारे भूतावळ जागें छे ॥ रात अ-
 रधीक ज्योरे जायने अंधारूं थाय ॥ घणणण घणणण घंटडीयो वा-
 गे छे ॥६५॥ अन्योन्य भ्रांति विषे ॥ शार्दूलविक्रीडित छंद ॥ ग्रीष्मे
 ताप अमाप जाणि वणिजो राते मळी चालिया ॥ सामासामि पुरे ज-
 वा कर विषे भाला भला झालिया ॥ सामासामि मळ्या महा वन
 विषे गै रात बारे घडी ॥ लूटारातणि टोळि आवि लुटवा अन्योन्य
 भ्रांति पडी ॥६६॥ ❀ अथ संदेहालंकार ॥१०॥ ❀ वडोदरा विषे ॥
 श्रीजीनी असवारी सारि अतिशे औरावतो हाथियो ॥ पेखीने पर-
 देशी एक जनने संदेह स्वांते थियो ॥ शुं हुं जागृत छुं जरूर उरमां
 के स्वप्ननी वात छे ॥ साचुं आज वडोदरूं शहर छे के स्वर्ग साक्षात
 छे ॥६७॥ ❀ अथ शुद्धा पन्हुति अलंकार ॥११॥ ❀ दोहा ॥
 बीजानो गुण मूकवा ॥ करे एकनो लोप ॥ शुद्धा पन्हुति तेह छे ॥

गुणपरनो आरोप ॥६८॥ कुपुत्र ते तो पुत्र नहीं ॥ एम जाणजो
 आप ॥ ते तो मात पितातणुं ॥ पूर्वजन्मनुं पाप ॥६९॥ हेत्व पन्हु-
 ति ॥ अलंकार ॥ अन्यारोपण जो करे ॥ युक्ति करीने कोय ॥ अलं-
 कार एतो भलो ॥ हेतु अपन्हुति होय ॥७०॥ लाज नहीं ते नर
 नहीं ॥ न खर न लांबा कान ॥ भला भुंडा सौने भसे ॥ समजो
 आ तो श्वान ॥७१॥ लटकता मोटा पंखा विषे ॥ उपजाति ॥ ले
 वीजणाने लटकावि वाय ॥ एवुं नथि क्याई पुराणमांय ॥ दशानने
 तोडि उडाडि जेह ॥ जटायुनी पांख जगाय एह ॥७२॥ ॐ अथ
 पर्यस्ता पन्हति ॥ ॐ दोहा ॥ वर्ण्य विषे आरोपवा ॥ अवर्ण्य गुण
 ढंकाय ॥ पर्यस्ता पन्हति भलो ॥ अलंकार ते थाय ॥७३॥ कवित ॥
 भटकतो भाट एक आव्यो अमदावादमां ॥ धान खावा वेची खाधि
 त्यां पोतानी ढालडी ॥ प्रभाते उठीने गयो कोचरब पालडिये ॥
 कहाणी सुणी लोके ओढाडि सारी शालडी ॥ खानपान मान
 पामि ॥ गामना वखाण कर्या ॥ वाहवाह वारिजाउं पालडी व-
 हालडी ॥ अहमदावाद ते तो अहमदावादडीज ॥ शहेर तो सारुं
 कहुं कोचरब पालडी ॥७४॥ ॐ अथ भ्रांता पन्हति ॥ ॐ दोहा ॥
 भ्रांती भागे कोइनी ॥ सत्य कहीने वात ॥ भ्रांता पन्हति तेह छे ॥
 अलंकार साक्षात ॥७५॥ शार्दूलविक्रीडीत ॥ श्रीजीनी अस्वारी विषे ॥
 गाजे छे घन हे सखी नहि सखी वाजे वडी नोबतो ॥ बोले मोर
 नहि सुछंद उचरे छे संतनी सोबतो ॥ बोले दादुर वृंद वृंद जननां
 बोले बहु ठाम छे ॥ जो आ मेघ गिरी शिरे गज शिरे ते तो घन-
 श्याम छे ॥७६॥ ॐ अथ छेका पन्हति अलंकार ॥ ॐ दोहा ॥
 छेका पन्हति पूछतां ॥ सत्य लुपावे वात ॥ प्रथम कहेलुं फेरवि ॥
 समजावे भलि भात ॥७७॥ कवित ॥ पुछयुं एके वणिकना पुत्रने
 तें भाळि भाई ॥ सारी घोडी मारी ते चोराइ छे सवारमां ॥ बाळक

त बोल्यो एक जणों चोरी जतों हतों ॥ बहु वार ते तों आवि बेसे
छे बजारमां ॥ त्यारे तो तुं कोरटमां साक्षी पूरी जैश साची ॥ एवुं
सुणी एणे वात फेरवि ए वारमां ॥ काखमां राखिने तेनो टेको दे-
तो जतो हतो ॥ साचेसाची साक्षी हुं पुरिश सरकारमां ॥७८॥ भु-
पतिने संभळावा कोई व्यासे कथा वांची ॥ तलमात्र मांस खाय ते
नरके जाय छे ॥ जे प्राणीनुं मांस खाधुं ते प्राणीयो वाघ बनी ॥
तेनुं मांस तोडीं खाय तेथी दुःखी थाय छे ॥ सांभळीने शंका करी
राजागे करीने रीस ॥ वात उलटावा त्यारे व्यासजी चहाय छे ॥ ते
माटेज तलमात्र मांस कोई खाता नथी ॥ खाय छे ते तलमात्रथी
विशेष खाय छे ॥७९॥ ❀ अथ कैतवा पन्हति ॥ ❀ दोहा ॥ तेह
कैतवा पन्हति ॥ एकतणे मिश ज्यांय ॥ वर्णन करिये अन्यनुं ॥
समजे बुध मनमांय ॥८०॥ विचर्या श्रीहरि वन विषे ॥ हरख्या वन
वसनार ॥ तरुवर सौ कंपन मिषे ॥ नृत्य करे ते ठार ॥८१॥ पुनः ॥
हे हरिजन आ तो जुओ ॥ उमंग राखी ऊर ॥ प्रभुनि प्रदक्षणा क-
रे ॥ फरवा मिश शशि सूर ॥८२॥

टीका ॥ एमां फरवाने मिशे ॥ प्रदक्षणा करे छे कहुं ॥ आशा धरे टीका
करेली कारिकामां कैतवा पन्हति पळी छेका पन्हति छे अने कुवळ्यानंदमां एथि
उलटुं छे ॥

❀ अथ उत्प्रेक्षा अलंकार ॥१२॥ ❀ दोहा ॥ करे अन्यथा
कल्पना ॥ वस्तु हेतु फळमांहि ॥ उत्प्रेक्षालंकार छे ॥ ते तो जाणो
त्यांहि ॥८३॥ वस्तूत्प्रेक्षा द्विविध छे ॥ उक्तास्पदा अनुक्त ॥ भेद भ-
णुं छुं तेहना ॥ समजे जे मति जुक्त ॥८४॥ जे कोई वस्तू विषे ॥
करि कल्पना सोय ॥ उक्तास्पदमां होय छे ॥ अनुक्तमां नहि होय ॥८५॥
हेतू फळ उत्प्रेक्षणा ॥ बे बे विधनी जाण ॥ आस्पद सिद्ध असिद्ध
ते ॥ पंडित करे प्रमाण ॥८६॥ हेतूनी के फळतणी ॥ अन्य कल्पना

જેહ ॥ દીસે સિદ્ધ અસિદ્ધ કે ॥ તમે તપાસો તેહ ॥૮૭॥ કવિત ॥
 હેતુ બતાવામાં ત્રીજી પાંચમી વિભક્તિ હોય ॥ ફલ બતાવામાં ચોથી
 વિભક્તિજ હોય છે ॥ કાં તો પામવા ને લેવા એવા એવા શબ્દ હોય ॥
 ફલ ઉતપ્રેક્ષા તમે જાણો ભાઈ તોય છે ॥ હેતુ જે કહેલું હોય તે
 હેતુ જો સિદ્ધ હોય ॥ તો તે સિદ્ધ વિષયા છે કહે સહુ કોય છે ॥
 ફલ ઉતપ્રેક્ષામાં તે ફલ સિદ્ધ જો થયેલું ॥ તો તે સિદ્ધ વિષયા અ-
 લંકાર ગણ્યોય છે ॥૮૮॥ ❀ અથ ઉક્તાસ્પદા વસ્તૂત્પ્રેક્ષા ॥ ❀
 ૩૦॥ દોહા ॥ લક્ષ્મીનારાયણતણું ॥ મંદિર ઉજ્જ્વલ એહ ॥ શિશ્વર
 ધવલ ગિરિનું હશે ॥ હું જાણુ છું તેહ ॥૮૯॥

ટીકા ॥ એમાં મંદિર ઉપમેય છે ॥ તે કહી બતાવ્યું ॥ માટે તે ઉક્તાસ્પદા વ-
 સ્તૂત્પ્રેક્ષા છે ॥ અને હું જાણું છું એ ઉત્પ્રેક્ષાવાચક શબ્દ છે ॥

પુનઃ ॥ દોહા ॥ ચક્ષુ વિલોક્ત્યાં વૃદ્ધનાં ॥ ચસમાં સુદ્ધાં ચાર ॥
 ઝુંપ્રજ્ઞા ચક્ષુ દિસે ॥ અંતરતણાં બહાર ॥૯૦॥

ટીકા ॥ એમાં ચસમાં વર્ણ્ય છે તે બતાવ્યાં માટે વસ્તૂત્પ્રેક્ષા છે ॥ અને ઝું ઉ-
 ત્પ્રેક્ષાદર્શક શબ્દ છે ॥

પુનઃ ॥ દોહા ॥ જાણું માનું ઝું નકી ॥ જાણે હશેજ હોય ॥
 ઉત્પ્રેક્ષાદર્શક ભલા ॥ શબ્દો કહિયે સોય ॥૯૧॥

ટીકા ॥ એ શબ્દો હોય તો વાચ્યોત્પ્રેક્ષા ॥ અને તેનો અધ્યાહાર થતો હોય
 તો ગમ્યોત્પ્રેક્ષા કહેવાય ॥

❀ અથ અનુક્તાસ્પદા વસ્તૂત્પ્રેક્ષા ॥ ❀ ગીતિ છંદ ॥ જજ
 કર્યો મહારાજે ॥ વિપ્ર હજારો જમે જુઓ આજે ॥ જમતાં દિવિજ હર-
 પે છે ॥ ઘૃત તો જાણે ઘણુજ વરપે છે ॥૯૨॥

ટીકા ॥ બીજા ઉદાહરણમાં ઘી વરસે છે કહ્યું પણ કહેવાનું એ છે કે ॥ એવી
 રીતે ઘી પીરસાય છે તે પીરસાય છે કહ્યું નહીં ॥ માટે અનુક્તાસ્પદા વસ્તૂત્પ્રેક્ષા છે ॥

❀ અથ સિદ્ધસ્પદા હેતુત્પ્રેક્ષા ॥ ❀ દોહા ॥ કોકિલ તો કૂકૂ કહે ॥ સુણિને સૌનાં નામ ॥ તે નિંદકનું તેથિ શું ॥ થયું હશે તન શામ ॥૧૩॥

ટીકા ॥ કોયલને પુછિયે કે મોર કેવો ॥ પોપટ કેવો ॥ મેનાં કેવી ॥ તે સૌનાં નામ સાંભળીને કુકુ પટલે કુત્સિત પટલે છોટાં એમ કહે છે ॥ તે કારણથીજ તે નિંદા કરનારનું આજુ શરીર કાલું થયું હશે કે શું ॥ એમાં કુકુ બોલે છે તે આસ્પદ કહેતાં વિષય છે તે તો સિદ્ધ છેજ ॥ તેને પાંચમી વિભક્તિ જોઈએ તે પણ છે માટે સિદ્ધ વિષયા હેતુત્પ્રેક્ષા છે ॥

❀ અથ અસિદ્ધાસ્પદા હેતુ ॥ ❀ દોહા ॥ મઢ્યો લેખ મેરાઈને ॥ જતાં ગાંભૂનું રાજ ॥ જાજમ પાથરિ તેથિ શું ॥ બેસારે સૌ આજ ॥૧૪॥

ટીકા ॥ એમાં મેરાઈને જાજમ પાથરી આપે છે તે ઉપર કલ્પના કરી છે ॥ પણ તેને ગાંભુનું રાજ જતાં લેખ મઢ્યો તે કારણ વતાવ્યું પણ તે લેખ મઢ્યો નથી ॥ માટે અસિદ્ધ વિષયા હેતુત્પ્રેક્ષા છે ॥

પુનઃ ॥ અસિદ્ધાસ્પદા હેતુત્પ્રેક્ષા ॥ દોહા ॥ જોગિ કહે જન સૌ મને ॥ એવિ ધરી ઊર આશ ॥ જટા વધારી તેથી શું ॥ વડે કર્યો વન વાસ ॥૧૫॥

ટીકા ॥ એમાં વડે જોગી કહેરાવાની આશાથી જટા વધારી નથી ॥ પણ એવિ આશાથી વધારી એવું કારણ વતાવ્યું તે વિષય છે ॥ વડને એવી આશા નથી ॥ માટે એ અસિદ્ધ વિષયા હેતુત્પ્રેક્ષા છે ॥

❀ અથ સિદ્ધાસ્પદા ફલોત્પ્રેક્ષા ॥ ❀ દોહા ॥ અધર રાક્ષ-વા આમને ॥ થંભ સરિખું આજ ॥ આ મંદિર ડુંચું ઘણું ॥ રચ્યું હશે મહારાજ ॥૧૬॥

ટીકા ॥ આમ સ્વભાવે ડુંચો રહેલો છે તે ફલ સિદ્ધ છે ॥ માટે સિદ્ધ વિષય ફલોત્પ્રેક્ષા છે ॥

❀ અથ અસિદ્ધાસ્પદા ફલોત્પ્રેક્ષા ॥ ❀ દોહા ॥ ડુંધે શિર
લટકી રહી ॥ વડે જુઓ વાગોલ ॥ રાજ પામવા પુનર્ભવ ॥ શું તપ
કરે અડોલ ॥૧૭॥

ટીકા ॥ એમાં વાગોલ આવતે યવે રાજ્ય પામવા સારુ તપ કરતી નથી ॥ પ-
ણ એવા ફલની કલ્પના કરી તે વિષય છે પણ તેને ઇચ્છા નથી માટે અસિદ્ધ વિષ-
યા ફલોત્પ્રેક્ષા છે ॥ એ રીતે ઉત્પ્રેક્ષાના છ પ્રકાર કહ્યા ॥ તે વાચ્યોત્પ્રેક્ષા છે ॥ તે-
મજ ઉત્પ્રેક્ષા વાચક શબ્દો વિના પણ છ પ્રકારની ગમ્યોત્પ્રેક્ષા થાય ॥ તેમાં વેનું
ઉદાહરણ કહીયે છે ॥

❀ અથ સિદ્ધાસ્પદા વસ્તૂ ગમ્યોત્પ્રેક્ષા ॥ ❀ ઉપજાતિ છંદ ॥
દીવાલિની દીપકમાલ સારી ॥ દેખા કહ્યું કાંઈ જને વિચારી ॥
હીરાતળા આ સળગાર સારા ॥ ધરી ત્રિયે છે નિજ અંગ ધાર્યા ॥૧૮॥

ટીકા ॥ એમાં દીપમાલ આસ્પદ છે તેમાં હીરાના હાર વસ્તૂની ઉત્પ્રેક્ષા કરી ॥
અને ઉત્પ્રેક્ષા વાચક શબ્દ નથી તેથી સિદ્ધાસ્પદા વસ્તુ ગમ્યોત્પ્રેક્ષા થઈ ॥

❀ અથ હેતુ ગમ્યોત્પ્રેક્ષા ॥ ❀ વસંતતિલકા વૃત્ત ॥ પાદા-
ન્ન પેરિ પ્રભુનાં સુકુમાર સારાં ॥ પદ્મો રહ્યાં જલ વિષે જડને વિ-
ચારાં ॥ પેરિ પ્રભૂની ગતિ ગર્વ નહીજ રાખે ॥ માતંગ લાજિ નિજ
મસ્તક ધૂલ નાખે ॥૧૯॥ ❀ અથ રૂપકાતિશયોક્તિ અલંકાર ॥૨૦॥

❀ દોહા ॥ રૂપક અતિશય ઉક્તિ તે ॥ કેવલ જ્યાં ઉપમાન ॥ ગુ-
ણથી તથા ક્રિયાથી ॥ થાય વર્ણનું જ્ઞાન ॥૨૦૦॥ છ પ્રકાર રૂપ-
કતળા ॥ પ્રથમ જણાવ્યા જેહ ॥ રૂપક અતિશય ઉક્તિના ॥ એવા
છ ભેદ એહ ॥૨૦૧॥

ટીકા ॥ પણ ગ્રંથ વધી જાય માટે એક ભેદનું ઉદાહરણ કહેશું ઉત્પ્રેક્ષામાં એમ
માનું છે ॥ અથવા હશે એમ કહ્યું છે ॥ અને અભેદ રૂપકમાં વર્ણ્ય જણાય ને આ અથ
ઇત્યાદિક કાંઈપણ શબ્દ હોય ॥ અને રૂપકાતિશયોક્તિમાં વર્ણ્ય જુદો જણાવાનું કાંઈ
ચિન્હ હોય નહિ ॥ અને લુપ્તોપમામાં ઉપમા વાચકનો આભાસ હોય અને આંતિ મ-
તમાં તે વસ્તૂમાં આંતિ પડે હોય છે ॥

ઉપજાતિ છંદ ॥ સુધાં શુ છે સ્વચ્છ સમીપમાંય ॥ સુધાનિ
દૃષ્ટિ પળ તેથી થાય ॥ ચકોર પ્રેમી મલ્લિને અનેક ॥ જોઈ રહ્યા છે
કરિ દૃષ્ટિ એક ॥૧૦૨॥

ટીકા ॥ આ ચંદ્રમાંથિ અમૃતનિ દૃષ્ટિ થાય છે તે તું જો ॥ અને અનેક પ્રેમી
ચકોર એક નજરથી જોઈ રહ્યા છે ॥ એમાં ગુણ અને ક્રિયા વિચારતાં જણાય છે કે ॥
શ્રીજી મહારાજનું મુલ્ આલ્હાદકારી ચંદ્ર છે ॥ અને તેમાંથિ વચનામૃત વરસે છે
અને પ્રેમી ભક્ત મલ્લિને એક નજરે જોઈ રહ્યા છે ॥ નહિતો અનેક ચકોર મલ્લિને ચં-
દ્રને જુવ નહી ॥ કોઈ ચકોર ક્યાંઈ હોય ॥ અને કોઈ ક્યાંઈ હાય ॥

પુનઃ ॥ સ્વગધરાછંદ ॥ બે પદ્મો ઉપરે બે કદલિ તરુ તળા થંભ
રુડા ધર્યા છે ॥ તે માથે કૂપ દીઠો પછી ત્રિસરિતનાં સ્થાન ત્યાં તો
ઠર્યા છે ॥ ઝંચે છે શંખ સારો તડુપરી શશિ છે તાપ તે તો હરે છે ॥
મોટો આનંદ પામી મુનિજન સઘઢા ધ્યાન તેનું ધરે છે ॥૧૦૩॥

ટીકા ॥ એમાં મુનિજનો તેનું ધ્યાન ધરે છે એમ કહું ॥ તે ઉપરથી સમજાય છે
કે તે શ્રીજીના અંગનુ વર્ણન કર્યું છે ॥ રણવગડામાં રાતા સ્ત્રીલા તે ગાજર ॥ રણવ-
ગડામાં હોલા હીંચે તે નાલિયેર ॥ રણવગડામાં લોહિનાં ટીપાં તે ચળોટી ॥ એ વર્ણ
રૂપકાતિશયોક્તિનાં ઉદાહરણ છે ॥

❀ અથ સાપન્હવરૂપકા તિશયોક્તિ ॥ અલંકાર ॥ ❀
દોહા ॥ પર્યસ્તા પન્હુતિ દિસે ॥ અતિશયોક્તિમાં જ્યાંય ॥ રૂપક અ-
તિશયુક્તિતો ॥ સાપન્હવ સમજાય ॥૧૦૪॥ કવિત ॥ થલમાં કમલ
ચાર પાંચ પાંચ પાંચડાનાં ॥ નજરોનજર સર્વ સંતોયે નિહાલ્યાં છે ॥
કહું શું વચાળી તે તો કમલ છે કાંતિમાન ॥ રંગમાં કહું તો રાતા
રંગનાં રૂપાઢાં છે ॥ પાંચાડિયે પાંચાડિયે મોતિ તો એકેક પેરવ્યું ॥
કમલને રંગે દિસે રાતા રંગવાઢાં છે ॥ જલના કમલમાંહિ મોતો કહે
છે તે જુટું ॥ થલના કમલમાં મેં મોતી ભલાં ભાલ્યાં છે ॥૧૦૫॥

ટીકા ॥ એમાં શ્રીજીના ચરણકમલનું તથા નલ્ રૂપી મોતીનું વર્ણન કર્યું તેથી
રૂપકાતિશયોક્તિ છે ॥ પણ એમાં જલનાં કમલમાં મોતીનો નિષેધ કયો તેથી સાપ-

નહિશયોક્તિ છે ॥

❀ અથ ભેદકાતિશયોક્તિ અલંકાર ॥ ❀ દોહા ॥ જો કહિયે સર્વેથકી ॥ ન્યારી વસ્તૂ આજ ॥ ભેદક અતિશય ઉક્તિ તે ॥ કહે મહા કવિરાજ ॥૧૦૬॥ પુરપુરમાં પેંડા ભલા ॥ કરે ભલે સૌ કોય ॥ પળ તે મથુરાંપુરતણો ॥ પેંડો ન્યારો હોય ॥૧૦૭॥ પુનઃ ॥ સવૈયો ॥ કામ સુણી અરધે કથને ॥ જઈ કાસદ તુલ્ય કરો કદિ કૂદી ॥ શીત વૃષા ન વિચાર કરો ન વિચાર કરો રજની વદિ શુદી ॥ લાડુ જલેબિ જમાડિ જુઓ ॥ અછતે પિરસો કદલિફલ છુંદિ ॥ સાકર શાંડ સમાર્પિ જુઓ પળ જીભ મિઠાશની વાતજ જુદી ॥૧૦૮॥

❀ અથ સંબંધાતિશયોક્તિ અલંકાર ॥ ❀ દોહા ॥ જેહ થવા સંભવ નહિ ॥ થયું કલ્પિયે તેમ ॥ સંબંધાતિશયોક્તિ તો ॥ અલંકાર છે એમ ॥૧૦૯॥

ટીકા ॥ સંબંધ અને સંભવ એ બે શબ્દોનો ભાવાર્થ એક છે ॥ તે થવાનો યોગ નહિ તોપણ એમ થયું એવી જુઠી કલ્પના કરે તે સંબંધાતિશયોક્તિ અલંકાર ॥

કવિત ॥ મુંબઈમાં ઠામ ઠામ વૈદ તો વિશેષ વધ્યા ॥ અનેક પ્રકારનાં તે ઓસડ બનાવે છે ॥ ગળ્યા ન ગળી શકાય કોટમાં નહીં સમાય ॥ સંખ્યા તેની જોતાં અચરજ ઉપજાવે છે ॥ શેરીયે શેરીયે તથા ચૌટામાં ને ચકલામાં ॥ વૈદ વૈદ વૈદ એવાં નામ તો ધરાવે છે ॥ કુતરાને મારવા જ્યાં કાંકરો નમીને લેયે ॥ ત્યાં તો એક વૈદરાજ હાથમાંહી આવે છે ॥૧૧૦॥

❀ અથ અસંબંધાતિશયોક્તિ ॥ ❀ તે સંબંધાતિશયોક્તિથી ઉલટી છે ॥ દોહા ॥ બનવાનો સંભવ છતાં ॥ ન બન્યું કહિયે તેહ ॥ અળ સંબંધાતિશયતો ॥ ઉક્તિ કહિયે એહ ॥૧૧૧॥ શ્રેષ્ઠ સમયે ડુર્ગ-પુર ॥ માણસ મળ્યાં અથાગ ॥ જોતાં સ્વાલી ક્યાંઈ પળ ॥ તલપુર

न मळे माग ॥११२॥ ❀ अथ अक्रमातिशयोक्ति अलंकार ॥ ❀
 दोहा ॥ उपजे साथे एकदम ॥ कारण कारज बेय ॥ अक्रम अतिश-
 यउक्तितो ॥ कहे कविजन तेय ॥११३॥ आपे उत्तम रामजी ॥ ओ-
 षड ते वखणाय ॥ खावुं जावुं रोगनुं ॥ बेय एकदम थाय ॥११४॥

टीका ॥ उत्तमरामजी डाकतर रांदेरना सत्संगी सारा छे ॥ ते औदिच्य ब्राह्मण छे ॥

पुनः ॥ दोहो ॥ राम रामना शत्रुओ ॥ तजे क्षमा समकाळ ॥
 तजेज साथे कोश पण ॥ राम खडग भूपाल ॥११५॥

टीका ॥ एमां कहुं के रामचंद्रजी शत्रु उपरनी क्षमा तजे एटले शत्रुओ तरत
 क्षमा कहेतां पृथ्वी तजीने जता रहे छे ॥ अने रामनुं खडग कोश कहेतां मीयांन
 तजे छे ॥ एटले शत्रु राजाओ कोश कहेतां खजानो तजे छे ॥ ए उदाहरणमां श्ले-
 षार्थ छे ॥ जे अलंकारना लक्षणमां कहुं होय के आमां श्लेषार्थ लाववो ॥ तेमां श्ले-
 षार्थनी जरूर छे ॥ ते बिना बीजा अलंकारोमां श्लेषार्थ लावे छे ते तो पंडिताई
 जणाववा वास्ते छे ॥

❀ अथ चपलातिशयोक्ति अलंकार ॥ ❀ दोहा ॥ कारण
 जाण्यार्थी तरत ॥ कार्योत्पत्ति जणाय ॥ चपलातिशयोक्ती भलो ॥ अ-
 लंकार कहेवाय ॥११६॥ आगम सुण्युं हनुमाननुं ॥ चमक्यो रावण-
 राय ॥ पड्या मुगट शिर उपरथी ॥ थर थर कंपी काय ॥११७॥
 पुनः ॥ थाय पापनो नाश जो ॥ जाय महाप्रभु पास ॥ एवुं सुगवा
 मात्रमां ॥ थयो पापनो नाश ॥११८॥ ❀ अथ अत्यंतातिशयोक्ति ॥
 ❀ दोहा ॥ प्रथम थयानुं पछि बने ॥ पछिनुं प्रथमज थाय ॥ अ-
 त्यंतातिशयोक्ति ते गुणवंता कवि गाय ॥११९॥ कवित ॥ सारा दैवी
 जने एम सांभळ्युं जे श्रीजी आज ॥ कोटि भव केरां कर्म चरणे
 मुकावे छे ॥ तेथी एवी आशा राखी सोंपवा संचितकर्म ॥ सभा म-
 ध्ये श्री हरिनी आगळ ते आवे छे ॥ नीयम धरावा कर्म चरणे मु-
 कावा सारु ॥ जइ एकजण तहां जळ मात्र लावे छे ॥ संचित करम

ત્યાં તો પ્રથમ પ્રલય થયાં પછી કર્મ અર્પવાનો સંકલ્પ કરાવે છે
 ॥૧૨૦॥ ❀ અથ તુલ્પયોગિતા ॥૧૪॥ ❀ દોહા ॥ બહુ વર્ણ્યોનો
 એક ગુણ ॥ બહુ અવર્ણ્યનો એક ॥ તુલ્પ યોગિતા તેહ છે ॥ વાંચો
 કરી વિવેક ॥૧૨૧॥ ❀ અથ વર્ણ્યેક ગુણ ॥ ❀ ઉપજાતિ છંદ ॥
 જો ભાઈ સૂર્યોદય થાય જ્યારે ॥ અંધારુંને તસ્કર ઘુડ ત્યારે ॥ સ્વ-
 યોત તારા ગણ સર્વ જેહ ॥ અદર્શ થે ક્યાંઈ રહેજ એહ ॥૧૨૨॥
 સાચી જુની ॥ વિહાં કુત્તાં બ્રાહ્મણાં ॥ ચોથાં ચુનારાં ॥ સ્વાવું થોડું
 ને વેર બહુ ॥ પાંચમાં પીંજારાં ॥ એ તુલ્પયોગિતા છે ॥૧૨૩॥ ❀
 અથ અવર્ણ્યેક ધર્મ ॥ ❀ ઉપજાતિ છંદ ॥ શ્રીજીની જેણે મુરતી
 નિહાળી ॥ પ્રત્પંગમાં કોમલ ને રુપાળી ॥ શશિ કલા કેલ સરોજ
 જેહ ॥ કઠોર ભાસે તનમાંહિ તેહ ॥૧૨૪॥ ❀ અથ વીજા પ્રકારની
 તુલ્પયોગિતા ॥ ❀ દોહા ॥ કરે વૃત્તિ રિપુ મિત્રપર ॥ રાચી એકજ
 રીત ॥ તુલ્પયોગિતા વીજી તે ॥ સમજે સમજૂ ચિત્ત ॥૧૨૫॥ ઉપજા-
 તિ છંદ ॥ સત્સંગિ સારો ગણતાં ગણાય ॥ જ્યારે હરિ દર્શન કાજ
 જાય ॥ તથા કુતર્કી જન વાદ કામે ॥ શ્રીજી સમીપે જઈ હાર
 પામે ॥૧૨૬॥

ટીકા ॥ સત્સંગી પુષ્પનો હાર પામે ॥ અને કુતર્કી હાર પામે એટલે હારી જાય ॥

પુનઃ ॥ દોહા ॥ છે આ ચંદન વૃક્ષને ॥ શત્રૂ મિત્ર સમાન ॥
 પાલે કાપે તેહને ॥ દે સુગંધનું દાન ॥૧૨૭॥ ❀ અથ તુલ્પયોગિતા
 ત્રીજી ॥ ❀ જેઓમાં ઉત્કૃષ્ટ ગુણ ॥ તે સહવર્ણ્ય ગણાય ॥ તુલ્પયોગિતા
 ત્રીજી તે ॥ સમજે સુજન સદાય ॥૧૨૮॥ કવિત ॥ પ્રવાસમાં કવિ
 એક પરા વિષે રાત રહ્યો ॥ કરે ક્યાં મુકામ કોઈને નહિ પિછાળી-
 આ ॥ સરાળીય સ્નેહથી ઉતાર્યા નિજ સદનમાં ॥ ચાકરિ કરી વિ-
 શેષ સારા જન જાણિયા ॥ કહે કવિ કાઠિ કોઠી કળવીને ફાલિ-
 યે ॥ હું ફર્યો કોઈયે ન આવકાર ભાવ આણિયા ॥ નીચી નાતના

શું જાણે પરીણાની ચાકરીમાં ॥ બ્રાહ્મણ કે વાણિયા કે સમજે સ-
રાણિયા ॥૧૨૯॥ ❀ અથ દીપકાલંકાર ॥૧૫॥ ❀ દોહા ॥ જ્યાં
અવર્ણ્યને વર્ણ્યનો ॥ એક ધર્મ ઉચરાય ॥ અલંકાર દીપક તહાં ॥
દીપકસમ દરશાય ॥૧૩૦॥

ટીકા ॥ જેમ દીવો ઘરના બારગામાં કર્યો હોય ॥ તે ઘરમાં તથા ઓસરીમાં
પણ પ્રકાશ કરે ॥ તેમજ એકજ ધર્મ વર્ણ્યનો અને અવર્ણ્યનો બતાવે તે દીવા જેવો ॥
માટે દીપકાલંકાર તેનું નામ છે ॥

દોહા ॥ નભ શશિથી જલ્લ કમલથી ॥ નદિ જલ્લ વડે સદાય ॥
તરુ શોભે ફલ્લ ફૂલથી ॥ રાજનીતિથી રાય ॥૧૩૧॥

ટીકા ॥ એમાં રાજા વર્ણ્ય છે ॥ અને નભ જલ્લ નદી અને તરુ એ વધાં અવ-
ર્ણ્ય છે ॥ પણ શોભવું એ ધર્મ સૌને એક છે ॥ માટે દીપકાલંકાર છે ॥

❀ અથ આવૃત્તિ દીપક ॥૧૬॥ ❀ દોહા ॥ શબ્દાવૃત્તિ એક
છે ॥ અર્થાવૃત્તિ એક ॥ શબ્દ અર્થ એ બેયની ॥ છે આવૃત્તિ છેક ॥૧૩૨॥
તે દીપક આવૃત્તિમાં ॥ વર્ણનીય સૌ હોય ॥ અવર્ણ્ય તો એકે નહીં ॥
સમજે કવિજન સોય ॥૧૩૩॥ ❀ અથ શબ્દાવૃત્તિ ॥ ❀ આર્યા
ગીતિ ॥ શ્રી હરિતણા વિજોગે ॥ અતિશય ઉત્તમ નરેશ અકલાય ॥
તેના તનની પીડા ॥ નાહી પરીક્ષક નરોથિ અકલાય ॥૧૩૪॥

ટીકા ॥ એમાં અકલાય એટલે મુંઝાય અને છેલે અકલાય એટલે ॥ ન કહી
શકાય એમ એક શબ્દના અર્થ જુદા છે ॥ માટે શબ્દાવૃત્તિ છે ॥

પુનઃ ॥ હરિગીત ॥ શબ્દાવૃત્તિ ॥ હરિભક્ત આ હરિની પ્રસાદી
પામિને હરસ્વાય છે ॥ ધંતૂર ફલ્લને ભાંગ્ય આ જો ॥ હરપથી હરસ્વાય
છે ॥૧૩૫॥ અર્થાવૃત્તિ ॥ શ્રી ધર્મ સુતનું ધામ દેખી સંત મન વિક-
સે ઘણા ॥ ઉન્મત્ત ગંગા નીર નિરસી ॥ મન ફુલે હરિજનતણાં ॥
૧૩૬॥ ઉભયાવૃત્તિ ॥ હરિને નિહાળી હરિજનો આનંદ પામે છે અ-
તિ ॥ શ્રીજીનિ વાણિ સાંભળી ॥ આનંદ પામે સૌ યતિ ॥૧૩૭॥

ટીકા ॥ એમાં હરિચાચ છે ॥ એટલે રાજી થાય છે ॥ અને ધંતૂર ફળ હર ॥ એટલે શિવજી ચાચ છે ॥ એમાં શબ્દની આવૃત્તિ થયે ॥ પણ અર્થ જુદા છે ॥ માટે શબ્દાવૃત્તિ છે ॥ બીજામાં દેહી અને નિરહી તે શબ્દો જુદા છે પણ અર્થ એકજ છે ॥ તેમજ વિકસે છે ॥ અને ફુલે છે તે વેચ શબ્દો જુદા છે પણ અર્થ એક છે માટે અર્થાવૃત્તિ છે ॥ ત્રીજામાં હરિજન આનંદ પામે છે ॥ અને યતિ એટલે સંતો આનંદ પામે છે ॥ એમાં શબ્દ અને અર્થ વેચ એકજ છે ॥ માટે ઉભયાવૃત્તિ છે ॥

❀ અથ પ્રતિ વસ્તુપમાલંકાર ॥૧૭॥ ❀ દોહા ॥ પ્રતિ વસ્તુપમા વાક્ય બે ॥ ઉપમે ને ઉપમાન ॥ ધર્મ એક તે વેચનો ॥ જુદે જુદે પદ માન ॥૧૩૮॥ ઉપજાતિ છંદ ॥ અજ્ઞાન તો સંત મળ્યાથિ જાય ॥ અંધારું આદિત્ય ઉગે પળાય ॥ માહાત્મ્ય સંતોનું ગુણીજ જાંગો ॥ ન મૂલ્ય મૂર્ખો મળિનું પ્રમાણે ॥૧૩૯॥

ટીકા ॥ અર્થાવૃત્તિ દીપકમાં અને આમાં એટલો ફેર છે કે અર્થાવૃત્તિ દીપકમાં જુદાં જુદાં બે વાક્યોમાં વર્ણ્ય વસ્તુઓ હોય ॥ અને આમાં એક વાક્યમાં ઉપમેય ॥ અને એકમાં ઉપમાન હોય છે ॥ અને જુદા જુદા શબ્દો વહે ધર્મ એકજ બતાવ્યો હોય છે ॥ આમાં સંત ઉપમેય છે ॥ મૂર્ખ ઉપમાન છે ॥ અજ્ઞાન ઉપમેય ॥ અને અંધારું ઉપમાન છે ॥ જાય અને પળાય એ બે ક્રિયામાં ધર્મ એકજ છે ॥ છંદના ઉત્તરાર્ધમાં બીજું ઉદાહરણ છે ॥ તેમાં સંતનું માહાત્મ્ય ગુણી હોય તે જાણે ॥ અર્થાત્ ॥ ગુણ હીન હોય તે જાણે નહીં ॥ જેમકે મૂર્ખ મળીનું મૂલ્ય જાણે નહીં ॥ એમાં એક એક વાક્યમાં જાણે કહ્યું અને બીજામાં પ્રમાણ કરી શકે નહીં કહ્યું ॥ તોપણ ગુણ હીન હોય તે સંતનું માહાત્મ્ય જાણે નહીં ॥ અને મૂર્ખ મળીનું મૂલ જાણે નહીં એ વેચ વાક્યનો ભાવર્થ એક છે ॥ માટે ॥ પ્રતિ વસ્તુપમાલંકાર છે ॥ તથા ॥

દોહા ॥ સદગુણિ જનના સદગુણો ॥ લોકો કરે કબૂલ ॥ હીરો મુખથી નવ કહે ॥ લાચ ટકા મુજ મુલ ॥૧૪૦॥

ટીકા ॥ જેમ હીરો પોતે કહેતો નથી કે મારું મૂલ આટલું છે ॥ લોકો કહે તે સ્વરૂં ॥ તેમ ગુણવાનના ગુણ લોકો પોતાની મેલે કબૂલ કરે તે સ્વરા ॥ એ રીતે બે વાક્યનો ધર્મ એકજ છે ॥ માટે પ્રતિ વસ્તુપમા છે ॥

❀ અથ દ્રષ્ટાંતાલંકાર ॥૧૮॥ ❀ દોહા ॥ ઉપમા ઉપમે વાક્ય બે ॥ ધર્મ જુદા તે ઠાર ॥ ઉપમા વાચક શબ્દ નહિં ॥ દ્રષ્ટાં-

તાલંકાર ૧૪૧॥ કીર્તિમાન નૃપ અભય છે ॥ રવિ છે પ્રતાપવાન ॥
મશાલચી દેખે નહીં ॥ પુરાણિને નહિં જ્ઞાન ॥૧૪૨॥

ટીકા ॥ એમાં અભય રાજા કીર્તિમાન છે ॥ અને રવી પ્રતાપવાન છે કહ્યું ॥
તે રાજા ઉપમેય છે ॥ અને રવી ઉપમાન છે ॥ કીર્તિવાન અને પ્રતાપવાન એ બે ધર્મ
જુદા છે ॥ બીજા ઉદાહરણમાં પુરાણી ઉપમેય છે ॥ અને મશાલચી ઉપમાન છે ॥
મશાલચી મશાલના તેજથી અંજાઈ જવાથી દેખતો નથી ॥ તેમ પુરાણ મળ્યાના ગ-
ર્વથી પુરાણી ईશ્વરનું સ્વરૂં જ્ઞાન પામતો નથી ॥ બીજાને જ્ઞાન આપે છે એ બે ધર્મ જુ-
દા છે ॥ માટે દૃષ્ટાંતાલંકાર છે ॥ પ્રતિ વસ્તુપમામાં અને આમાં ભેદ દેખાય છે કે
પ્રતિ વસ્તુપમામાં ઉપમા ઉપમેયનો ધર્મ એક હોય છે ॥ અને દ્રષ્ટાંતાલંકારમાં ધર્મ
જુદા હોય છે ॥

❀ અથ નિર્દર્શનાલંકાર ॥૧૫॥ ❀ દોહા ॥ સરસ્વા બે
વાક્યાર્થનો ॥ ધર્મ જુદો દેખાય ॥ પણ ઐક્યારોપણ કરે ॥ નિર્દ-
ર્શના કહેવાય ॥૧૪૩॥ ઉપજાતિ છંદ ॥ કુપાત્રને દાન કર્યું કરાવ્યું ॥
તે સ્વારમાં બીજ સ્વચીત વાવ્યું ॥ કુશિષ્યને જેહ કહ્યું મિઠાશે ॥
વજાવિયો શંખ બધીર પાસે ॥૧૪૪॥

ટીકા ॥ દૃષ્ટાંતાલંકારમાં જુદા ધર્મનાં પણ મળતાં બે વાક્યો છે ॥ તેવાં બે
વાક્યોનું જે અથવા તે શબ્દબદ્ધે ઐક્યારોપણ થાય તે નિર્દર્શના છે ॥

❀ અથ બીજા પ્રકારની નિર્દર્શના ॥ ❀ દોહા ॥ ગુણસ-
માન બે વસ્તુનો ॥ એક વિશે દેખાય ॥ બીજી તેહ નિર્દર્શના ॥ કહે
મહા કવિરાય ॥૧૪૫॥ ઉન્નતતા ગિરિ શિખરની ॥ લિધી મંદિરે
એહ ॥ કોમલતા હરિ ચરણની ॥ દીઠી કમલમાં તેહ ॥૧૪૬॥

ટીકા ॥ ય્યાં ઉપમા ઉપમેયનો સરસો ધર્મ હોય તે ઉપમાનમાં કે ઉપમેયમાં
એક ઠેકાણે કલ્પવૃક્ષ તે બીજી નિર્દર્શના છે ॥ પર્વતની ઉન્નતતા તે પદાર્થ છે ॥ તે
મંદીરે લેવાય નહિ ॥ પણ જેવી પર્વતની ઉન્નતતા છે ॥ તેવી મંદીરની ઉન્નતતા છે ॥
એવાં ઉપમાન ઉપમેયનો સરસો ધર્મ છે ॥ તે બેયનો મંદીરની ઉન્નતતામાં ઐક્યારોપ
કર્યો તેમજ શ્રીજીના ચરણની કોમલતા તે કમલમાં દીઠી એ ઉપમેયનો ગુણ ઉપમા-
નમાં ઐક્યારોપ કર્યો માટે તે પદાર્થ વૃત્તિ નિર્દર્શના છે ॥

❀ અથ નિદર્શના ત્રીજી ॥ ❀ દોહા ॥ બોધ શુભાશુભ
 અર્થનો ॥ કરે ક્રિયાથી એહ ॥ કરિયે એવિ કલ્પના ॥ ત્રિજી નિદર્શના
 તેહ ॥૧૪૭॥ ❀ અથ શુભાર્થ બોધ નિદર્શના ॥ ❀ ઉપજાતિ ॥
 જે દર્શનાર્થે જન આવનાર ॥ આપે જુઓ આ ધ્વજ આવકાર ॥
 પાંમી વડું સ્થાન સુમાન દેવું ॥ સૌ લોકને તે સુચવેજ એવું ॥૧૪૮॥
 પુનઃ ॥ દોહા ॥ પાઢ્યું પોર્યું જેહને ॥ નભાવિ લેવું તેહ ॥ નિર ન
 બોલે કાઠને ॥ એમ જળવતું એહ ॥૧૪૯॥ ❀ અથ અશુભાર્થ બોધ ॥
 ❀ ઉપજાતિ ॥ માંચી ઘૃતાદી રસમાં પડે છે ॥ ઘણા રસાસ્વાદથી
 મરે છે ॥ તેવી ક્રિયાથી જનને જણાવે ॥ ઘણા રસાસ્વાદથી મોત
 આવે ॥૧૫૦॥ ❀ અથ વ્યતિરેકાલંકાર ॥૨૦॥ ❀ દોહા ॥ ઉપમા
 કે ઉપમેયમાં ॥ કહિયે કાંઈ વિશેષ ॥ વ્યતિરેકાલંકાર તે ॥ નહિ
 એમાં અંદેશ ॥૧૫૧॥ ચિંતા ચિતાસમાન છે ॥ દેહ દહન કરનાર ॥
 અનુસ્વાર છે એટલો ॥ અધિક દિસે આકાર ॥૧૫૨॥ પુનઃ ॥ વ્યતિ-
 રેકાલંકાર ॥ હરિગીત છંદ ॥ નિસ્પ્રેહિ છે જડ ભરત સરસા ॥ સંત
 પણ વિદ્વાન છે ॥ સ્વર તુલ્ય સ્વલ છે સ્વર અધિકતા ॥ પુછ્છ લાંબા
 કાન છે ॥૧૫૩॥

ટીકા ॥ એમાં ચિંતા ઉપમેય છે ॥ અને ચિંતા ઉપમાન છે ॥ તેમાં ચિંતાને
 માથે અનુસ્વાર છે એટલું વિશેષ છે ॥ વીજા ઉદાહરમાં સંત ઉપમેય છે ॥ અને જડ
 ભરત ઉપમાન છે ॥ તેમાં જડ ભરત કાંઈ મળ્યા નહોતા ॥ અને સંત વિદ્વાન છે ॥
 એટલું ઉપમેયમાં વિશેષ બતાવ્યું ॥ સ્વલ પુરુષ ઉપમેય છે અને સ્વર ઉપમાન છે ॥ સ્વ-
 રને પુછ્છડું અને લાંબા કાન છે ॥ એટલું ઉપમાનમાં વિશેષ કહ્યું ॥ વ્યતિરેકમાં ઉપ-
 મા વાચક હોય અને ન્યુનાધિક રૂપકમાં તે શબ્દ ન હોય ॥

❀ અથ સહોક્તિ અલંકાર ॥૨૧॥ ❀ દોહા ॥ જન મન
 રંજન જ્યાં મળો ॥ ભાસે કવિ સહભાવ ॥ સહોક્તિ તે તો સરસ છે ॥
 કહે રુડા કવિરાવ ॥૧૫૪॥ જેમ જેમ જન જગતમાં ॥ અધિક થાય

धनवान ॥ तेम तेम वधि जाय छे ॥ धन साथे अभिमान ॥१५५॥
 उपजाति छंद ॥ पुनः॥ थैने गया वामन दान पात्र ॥ मागीज पृ-
 थ्वी त्रण्य पाव मात्र ॥ उंचा वध्या वामन देव ज्यारे ॥ साथे व-
 धी लाकडी तेहवारे ॥१५६॥

टीका ॥ कारण ने कारज साथे थाय एमां सहभाव छे पण ते तो अक्रमा-
 तिशयोक्ति अलंकार छे ॥ अने गुरु चेलो साथे आव्या एम कहीये तेमां सहभाव
 छे पण ते मन रंजन नथी माटे ते सहोक्ति अलंकार नथी ॥ पण गोळा साथे गो-
 फण गई एम कहीये तो ए मन रंजन छे ॥ माटे सहोक्ति अलंकार छे ॥ तेमज
 वामन साथे लाकडी वधी ते सहोक्ति छे ॥

दोहा ॥ जुडे जळमां जे समे ॥ द्रढ पकड्यो गज राज ॥
 नाम कथन करी वर छुटन ॥ थयां साथ बे काज ॥१५७॥ ❀ अथ
 विनोक्ति अलंकार ॥२२॥ ❀ दोहा ॥ वर्णनीय काईक विना ॥
 गणतां हीन गणाय ॥ विना शब्दना अर्थथी ॥ ते पण विनोक्ति
 थाय ॥१५८॥ अरे कदी जन एकमां ॥ सघळा सदगुण होय ॥ वि-
 ना विनय गुण तेहनो ॥ करे न आदर कोय ॥१५९॥ पुनः॥ सवै-
 यो ॥ देश विशेष विषे विचर्यो ॥ वरवाण चडि परदेश वह्यो ॥ उ-
 द्यम शोधि अनेक कर्या ॥ भटक्यो बहुधा शीर भाव वह्यो ॥ स्वारथ
 सिद्ध थवा समजी नर ॥ कंजुसने नृप भोज कह्यो ॥ कल्पित कोटि
 उपाय कर्या ॥ पण भाग्य विना धन हीन रह्यो ॥१६०॥

टीका ॥ विना एवो शब्द न होय ॥ पण ज्यां विना एवो अर्थ होय ॥ ते
 पण विनोक्ति अलंकार छे ॥ गुरु विना चेलो एकलो आव्यो एमां मन रंजनपणुं
 नथी माटे ते अलंकार नथी ॥

उपजाति छंद ॥ जे कृष्ण भक्ति न करे कदापि ॥ मनुष्यनो
 देह मळयो तथापि ॥ साध्यो नही जो निज जीव अर्थ ॥ तो तेह-
 नो ते जन जन्म व्यर्थ ॥१६१॥

ટીકા ॥ એમાં વિના શબ્દ નથી ॥ પળ અર્થ એવો નિકલે છે કે નર દેહ પામ્યો પળ કૃષ્ણની ભક્તિ વિના અને પોતાના આત્માનો અર્થ સાધ્યા વિના તેનો માણસનો જન્મ વ્યર્થ છે તે પળ વિનોક્તિ અલંકાર છે ॥

વિનોક્તિ અલંકાર બીજો ॥ દોહા ॥ જે પ્રસ્તુત કાંઈક વિના ॥
વાહ વાહ વચ્ચણાય ॥ તે પળ તેમ વિનોક્તિ તે ॥ અર્થ થકી પળ થાય ॥૧૬૨॥ શોભે વિદ્યાદિક ગુણો ॥ વિના ધરે અભિમાન ॥ જાય અહં મમતા ટઢી ॥ ગણાય સાચું જ્ઞાન ॥૧૬૩॥

ટીકા ॥ એના ઉત્તરાર્થમાં વિના શબ્દ નથી પળ અર્થ એવો નિકલે છે કે અહં મમતા વિના હોય સારે સાચું જ્ઞાન ગણાય ॥ માટે તે વિનોક્તિ અલંકાર છે ॥

❀ અથ સમાસોક્તિ અલંકાર ॥ ❀ દોહા ॥ જ્યાં પ્રસ્તુત વર્ણન વિષે ॥ અપ્રસ્તુત આભાસ ॥ સમાસોક્તિ સૌકો કહે ॥ જેને જ્ઞાન ઉજાસ ॥૧૬૪॥ જો બહુ જન મજન કરે ॥ ચંદ્રકલા મોઝારા ॥ એથી ઉપજે અંગમાં ॥ શીતલતા ગુણ સાર ॥૧૬૫॥

ટીકા ॥ એમાં કોઈ નહીં હોય તેમાં બહુ માણસો નહાતાં હોય ॥ તેથી તેનાં શરીર ઠંડા થતાં હોય એવો આભાસ થાય છે ॥ માટે સમાસોક્તિ અલંકાર છે ॥ બીજું ઉદાહરણ કાઠીને નિષે કઠું કે તમારે પુજા અને મંત્ર જપવો તે શું સારે એ કાઠીયે કવિત કઠું

કવિત ॥ બ્રાહ્મણની રીતિને તો બ્રાહ્મણે ભગાડી મુકી ॥ એતો કાઠીયોને ઘેર આવી ચાલી ચાલી છે ॥ અમે જાણ્યું ઈશ્વરેજ આપી એતો આપણને ॥ પવિત્ર જાણીને અમે પુત્રીસમ પાઠી છે ॥ પૂરું માન પામી તેથી તેને પળ ત્યાંજ ગમ્યું ॥ એનાપર હેતની તો અમે હદ વાઢી છે ॥ કાઠીયોની રીતિ હતિ તેને અમે કાઢી મુકી ॥ ઘણા બ્રાહ્મણોયે તેને ઘરમાંહી ઘાલી છે ॥૧૬૬॥

ટીકા ॥ એમાં રીતિ નામે કોઈ સ્ત્રીને કાઢી મુકી હોય એવા અર્થનો આભાસ થાય છે માટે સમાસોક્તિ છે ॥

પુનઃ ॥ દોહા ॥ સારો ધર્મ સુવર્ણનો ગુણ જે સરસ ગણાય ॥

कहोजी केना घरथकी पाम्या काठी राय ॥१६७॥

टीका ॥ एमां सुवर्णनो एटले सारी जातिनो ब्राह्मणनो धर्म जे सारो गुण गणाय ॥ ते कीये ठेकाणथी पाम्या एम कहुं ॥ पण सारो सुवर्णनो एटले सोनानो गुण कहेतां दोरो किया सोनीनी दुकानेथी मळ्या एवा अर्थनो आभास थाय छे ॥ सुवर्णनो अने गुण ए बे शब्दो विशेषण छे तेना बे अर्थ थाय छे पण आ ठेकाणे धर्म प्रस्तुत छे ॥ ते शब्दना बे अर्थ थतानथी ॥ तेमज समोक्तिमां प्रस्तुत नामना बे अर्थ होय नही ॥ विशेषण आदिकना बे अर्थ करवा होय तो कराय ॥

ॐ ॥ अथ परिकरालंकार ॥२४॥ ॐ दोहा ॥ कहे विशेषण वर्णनं ॥ सज्जन साभिप्राय ॥ निश्चे परिकर नामनो ॥ अलंकार ए थाय ॥१६८॥ उपजाति छंद ॥ पदे धर्या चिन्ह सुवज छाप ॥ हे श्रीहरी छो जगदिंद्र आप ॥ छे काम वृत्रासुर तुल्य भारी ॥ तेनाथी रक्षा करजो अमारी ॥१६९॥

टीका ॥ एमां अभिप्राय एवो छे के तमे इंद्र छो माटे वृत्रासुर जेवाथी रक्षा करो ॥

पुनः इंद्रवज्रा छंद ॥ कीर्ती सहस्त्रानन शेष गाय तेणे नही पार कदी पमाय ॥ तो केम हुं एक मुखे उचरुं ॥ कीर्ति प्रभूनी अति एम धारुं ॥१७०॥

टीका ॥ एमां शेष पार न पाये ॥ तो हुं एक मुखवाळो शामात्र छुं ॥ एवो अर्थ छे ते काव्यार्थापत्ति अलंकार जणाय ॥ पण काव्यार्थापत्तिमां साभिप्राय विशेषण नथी एटलो फेर छे ॥

ॐ अथ परिकरांकुरालंकार ॥२५॥ ॐ दोहा ॥ साभिप्राय विशेष्यजो ॥ कहे कविजन काई ॥ परिकर अंकुर प्रगट ते ॥ समजो सौ मन माई ॥१७१॥ हे श्रीसहजानंदजी ॥ सुखदाता सुख कंद ॥ अमने आप स्वरूपनो ॥ द्यो सहजे आनंद ॥१७२॥ पुनः ॥ हुं आव्यो तुज घेर पण ॥ तें न कह्युं मुज काज ॥ कह्या विना गुं जाणुं हुं ॥ जाणे श्री महाराज ॥१७३॥

ટીકા ॥ શ્રીજી મહારાજ અંતર્યામી છે માટે તે કહ્યા વિના તો જાણે ॥ એમાં શ્રી મહારાજ સામિપ્રાય વિશેષ્ય છે ॥

❀ અથ શ્લેષાલંકાર ॥૨૬॥ ❀ દોહા ॥ અર્થ અનેક પ્રકારના ॥ જે સુણતાં સમજાય ॥ તે શ્લેષાલંકાર છે ॥ સુણિ હૈયું હરચાયા ॥૧૭૪॥ વર્ણન અનેક વર્ણનું ॥ કે અવર્ણનું એહ ॥ કાંતો વર્ણ્ય અવર્ણ્યનું ॥ ત્રણ પ્રકાર છે તેહ ॥૧૭૫॥

ટીકા ॥ વર્ણન કરવા યોગ્ય એકથી વધારે વસ્તુને અર્થ લાગુ પડે ॥ તે વર્ણ્ય શ્લેષ કહેવાય ॥ અને એકથી વધારે અવર્ણ્યને અર્થ લાગુ પડે તે અવર્ણ્ય શ્લેષ કહેવાય ॥ અને એકથી વધારે વર્ણ્યને તથા અવર્ણ્યને બેયને લાગુ પડે તે વર્ણ્યા વર્ણ્ય શ્લેષ કહેવાય ॥ એ રીતે ત્રણ પ્રકારનો શ્લેષાલંકાર છે તે વિના કોઈ શબ્દોના વધારે અર્થ થાય તે શ્લેષાર્થ સ્વરો ॥ પણ શ્લેષાલંકાર નહીં ॥

❀ અથ લક્ષ્મી તથા નારાયણ વિષે ॥ ❀ દોહા ॥ નમું જલધિ જામાતને ॥ વર જેનો વલ્લવાન ॥ અંબરાદિ છે અંગમાં ॥ શક્તિ સર્વ નિધાન ॥૧૭૬॥

ટીકા જલધિજા એટલે સમુદ્રથી જન્મેલી માતાને હું નમસ્કાર કરું છું ॥ જેનો વર એટલે પતિ વલ્લવાન છે ॥ અને જેના અંગમાં વસ્ત્ર આદિક છે તે શક્તિ સર્વ વસ્તુનો મંડાર છે ॥ તે રૂપૈયા માનિયે તો રૂપૈયામાં જે વસ્તુ જોડાયે તે છે હવે નારાયણ વિષે સમુદ્રના જામાત એટલે જમાઈને હું નમું છું ॥ જેનો વર કેતાં વરદાન વલ્લવાન છે ॥ અને અંબર કહેતાં આકાશ આદિક પંચ ભૂતાત્મક બ્રહ્માંડ જેના શરીરમાં છે ॥ અને સર્વ શક્તિ કહેતાં સર્વ એશ્વર્યના મંડારરૂપ તે નારાયણ છે ॥ એમાં લક્ષ્મીજીનું તથા નારાયણનું બેયનું વર્ણન છે ॥ માટે તે વર્ણ્ય શ્લેષ છે ॥ વઢી વીજું ઉદાહરણ લખીયે છેયે ॥

ઉપજાતિ હંદ ॥ વિભૂતિવાળા વૃષ પાલનારા ॥ ઉન્મત્ત ગંગા ધરિ શીશ ધારા ॥ છે નાગ માળા પ્રિય ભૂત નાથ ॥ છે દક્ષ જામાત સુદેવિ સાથ ॥૧૭૭॥

ટીકા ॥ એમાં શ્રીજી મહારાજનું અને શીવજીનું વર્ણન છે ॥ શ્રીજી મહારાજ વિભૂતિ કહેતાં વૈભવવાળા છે ॥ અને વૃષ જે ધર્મ તેને પાલનારા છે ॥ અને ઘેલા નદીના સ્વલ્પલીયાના જલની ધારાઓ મસ્તકે ધરનારા છે ॥ અને દાદાષાચરના બનેલી

નાગમાઝાના પ્રિય વહાલા છે ॥ ભૂત પ્રાણી માત્રના નાથ છે અને દક્ષપ્રજાપતિની પુત્રી ભક્તિમાતા તે દીવ્ય રૂપે તેમની સાથે છે ॥ હવે શિવજી વિષે ॥ તેમણે અગે વિભૂતિ ચોઢી છે પોઠીયાને પાઠનારા છે ઉન્મત્ત છે ॥ અને ગંગાજ઼ની ધારા મસ્તકે ધારણ કરી છે ॥ કંઠે નાગની માઝા છે તે તેમને પ્રીય છે ॥ ભૂત પ્રેતના નાથ છે ॥ દક્ષપ્રજાપતિની પુત્રી પારવતી દેવી તેમની સાથે છે ॥ ઇતિ વર્ણ્યશ્લેષ ॥

❀ અથ અવર્ણ્ય શ્લેષ ॥ ❀ દોહા ॥ ગંગાધર વિષ ચાપધર ॥ નાગ ધરણ શશિધાર ॥ એ સમ ઉત્તમ નૃપતિ છે ॥ હરિ આજ્ઞા ધરનાર ॥ ૧૭૮ ॥

ટીકા ॥ દાદોલાચર શ્રીજીની આજ્ઞા પાઠવામાં સમુદ્ર જેવા અથવા શિવજી જેવા છે ॥ તે સમુદ્ર ગંગા નદીનું ધારણ કરે છે ॥ તથા ઝેર પળ તેણેજ ધર્યું હતું ॥ સારંગ ધનુષ નાગ કહેતાં ઐરાવત હાથી તથા ચંદ્રમાનું પળ તેણે ધારણ કર્યું હતું ॥ અને શ્રીજીની આજ્ઞા ધારી સમુદ્ર મર્યાદામાં રહે છે તેના જેવા ઉત્તમ રાજા છે ॥ હવે શિવજી કેવા છે તો ગંગાના ધરનારા છે ॥ વિષ તથા પિનાક નામનું ધનુષ ધાર્યું છે ॥ નાગ તથા ચંદ્રમાનું ધારણ કર્યું છે ॥ અને હરીની આજ્ઞા ધરે છે ॥ એવા ઉત્તમ રાજા પળ હરીની આજ્ઞા ધરનારા છે ॥

❀ અથ ઉભયશ્લેષ ॥ ❀ દોહા ॥ ઉન્મત્ત સરિતા પતિ પ્રવઢા ॥ મલિયા હરિ મરાલ ॥ અમર જનક જીવન ધરણ ॥ મર્યાદા પ્રતિપાઢા ॥ ૧૭૯ ॥

ટીકા ॥ ઉત્તમ રાજા મર્યાદા પાઠનાર સમુદ્ર જેવા છે ॥ ઘેલા નદીના તે માલેક છે તથા વઢવાન છે ॥ હરી તથા પરમહંસોને પળ મઢેલા છે ॥ અમરા લાચરના પિતા છે ॥ પોતાના જીવનનું ધારણ કરે છે ॥ અને મર્યાદા પાઢે છે અને સમુદ્ર ઉન્મત્ત છે ॥ નદિયોનો પતિ છે ॥ વઢવાન છે અને હરી કહેતાં સર્પ તેમાં મઢેલા છે ॥ તથા હંસો તેને મઢ્યા છે ॥ અને ચંદ્ર દેવ આદિક અમરનો પિતા છે ॥ અને પોતાની મર્યાદા ંટલે હથ તેને પાઢે છે ॥

❀ અથ અપ્રસ્તુત પ્રશંસાલંકાર ॥ ૨૭ ॥ ❀ તેનું લક્ષણ હરીગીત ॥ કરવાનું વર્ણન જેહનું નથી ॥ તેહનું વર્ણન કરે ॥ કરવાનું વર્ણન જેહનું છે ॥ તેહ ઉપર તે ઠરે ॥ તેનુંજ અપ્રસ્તુત પ્રશંસા ॥ નામ તો કહેવાય છે ॥ પંડિત જનો જાણેજ તે ॥ પાંચે પ્રકારે થાય

छे ॥ उपमेय ने उपमानना ॥ सरखा गुणो जे ठाम छे ॥ सारूप्य
नाम निबंधना ॥ निश्चेज तेनु नाम छे ॥१८०॥ ❀ अथ सारूप्य
निबंधना अप्रस्तुत प्रशंसा भेद ॥१॥ ❀ उपजाति छंद ॥ छे ताड
तो वध्यो विशेष ॥ कयौ न तेणे उपकार लेश ॥ ढांक्यो नहींरे निज
देह काई ॥ कोई न बेसे वळि छांयमई ॥१८१॥

टीका ॥ एमां कृपण माणस मोटाई पामीने कोईनो उपकार करे नहीं ॥ अने
पोताने शरीरे पण पूरां लुगडां पहरे नहीं ॥ एवानुं वर्णन करवुं ते अप्रस्तुत छे ॥
तेने बदले ताड अप्रस्तुत छे ॥ तेनुं वर्णन कयुं माटे अप्रस्तुत प्रशंसा छे ॥

पुनः ॥ कवित ॥ उंट कहे आ समामां वांका अंगवाळा भुंडा ॥
भूतळमां पक्षीओने पशुंओ अपार छे ॥ बगलानी डोक वांकी पो-
पटनी चांच वांकी ॥ कुतरानी पुंछडीनो वांकोज विस्तार छे ॥ वा-
रणनी सुंढ वांकी वाघना छे नख वांका ॥ भेंसने तो शिर वांकां
शींगडानो भार छे ॥ सुणी एक शुक कहे सुणो भला उंट भाई ॥
अन्यनुं तो एक वांकुं आपना अढार छे ॥१८२॥

टीका ॥ एमां पारकी निंदा करनार विषे कहुं ए तो निंदा परत कह्युं ॥
हवे स्तुति परत कहीये छैये ॥

दोहा ॥ नाव तेने तो धन्य छे ॥ तुं आश्रय दातार ॥ आ-
श्रय आवे तेहने ॥ उतारे छे पार ॥१८३॥

टीका ॥ एमां नावनुं वर्णन कयुं पण जे माणस पोताना आश्रितने निर्धन-
पणामांथी पार उतारे छे ते विषे कह्युं ॥ माटे अप्रस्तुत प्रशंसा छे ॥ आशाधर ॥ एने
अप्रस्तुताव गति कहे छे ॥ अने अप्रस्तुत जे कृपण तेना सरखा गुणवाळा ताडनुं
वर्णन कयुं ॥ माटे कुवळयानंदमां तेने सारूप्य निबंधना अप्रस्तुत प्रशंसा कही छे ॥
अने जूना ग्रंथोमां तेने अन्योक्ति अलंकार कह्यो छे ॥ कोईनी निंदा के बखाण प-
रोक्षपणे करवां होय तारे अन्योक्ति अलंकार काममां आवे छे ॥ वळी अप्रस्तुत
प्रशंसाना बीजा चार भेद छे ते कहीये छैये ॥

❀ अथ कारण निबंधना अप्रस्तुत प्रशंसा ॥२॥ ❀ दोहा ॥

कारणनुं वर्णन करे ॥ कार्य तेथी समजाय ॥ ते कारण निबंधना ॥
कहे महा कवि राय ॥१८४॥ विप्रे निज सुतने कह्युं ॥ अभण मूर्ख
हे वाळ ॥ तेथी ते तो काशिये ॥ नाशि गयो ततकाळ ॥१८५॥

टीका ॥ एमां काशिये जवानुं कारण बताव्युं ॥ माटे कुवळयानंदमां तेनुं
नाम कारण निबंधना कह्युं छे ॥ ते कारणमांथी विद्याभ्यासरूपी कारज थयानुं
समजाय छे ॥ माटे आशा धरे ॥ एनुं नाम कार्याव गति राख्युं छे ॥

❀ अथ कार्य निबंधना अप्रस्तुत प्रशंसा ॥३॥ ❀ दोहा ॥
कार्यनुंज वर्णन करे ॥ कारण तेनुं जणाय ॥ ते तो कार्य निबंधना ॥
त्रिजो भेद कहेवाय ॥१८६॥ पद्म वृंद प्रफूलित थयां ॥ तारा थया
अदर्श ॥ चकवा चकवी आ जुओ ॥ हैडे पाम्या हर्ष ॥१८७॥ बीजु
उदाहरण ॥ कवित ॥ वाटे लुटनार गया धाड पाडनार गया ॥ चा-
ळीश जोजन चार प्रहरे जवाय छे ॥ शुभ के अशुभ समाचार सगा
स्नेहीयोने ॥ पांचसे गाउ तो एक पळे मोकलाय छे ॥ सो रुपैये
भागवत पुस्तक न सांपडतुं ॥ दश रुपैयाथी पूरेपुरुं ते पमाय छे ॥
संत जन सर्व ठाम सुखथी स्वधर्म पाळे ॥ आजनो समय जोतां
अचरज थाय छे ॥१८८॥

टीका ॥ पेहेला उदाहरणमां ॥ कमळ प्रफूलित थयां आदिक कारजनुं वर्णन
कर्युं ॥ तेनुं कारण सूर्योदय समजाय छे ॥ बीजा उदाहरमां जे कारज बताव्युं ॥
तेनुं कारण परमेश्वरनी इच्छाये आवेलुं अंग्रेजनुं राज्य समजाय छे ॥ माटे आशा-
धरे एनुं नाम कारणाव गति राख्युं छे ॥

❀ अथ सामान्य निबंधना अप्रस्तुत प्रशंसा ॥४॥ ❀ ह-
रिगीत ॥ सामान्य सौ जन कारणे ॥ जे कांई वर्णन थाय छे ॥ ते
कोई एक विशेषनेज ॥ विषे कह्युं समजाय छे ॥ सामान्य तेह नि-
बंधना ॥ को विद जनो सुखथी कहे ॥ ते भेद अप्रस्तुत प्रशंसानोज
चोथो थै रहे ॥१८९॥

टीका ॥ कोई एक वस्तुने के एक समुदायने लागु पड़े ते ॥

उपजाति छंद ॥ स्त्रीने तजे अष्ट पुरा प्रकारे ॥ जे द्रव्यनो स्पर्श करे न क्यारे ॥ वदे नही जे अपशब्द वाचा ॥ ते तो कहीजे मुनी संत साचा ॥१९०॥

टीका ॥ एमां कहुं जे कोई आवो धर्म पाळे ते साचासंत कहेवाय ॥ एम सौने सामान्य कहुं ॥ पण एवा तो आज स्वामीनारायणना साधु छे ॥ एम सम-जाय छे माटे तेनुं नाम विशेषाव गति पण कहेवाय ॥

❀ अथ विशेष निबंधना अप्रस्तुत प्रशंसा ॥५॥ पांचमी ॥
❀ दोहा ॥ एकजनुं वर्णन करे ॥ सौपर कहुं जणाय ॥ तेह वि-
शेष निबंधना ॥ गुणवंता कवि गाय ॥१९१॥ उपजाति छंद ॥ मो-
टो छतां जो गजराज एह ॥ माथुं नमावि विचरेज तेह ॥ चाले
सदा ते अति सारी चाल ॥ तेमां न पामे जस दैव काल ॥१९२॥
पुनः॥ मोटो हतो श्रीपुरमांहि राय ॥ निंदा करे ते हरिनी सदाय ॥
बधी समृद्धी गई तेनी भाई ॥ तेमां कहो शी कहीये नवाई ॥१९३॥

टीका ॥ एमां कहुं के हाथी मोटो छतां माथुं नमावीने चाले छे ॥ तथा सारी चाल चाले छे माटे ते मान पामेज ॥ ते वात सौने लागु पड़े छे के जे कोई नम्रताथी चाले ॥ तथा जेनी सारी चाल एटले वर्त्तन सारुं होय ते मान पामेज ॥ बीजा उदाहरणमां ॥ श्रीपुरनो अमलदार श्रीजी महाराजनी निंदा करतो हतो ॥ तेनी बधी समृद्धि गई तेमां नवाई शेनी ॥ केमजे कोई हरीनी निंदा करे ॥ तेनी समृद्धि जायज ॥ एमां एकनुं वर्णन छे ते सामान्य सौने लागु पड़े छे ॥ माटे ते सामान्याव गति अप्रस्तुत प्रशंसा कहेवाय ॥

❀ अथ प्रस्तुतांकुरालंकार ॥२८॥ ❀ दोहा ॥ जहां एक प्रस्तुत वडे ॥ प्रस्तुत बीजुं जणाय ॥ प्रस्तुत अंकुर एह छे ॥ सम-जुथी समजाय ॥१९४॥

टीका ॥ एक हरिभक्त जुनी खुरशीने कहेवावडे पोतानी वृद्ध स्त्रीने कहे छे ॥

कवित ॥ अरे खुरशी तुं मारी सारी सुण शीखामण ॥ पग

છતાં તીરથે ન ગઢપુર ગઈ તું ॥ પ્રજા નથી પામી તોય નવરી તો
થઈ નહીં ॥ ઘરમાં ઘલાઈનેજ રહી થીર થઈ તું ॥ ભુજા છતાં ભગ-
વાન નામનો ન જપ્યો જાપ ॥ પાણી જોડો પ્રણમી ન પ્રભુ પાસ
જઈ તું ॥ સતસંગીતણું ઘર પામીને ન પામી જ્ઞાન ॥ બુઢાપણું છતાં
બેઠી મુઢપણું લઈ તું ॥૧૯૫॥

ટીકા ॥ સુરશી જડ છે તેને શીશ્વામણ દેવાનો સંભવ નથી ॥ માટે સ્ત્રીને
શીશ્વામણ દીધી એમ જણાય છે ॥ તે બેય પ્રસ્તુત છે ॥ માટે પ્રસ્તુતાંકુરાલંકાર છે ॥
અપ્રસ્તુત પ્રશંસામાં પરોક્ષવાદ હોય ॥ અને આમાં બેય પ્રસ્તુત પ્રત્યક્ષ જોઈયે ॥
પટલો ફેર છે ॥

❀ અથ પર્યાયોક્ત અલંકાર ॥૨૯॥ ❀ દોહા ॥ કહિયે જે
વસ્તુ વિષે ॥ બિજી રિતે કહેવાય ॥ તે તો પર્યાયોક્ત છે ॥ સુણિ
જન મન હરસાય ॥૧૯૬॥ મેઘ દાન સુત સુત સુતા ॥ વાહન ભ-
ક્ષણિ માલ ॥ ધર્મ સુતે કંઠે ધરી ॥ શોભિત વિમલ વિશાલ ॥૧૯૭॥

ટીકા ॥ એમાં કહેવાનું પટલું છે કે શ્રીજીયે મોતીની માલ પહેરી છે તેને બ-
દલે મોતીનાં જેટલાં નામ છે તેમાંનું એક નામ ન લેતાં એવું કહ્યું કે મેઘ જલનુ દાન
કરે છે ॥ તે જલનું સુત કમલ ॥ તેનો સુત બ્રહ્મા ॥ ને તેની સુતા સરસ્વતિ ॥ તેનું
વાહન હંસ ॥ તેનો ભક્ષ મોતી ॥ તેની માલ ધરી છે ॥ એમ બીજી રીતે મોતીનું
નામ કહ્યું માટે તે પર્યાયોક્ત છે ॥

પુનઃ ॥ ભુજંગીછંદ ॥ મઠી શિષ્ય ટોળી કરે ગ્રામ્ય વાતો ॥
અકસ્માત આવ્યા ગુરુજી તહાં તો ॥ કહે શિષ્ય સૌને ગુરુરાજ એ
તો ॥ કરો અચ્યુતં કેશવં તે હવે તો ॥૧૯૮॥

ટીકા ॥ એમાં કહેવાનું પટલું છે કે ગ્રામ ગપોડાં હવે બંધ કરો ॥ તેને બદલે
કહ્યું કે હવે અચ્યુતં કેશવં કરો ॥ આજ મેહેતાજીયે એક નિશાલિયાની સૂવ પૂજા
કરી ॥ એ પણ પર્યાયોક્ત છે ॥

❀ અથ પર્યાયોક્ત બીજા પ્રકારનો ॥ ❀ દોહા ॥ જ્યાં કાં-
ઈક મિશ કોઈ પણ ॥ સાથે પર નિજ અર્થ ॥ એ પણ પર્યાયોક્ત છે ॥

સમજે સુજ્ઞ સમર્થ ॥૧૯૯॥

ટીકા ॥ જ્યાં કાંઈ મિશથી પારકો કે પોતાનો ધારેલો અર્થ સાધે ॥ તે પણ પર્યાયોક્ત છે ॥

❀ અથ પર અર્થ સાધન ॥ ❀ શાર્દૂલ વિક્રીડિત વૃત ॥ શ્રીજી શ્રીપુરમાં સમાજ સહિતે ॥ પોતે પધાર્યા સહી ॥ તેનાં દર્શન કાજ એક સતિને ॥ દેશી જવાદે નહીં ॥ જાણ્યું અંતરજામિયે સતિ-તણું ॥ અત્યંત પ્રેમી મન ॥ ભીક્ષાને મિશ ઝોઢિ ઝાલી કરમાં ॥ જૈને દિધું દર્શન ॥૨૦૦॥

ટીકા ॥ એમાં શ્રીજીએ ભિક્ષાના મિશે કરીને વાઈનો દર્શનનો અભિલાષા પુરો કર્યો ॥

❀ અથ સ્વઅર્થ સાધના ॥ ❀ ઉપજાતિ ॥ શ્રી સચ્ચિદાનંદ મુનિંદ્ર જેહ ॥ અત્યંત પ્રેમી પ્રભુ ભક્ત તેહ ॥ પછે પછે પ્રશ્ન પુછ્યા મિશે જૈ ॥ મૂર્તિ પ્રભુની મનમાં ધરે લૈ ॥૨૦૧॥ પુનઃ ॥ કહે મુનિ બ્રહ્મ પ્રભૂજી પાસે ॥ આવ્યો મને તો જ્વર એમ ભાશે ॥ તેણે જુઓ દેહ બધો તપાવ્યો ॥ એવે મિશે હાથ ડિરે મુકાવ્યો ॥૨૦૨॥ ❀ અથ વ્યાજ સ્તુતિ અલંકાર ॥૩૦॥ ❀ દોહા ॥ નિંદા અથવા સ્તુતિ થકી ॥ જ્યાં સ્તુતિ નિંદા થાય ॥ વલિયે તે વ્યાજ સ્તુતિ ॥ ગુણવંતા જન ગાય ॥૨૦૩॥

ટીકા ॥ ઉપરથી નિંદા કરે ॥ પણ તેમાં હોય વચ્ચાણ ॥ અથવા વચ્ચાણ કરે તેમાં નિંદા હોય ॥ તે વ્યાજ સ્તુતિ અલંકાર કહેવાય ॥

ઝૂલણા છંદ ॥ જગત કર્તા કને જૈ વિધાત્રી કહે ॥ સાંભળો અરજ આ શ્રવણ ધારી ॥ કર્મના લેખ તો હું હવે નહિ લખું ॥ લોકમાં જાય છે લાજ મારી ॥ ધર્મનો પુત્ર અન્યાઈ એવો થયો ॥ કર્મની રેખપર મેખ મારી ॥ ભૂપ જેવો ગલોલો ભિખારી કર્યો ॥ છેક નિર્ધન કર્યા છત્ર ધારી ॥૨૦૪॥

टीका ॥ जगत कर्त्ता ब्रह्मा तेनी स्त्री ते विधात्री ते कर्मना लेख लखनारी कही ॥ तेणे श्रीजीने अन्यायी कहीने निंदा करी पण तेमांथी एवुं समजाय छे के श्रीजी महाराज एवा समर्थ छे के कर्मनी रेखा मटाडी दे छे ॥ माटे ते निंदावडे स्तुति थई ॥ राम गल्लोला आनंद स्वामी ॥ अने एकनी निंदा करवाथी बीजानां वखाण थाय ॥ ते पण कुवळ्यानंदमां व्याज स्तुति कही छे ॥

गीती ॥ मोहिनी देखी मोहित ॥ थया हता शिव जनो सउ जाणे ॥ मुक्तानंदादिकनी ॥ सभा विषे ते जतां शरम आणे ॥ २०५ ॥

टीका ॥ एमां कबुं के शिवजी मोहिनीथी एक समे मोहित थया हता ॥ ते मुक्तानंद स्वामि आदिक संतनी सभामां जतां सरमाय छे ॥ एमां शिवनी निंदा थई ने संतोनी उत्कृष्टता जणाई के तेओ मोह पामे एवा नथी ॥ माटे व्याज स्तुति छे ॥ एकनु वखाण करवाथी बीजानी निंदा जणाय ते पण व्याजस्तुतिछे जेम के ॥

गीती ॥ दशरथ सूतने धन्य ॥ एकज पत्नी कर्यानुं व्रत ली-
धुं ॥ नारि विजोगे वशिथा ॥ पण परनारी हरण नही कीधुं ॥ २०६ ॥

टीका ॥ एमां रामनां वखाण कर्या ॥ तेथी सीतानुं हरण करनार रावणनी निंदा जणाय छे माटे व्याज स्तुति छे ॥

ॐ अथ व्याज स्तुतिनो विजो भेद ॥ ॐ स्तुतिवडे निंदा ॥ वसंततिलका ॥ चेलो दिगंबरतणो परनारी पाम्यो ॥ पुत्रो सुपुत्रि थ-
ई ॥ वंश विशेष जाम्यो ॥ तें तोय वस्त्र तनमां कदिये न धार्यु ॥ दीसे दीगंबरपणुं द्रढ धन्य तारुं ॥ २०७ ॥

टीका ॥ एमां नागा बावाना चेलाने कबुं के तुं पुत्र पुत्रियोवाळो थयो तो-
पण तें लुगडां पेहेर्या नही माटे तारा दिगंबरपणाने धन्य छे ॥ एम वखाण कर्या पण तेमां निंदा जणाय छे ते व्याज स्तुति छे ॥

ॐ अथ व्याज निंदा अलंकार ॥ ३१ ॥ ॐ दोहरो ॥ बीजा-
नी निंदावडे ॥ ज्यां प्रस्तुत निंदाय ॥ निश्चे तेनुं नाम तो ॥ व्याजें
निंदा थाय ॥ २०८ ॥ उदा० ॥ वांक नही दुर्जनतणो ॥ छे जननीनो
वांक ॥ जन्म समे पायुं नही ॥ झेर लइने टांक ॥ २०९ ॥

टीका ॥ एमां तेनी मानी निंदावडे दुर्जननी निंदा थइ माटे व्याज निंदा-
कार थयो ॥

ॐ अथ आक्षेपालंकार ॥३२॥ ॐ दोहा ॥ वचन वदी नि-
ज वदनथी ॥ वळती करी विचार ॥ निषेध करिये वचननो ॥ आ-
क्षेपा अलंकार ॥२१०॥ कवित ॥ शैवे शंकराचारज पधराव्या पोते
घर ॥ जैनी शोठने बोलाव्यो मित्र जे मनाय छे ॥ सौए भेट धरी
शोठ सामुं जोयुं त्यारे शोठ ॥ अधमण कपाशीया आपवा चहाय
छे ॥ कर जोडी कहे शोठ कहो मोटा महाराज ॥ आपना बळदने
कपाशीया अपाय छे ॥ महाराजे हा कही त्यां शोठनो विचार
फर्यो ॥ हशी कहुं शोठे अमाराए बेल खाय छे ॥२११॥ पुनः॥
दोहा ॥ प्रभु मागुं हुं एटलुं ॥ आपो धन सुत क्षेम ॥ नहि मायिक
सुख शुं करुं ॥ आपो तव पद प्रेम ॥२१२॥

टीका ॥ एक भक्ते प्रभु पासे धन पुत्र ने क्षेम मागुं पळी कहुं के नही नही
एवा माइक सुखने शुं करुं ॥ मने तो तमारा पदमां प्रेम आपो ॥

आक्षेपालंकार ॥ २ ॥ बीजो ॥ दोहा ॥ निषेध शब्दार्थे दिसे ॥
भावार्थे न निषेध ॥ अलंकार आक्षेप ते ॥ समजे जेह सुमेध ॥२१३॥

टीका ॥ सारी मेधा एटले बुद्धि जेनी होय ते समजे ॥

दोहा ॥ लाडुगढवीजी कहे ॥ हुं नथि चारण भाट ॥ राम
तमे कृष्णज तमे ॥ वळि छो पुरुष विराट ॥२१४॥

टीका ॥ एमां कहुं के हुं चारण भाट नथी ॥ मतलब के हुं जुठां वखांण करुं
एवो नथी ॥ वर्णन करुं ते साचेसाचुं करुं ॥ एम भावार्थे निषेध मटाड्यो ते
निषेधाभास आक्षेप छे ॥

दोहा ॥ नामां हा ना हा विषे ॥ आक्षेपा अलंकार ॥ अमे
काई नथी समजता ॥ समजु रमो जुगार ॥२१५॥

टीका ॥ एमां कहुं के अमारामां समजण एटले बुद्धि नथी ॥ तमे समजु छे ते जुगार रमो ॥ मतलब के अमारामां बुद्धि छे ॥ माटे अमे जुगार रमीये नही ॥ तमारामां समजण नथी माटे जुगार रमो ॥

आक्षेपालंकार ॥ ३ ॥ त्रीजो ॥ हा कहीये जे वातनी ॥ अंतर्गत ना होय ॥ आक्षेपालंकार ते ॥ त्रीजो कहिये तोय ॥ २१६ ॥ भले गमे तेवां करो ॥ पुण्य पापनां काम ॥ नथी गयां नाशी पछी ॥ स्वर्ग नर्कनां ठाम ॥ २१७ ॥

टीका ॥ एमां कहुं के भले सारां के नरसां काम करो ॥ एम करवानी रजा आपी ॥ पण कहुं के स्वर्गनां के नर्कनां ठेकाणां नाशी गयां नथी ॥ मतलब के जेवुं करशो तवुं पामशो ॥ माटे नरसुं काम करवुं नहीं ॥ एम निषेध कयो ॥

ॐ अथ विरोधाभास अलंकार ॥ ३३ ॥ ॐ दोहा ॥ भासे अर्थ विरोध पण ॥ श्लेषार्थे अविरोध ॥ तेह निषेधाभास छे ॥ जांणे जेने बोध ॥ २१८ ॥ हरिगीत छंद ॥ जो लाल लक्ष्मी बागमां ॥ अचरज अति देखाय छे ॥ पगलुं भरे नहिं एक पण ॥ जन सौ कहे ते जाय छे ॥ हरि थया अंतर्धान ते ॥ दीठा नहीं आ लोकमां ॥ ए अवसरे बहु जन इहां ॥ बेठा हताज अशोकमां ॥ २१९ ॥

टीका ॥ जाय छे एटले ॥ जायनो छोड छे ॥ अने अशोकमां एटले शोक रहीनपणामां बेठा कहा पण आसोपालवना झाडोमां बेठा हता एम समजवुं ॥ विरोधाभासना जासादी भेदबडे दश भेद काव्य प्रकाशमां कहा छे पण ते बधामां चमत्कारी श्लेष मूल विरोधाभास छे ॥ माटे कुवलयानंदमां ते एकज भेद राख्यो छे ॥

ॐ अथ विभावनालंकार ॥ ३४ ॥ ॐ दोहा ॥ कारण विण कारज थयुं ॥ कहे कवी जे ठाम ॥ अलंकार एवातणुं ॥ विभावना छे नाम ॥ २२० ॥ उपजाति छंद ॥ न ढाल के बरुतर धार्युं अंगे ॥ न युद्ध किधुं निज शत्रु संगे ॥ श्री धर्म पुत्रे नहिं शस्त्र लीधुं ॥ तथापि शत्रू दळ नाश कीधुं ॥ २२१ ॥ पुनः ॥ दोहा ॥ न कर्तुं व्रत तीरथ कदी ॥ न कर्तुं जप तप दान ॥ पण मुजने आवी मळया ॥

भक्ति पुत्र भगवान् ॥२२२॥

टीका ॥ भगवानने मळवानां कारण जे ॥ व्रत ॥ तीर्थ ॥ जप ॥ तप ॥ दान ॥
ए आदिक छे ॥ ते कर्मा वगर भगवान मळया ॥ माटे विभावना अलंकार छे ॥

विभावना बीजी ॥ दोहा ॥ कारण होय अपूर्ण पण ॥ का-
रज पूर्ण कराय ॥ भणिये बीजी विभावना ॥ अलंकार ए थाय ॥
२२३॥ चापतणुं ने वज्रनुं ॥ चिन्ह मात्र धरि अंग ॥ श्रीहरि जी-
त्या आ समे ॥ सकळ शत्रुने संग ॥२२४॥

टीका ॥ शत्रुने जीतवा अस्त्रशस्त्र जोईये ते विना केवळ शस्त्रनां चिन्ह मात्रे
करिने जित्वा माटे विभावना छे ॥ चरणमां चिन्ह जोईनेज केटलाएक प्रतिवादी
गृहस्थोने भगवानपणानो निश्चे थयो अने आश्रित थया माटे ते चिन्ह पण आश्रित
थवानुं कारण छे ॥

पुनः॥ दोहा ॥ कोईक रोगी एकने ॥ देवा माटे डाम ॥ चि-
न्ह कथुं ज्यां राखनुं ॥ कहुं अरेरे राम ॥२२५॥ विभावना त्रीजी ॥
दोहा ॥ ज्यां प्रतिबंधक होय पण ॥ कारज ते तो थाय ॥ त्रीजी तेह
विभावना ॥ वाग्भूषण वखणाय ॥२२६॥ छपय छंद ॥ राखे वैद
विशेष ॥ खूब ओषडीयां खावे ॥ मृत्युंजयना मंत्र ॥ जाणि दररोज
जपावे ॥ जीवो बहु जुग आप ॥ एम आशिष उचरावे ॥ करिने
प्राणायाम ॥ प्राण ब्रह्मरंध्र चहडावे ॥ बहु एवा बंदोबस्त ज्यां ॥
जन करी राख्या जोईने ॥ पण जरूर सौए जाणवुं ॥ मोते मुक्या
न कोईने ॥२२७॥ पुनः॥ दोहा ॥ वांको किल्लो वज्रनो ॥ सागर
सरखी खाइ ॥ रक्षक कोटि राक्षसो ॥ पण लंका लुटाई ॥२२८॥
विभावना चौथी ॥ दोहा ॥ जंहां अकारण वस्तुथी ॥ कारज उद्भव
थाय ॥ चौथी तेह विभावना ॥ कहे भला कविराय ॥२२९॥ उदा०॥
दोहा ॥ अहो जुओ उपजे भलो ॥ शंख थकी घन नाद ॥ ए आ-
श्चर्य अतिघणुं ॥ सुणो धरी आल्हाद ॥२३०॥

टीका ॥ श्रीजीना कंठरूपी शंखथी घननो नाद थयो ते अति आश्चर्य छे केमजे शंखमांथी घननो नाद थाय नहीं ते थयो ॥ रूपकातिशयोक्ति अने चौथी विभावना ए बे अंगागी भाव संकरालंकार छे माटे तेनी विशेष समजण संकरालंकारमां आपीशुं ॥ घननो नाद थवानुं कारण शंख कह्यो ॥ ते शंखमांथी नहीं ॥ पण शंख सरखा श्रीजीना कंठमांथी नाद थयो ॥ मतलब के कारण सरखा बिजा कारणमांथी नाद थयो ॥

विभावना पांचमी ॥ दोहा ॥ विरुद्ध कारणथी जहां ॥ उपजे कारण कांई ॥ ते विभावना पांचमी ॥ समजो सौ मनमांई ॥ २३१ ॥ वचनामृत वृष वंशिनानां ॥ वामीने विपरीत ॥ उपजावे एने उरे ॥ झाझुं झेर खचित ॥ २३२ ॥ कळिजुगना राजा जुओ ॥ लुटे प्रजानां धाम ॥ चोकी करनारा जनो ॥ करे चोरीनुं काम ॥ २३३ ॥ उपजाति छंद ॥ जुओ जुओ आ विपरीत रीत ॥ आश्चर्य जोतां उपजे खचित ॥ उन्मत्त गंगाजळ एह काळे ॥ समस्त पापो जननां प्रजाळे ॥ २३४ ॥

टीका ॥ जळमां बाळवानो गुण नहीं तेमळतां जळ बाळे छे कहुं ते विपरीत छे ॥

विभावना छट्ठी ॥ दोहा ॥ कारजथी कारजतणी ॥ ज्यां उत्तपात्ते होय ॥ छट्ठो भेद विभावना ॥ कहे कवी सौ कोय ॥ २३५ ॥ स्वामि सच्चिदानंदने ॥ हरिनो विजोग थाय ॥ जुग जळजोथी जुग नदी ॥ पेदा थई वहि जाय ॥ २३६ ॥

टीका ॥ नदीमां कमळ थाय ॥ माटे कमळ पेदा थवानुं कारण नदी छे ॥ ते नेत्ररूपी कमळमांथी नदी पेदा थई कहुं ॥ माटे छट्ठी विभावना छे ॥

ॐ अथ विशेषोक्ति अलंकार ॥ ३५ ॥ ॐ दोहा ॥ कारण तो पुष्कळ छतां ॥ कारज सिद्ध न थाय ॥ विशेषोक्ति ए नामनो ॥ अलंकार कहेवाय ॥ २३७ ॥ भरत खंड नरभव मळयो ॥ वळि छे हरि अवतार ॥ तरवानां कारण छतां ॥ खळ न तयो संसार ॥ २३८ ॥

पुनः॥ बळे हृदयमां हरि जतां ॥ विरहानळनी लहाय ॥ दृग जळ
पडे प्रवाह बहु ॥ पण नही ए ओलाय ॥२३९॥ सदा रह्यो सतसं-
गमां ॥ सुणी संतनी वात ॥ अहो तोय जन आसुरी ॥ भक्त थयो
नही भ्रात ॥२४०॥ ❀ अथ असंभवा अलंकार ॥३६॥ ❀ दोहा॥
सिद्ध थयेला कार्यनो ॥ कहे असंभव ज्यांय ॥ असंभवालंकार ते ॥
सज्जन समजे त्यांय ॥२४१॥ उपजाति छंद ॥ को जाणतुं जे दृष
पुत्र एक ॥ उद्धारो प्राणी अहो अनेक ॥ केने हती एवि कदापि
आशे ॥ कामादि शत्रू कळिमां जीताशे ॥२४२॥ ❀ अथ असंगति
अलंकार ॥३७॥ ❀ दोहा ॥ कारणनुं ने कार्यनुं ॥ विरुद्ध जूदुं ठा-
म ॥ जाणो एह असंगति ॥ अलंकारनुं नाम ॥२४३॥ उपजाति
छंद ॥ कयों हरीये शुभ जज्ञ ज्यांय ॥ जोवा मळेलां जन जुथ त्यां-
य ॥ कुंडे धर्यो पावक जेह काळ ॥ कुसंगिने अंतर उठि झाळ ॥
२४४॥ पुनः॥ वसंततिलका ॥ संतो सुपंगति करे जमवानी ज्यारे॥
जोवा मळे जन घणा स्थळ तेह त्यारे ॥ मिष्टान्नमां मुनिजनो जळ
रेडि स्वाय ॥ जोनारनां मन पुरां पलळीज जाय ॥२४५॥

टीका ॥ एक वेपारी घेर बेढो चौटामां वेपार चलावे छे ॥ एमां कारण ने
कारज जुदे ठेकांणे थयां खरां पण तेमां एक बीजाथी विरुद्धता नथी ॥ माटे ते
असंगति अलंकार नथी ॥

असंगति बीजी ॥ दोहरो ॥ जे स्थळ करवा जोग्य ते ॥ बीजे
स्थळे कराय ॥ ते पण गणो असंगति ॥ अलंकार कहेवाय ॥२४६॥
उपजाति छंद ॥ वंशी सुणी गोपी उतावळी थै ॥ धर्या शरीरे सण-
गार तो लै ॥ कंठे धर्या लै भुज बंध जेह ॥ बांध्या भुजाये गळबंध
तेह ॥२४७॥ पुनः॥ दोहा ॥ सुज्ञ पास कहेवी घटे ॥ राजनीति शुभ
जेह ॥ अबुद्ध रावण आगळे ॥ कही अंगदे एह ॥२४८॥ असंगति
त्रीजी ॥ दोहा ॥ एक काम करवा जतां ॥ विरुद्ध काम कराय ॥

ત્રીજો તેહ અસંગતી ॥ અલંકાર વચ્ચણાય ॥૨૪૧॥ રક્ષણ કરવા
 સર્વનું ॥ જન્મ્યા જગદાધાર ॥ પળ અધર્મ અંશીતળો ॥ સદ્ય કર્યો
 સંહાર ॥૨૪૦॥ પુનઃ ॥ ઉપજાતિ છંદ ॥ સંતો અહિંસામય ધર્મ જેહ ॥
 વધારવાને વિચર્યાજ તેહ ॥ ન કોઈને મારવું એમ વાર્યા ॥ તથાપિ
 કામાદિક શત્રુ માર્યા ॥૨૪૧॥ ❀ અથ વિષમાલંકાર ॥૩૮॥ ❀
 દોહા ॥ અળ મલ્લતું એવું કહે ॥ ક્યાં આ ને ક્યાં તેહ ॥ તે વિષમા-
 લંકાર છે ॥ જાણે કવિજન જેહ ॥૨૪૨॥ ક્યાં મહિમા હરિ કૃષ્ણ-
 નો ॥ અદ્ભુત અને અપાર ॥ અલ્પ બુદ્ધી ક્યાં માહરી ॥ કરવા વ-
 ર્ણન સાર ॥૨૪૩॥ પુનઃ ॥ ક્યાં મેરુને ટેકરી ॥ ક્યાં હીરો ને કાચ ॥
 સાગર અને તલાવડી ॥ ક્યાં સ્વલોકિ મુનિ વાચ ॥૨૪૪॥ વિષમ
 વીજો ॥ દોહા ॥ કાર્યોત્પત્તી જ્યાં દિસે ॥ કારણથકી વિરુપ ॥ તે
 વિષમાલંકારનો ॥ વીજો ભેદ અનુપ ॥૨૪૫॥ ઉજ્જ્વલ દીપકથી જુ-
 ઓ ॥ કાજલ ઉપજ્યું શામ ॥ કાલા કાદવથી થયું ॥ ઉજ્જ્વલ પં-
 કજ નામ ॥૨૪૬॥

ટીકા ॥ જ્યાં સિત ઉજ્જ્વલ અમૃત વિષ કટુ મિષ્ટ્ર ઇત્યાદીક ગુણ વિરુદ્ધ હોય સાં
 પાંચમી વિભાવના જાણવિ ॥ અને જ્યાં કાલું ધોલું વાંકું પાંશરું ઇત્યાદી રૂપ વિરુદ્ધ
 હોય સાં વિષમાલંકાર જાણવો ॥

વિષમ ત્રીજો ॥ દોહા ॥ જે અર્થે ઉદયમ કરે ॥ અર્થ સરે નહિ
 એહ ॥ ઉલટું અનિષ્ટ તો મલે ॥ વિષમાલંકૃતિ તેહ ॥૨૪૭॥ ઇષ્ટ
 લેતાં અનિષ્ટ પ્રાપ્તી ॥ ભેદ ૧ ॥નું ઉદાહરણ ॥ દોહા ॥ મોતી લેવાને
 પડ્યો ॥ મોતિ ન મલ્યું ત્યાંય ॥ ઉલટો તેનો ઉદધિયે ॥ જીવ લિ-
 થો જલમાંય ॥૨૪૮॥ અનિષ્ટ મટાડવા જતાં અનિષ્ટ થયું ॥ ભેદ ૨ ॥
 નું લક્ષણ ॥ દોહા ॥ કાંઈ અનિષ્ટ મટાડવા ॥ આશ્રયપરને જાય ॥
 ત્યાં પળ ઇષ્ટ મલે નહિ ॥ અનિષ્ટ પ્રાપ્તી થાય ॥૨૪૯॥ ગોતી ॥
 લાગી ઘરમાં લાય ॥ આશ્રય લેવા ગયોજ વનમાંય ॥ વનમાં પળ

दव लाग्यो ॥ वन साथे ते बळि गयो त्यांय ॥२६०॥ बीजाने दुख
करवा जतां पोताने थाय ॥ भेद ३ ॥ नुं लक्षण ॥ दोहा ॥ करतां अ-
निष्ट परतणुं ॥ पोतातणुंज थाय ॥ ते पण विषमालंरुति ॥ गुणवंता
कवि गाय ॥२६१॥ उदा० ॥ गीति छंद ॥ लंकेशे हनुमंतनुं ॥ सळ-
गाव्युं पुंछडुं घणुं ज्यारे ॥ तेथो लंका तेनी ॥ बळी गइ ते बधी अ-
हो त्यारे ॥२६२॥ केवळ अनिष्टनी प्राप्ति ॥ भेद चोथानुं लक्षण ॥
दोहा ॥ इष्ट काम करवाथी ॥ केवळ अनिष्ट थाय ॥ ते विषमालं-
कार पण ॥ गणतां खरो गणाय ॥२६३॥ उ० ॥ राये पोपट पाळि-
यो ॥ कनक पींजरामांय ॥ पण तेणे नृप नाकनी ॥ हरी लीधी
शोभाय ॥२६४॥ केवळ इष्टनी अप्राप्ति ॥ भेद ५ ॥ पांचमानुं ल० ॥
दोहा ॥ धार्युं काम करवा जतां ॥ निज धार्युं नव थाय ॥ केवळ इष्ट
नही मळ्युं ॥ एवो विषम गणाय ॥२६५॥ उ० ॥ उपजाति ॥ उपाडवा
शंकरकेरु चाप ॥ लंकेश मंडयो करि जोर आप ॥ तेनाथी ते तो
उपडयुं न ज्यारे ॥ हशी पडया सौ तेहवारे ॥२६६॥

टीका ॥ रावणमां शीवनुं धनुष उपाडवानी शक्ति हतीज नही माटे आ ठे-
कांणे विशेषोक्ति अलंकार थतो नथी ॥

अणगमतुं मटाडवानी इच्छा सिद्ध थाय नहि ॥ भेद ६ ॥
छठानुं लक्षण ॥ जेह अनिष्ट मटाडवा ॥ परने शरणे जाय ॥ ते
अनिष्ट त्यां पण रहे ॥ तेह विषम कहेवाय ॥२६७॥ उ० ॥ उपजा-
ति ॥ तीर्थे गयो पाप समस्त खोवा ॥ लाग्यां स्वनेत्रो परनारि जो-
वा ॥ तेथी थयुं पातक वज्र लेप ॥ तेनो न छूटेज कदापि चेप ॥
२६८॥ बीजानु भुंडुं करवानी इच्छा सिद्ध थाय नहि ॥ भेद ७ ॥
सातमानुं लक्षण ॥ दोहा ॥ अनिष्टपरनुं इच्छतां ॥ इच्छा पूर्ण न
थाय ॥ अलंकार ए पण भलो ॥ गणतां विषम गणाय ॥२६९॥
कीधो श्रीहरि कृष्णनो ॥ द्वेषि जने बहु द्वेष ॥ तेम तेम श्रीहरि त-

ણો ॥ વધ્યો પ્રતાપ વિશેષ ॥૨૭૦॥ પુનઃ ॥ દુઃખ દેવા નિજ શત્રુને ॥
 દિધો જૈને ડામ ॥ તેથી તેના તનતણું ॥ દરદ મટયું તે ઠામ ॥૨૭૧॥
 પરદારા ઇષ્ટની અપ્રાપ્તિ ॥ ભેદ ૮ ॥ આઠમાનું લક્ષણ ॥ દોહા ॥
 પોતાના હિત કારણે ॥ પરને પ્રેર્યો હોય ॥ તે સાથે નિજ અર્થ જૈ ॥
 વિષમાલંકૃતિ તોય ॥૨૭૨॥ ગીતી ॥ મને મળે મહારાજ ॥ જાસુત
 તેનો તપાસ લેવાને ॥ તેને તો હરિ મળ્યા ॥ સાધુ થયો તે તહા
 રહેવાને ॥૨૭૩॥ પુનઃ ॥ ફેટે વાળોતરને ॥ મોકલિયો દર્દી દુકાનનો
 ભાર ॥ તેણે તો ત્યાં જઈને ॥ સ્વાસ્થ સાધ્યો ચલાવિ વેપાર ॥૨૭૪॥
 તર્ત ઇષ્ટ પ્રાપ્તિ પળ પછે નહિ ॥ ભેદ ૯ ॥ નવમાનું લક્ષણ ॥ દોહા ॥
 ઇચ્છા રાખીને ઘણી ॥ કર્યો પરિશ્રમ હોય ॥ વિશેષ વાર ટકે નહીં ॥
 એવું મળે ફલ તોય ॥૨૭૫॥ ૩૦ ॥ કવિત ॥ પિતા માતા પુત્ર મઠી
 શિવને પ્રસન્ન કરી ॥ લાભ્યાં મિષ્ટ અન્નને અકેકો વર લાવિયાં ॥
 રામાયે તો રૂપ માગ્યું ॥ રાજાની રાણીજી થયાં ॥ પતિયે તો માગી
 વર વાંનરિ બનાવિયાં ॥ કાઢી મુકી રાજાયે તો પતિ પુત્ર પાસે આ-
 વી ॥ પુત્રે વર માગી માતા હતાં તે કરાવિયાં ॥ મળ્યુંતું મિષ્ટાન્ન
 તે તો થોડે કાળે થઈ રહ્યું ॥ જેવાં ગયાં હતાં તેવાં થૈને ઘેર આવિ-
 યાં ॥૨૭૬॥ ઇષ્ટાર્થ ઉદ્યોગથી ઇષ્ટ ન મળે તોપણ ઇષ્ટ મળ્યાની ધ્રાં-
 તિ ॥ ભેદ ૧૦ ॥ લઠા ॥ દોહા ॥ ઇષ્ટ થયાની ધ્રાંતિ જ્યાં ॥ ઉદ્યમ
 કરતાં થાય ॥ તે વિષમાલંકારનો ॥ ભેદ મળો કહેવાય ॥૨૭૭॥
 અસદ્ગુણે ગુરુ ગણી ॥ સેવ્યો મોક્ષની આશ ॥ આવ્યાં બહુ જન
 મોક્ષ હિત ॥ તેથી વધ્યો વિશ્વાસ ॥૨૭૮॥

ટીકા ॥ એમાં અસદ્ગુણાં મોક્ષ દાતાની ધ્રાંતિ પડી ॥ અને મોક્ષની ઇચ્છાથી
 તેની પાસે ઘણા લોકો આવવા લાગ્યા તેથી કામ સિદ્ધ થયાંની ધ્રાંતિ પડી ॥ માટે
 ધ્રાંતિવાળો વિષમાલંકાર છે ॥ ત્રીજા વિષમ અલંકારના આ નવ ભેદ છે તેમાં પહે-
 લા ચાર ભેદ અનિષ્ટ પ્રાપ્તિના છે ॥ અને પછીના પાંચ ભેદ ઇષ્ટની અળ પ્રાપ્તિના છે ॥

પ્રાંતિ અલંકારમાં તો પ્રાંતિ માત્ર પડે ॥ પણ તેથી મારું ધાર્યું કામ થયું એમ માને નહીં ॥

❀ અથ સમાલંકાર ॥૩૧॥ ❀ દોહા ॥ જુગતે જુગતું જ્યાં કરે ॥ વર્ણન કવિજન કોય ॥ સપ્ત સમાલંકાર તે ॥ જન મન રંજન હોય ॥૨૭૯॥ શંકરનું તન શ્વેત છે ॥ શ્વેત શશિ કઢા પાસ ॥ સુર સરિતાયે ત્યાં કર્યો ॥ નિજ અનુરૂપ નિવાસ ॥૨૮૦॥ પુનઃ ॥ સર્વેયો ॥ જે મુખ શ્રીહરિ નામ જપે નહિ ॥ જે મુખ શબ્દ વદે નહિ સાચા ॥ જે મુખ માન ન દે જનને વઢિ ॥ જે મુખ કાન ભરે જડ કાચા ॥ જે મુખ ક્લેશ કુસંપ કરે બહુ ॥ જે મુખમાં વિશ્વ જેવિજ વાચા ॥ જે મુખ તો અપશબ્દ વદે બહુ ॥ તે મુખ ઉપર યોગ્ય તમાચા ॥૨૮૧॥

ટીકા ॥ ઢાળના દેવને કપાશિયાની આંખો જોડીયે ઇસાદિ ॥

સમાલંકાર બીજો ॥ દોહા ॥ કારણના સરખોજ ગુણ ॥ કારજમાં કહેવાય ॥ તેહ સમાલંકારનો ॥ બીજો ભેદ જણાય ॥૨૮૨॥ ૩૦ ॥ કાજલ અંજન આંખ્યનુ ॥ તેજ વધારે તેહ ॥ દીપક સુત દીપન કરે ॥ યોગ્ય વાત છે એહ ॥૨૮૩॥ પુનઃ ॥ ગીતિ ॥ વન દાહક પાવકથી ॥ ધૂમ્ર થયો તે થયો ગગન મેહ ॥ શાંત કરે તે દવને ॥ યોગ્ય થયું દવ દહેજ તેહ ॥૨૮૪॥ સમાલંકાર બીજાનો બીજો ભેદ ॥ દોહા ॥ જેવી સંગતિમાં વસે ॥ ગુણ તેવો ધરનાર ॥ એવું વર્ણન હોય જ્યાં ॥ તોય સમાલંકાર ॥૨૮૫॥ ૩૦ ॥ હરિગીત છંદ ॥ શિર મોર છે શુક નાસિકા ॥ મુખ મધુર સ્વર સંગે રહી ॥ મુરલી વદે છે મધુર સ્વર ॥ તે યોગ્ય સૌ જાણે સહી ॥૨૮૬॥

ટીકા ॥ પ્રભુને માથે મોર મુગટ છે ॥ નાક પોપટના જેવું છે ॥ અને મુખમાં મધુરતા છે ॥ તે મોર પોપટને મુખ એ ત્રણે મધુર સ્વરવાળાં છે ॥ તેની સોવતમાં રાધાથી મોરલીમાં મધુર સ્વર બોલવાનો ગુણ આવ્યો ॥ તે સમાલંકાર છે ॥

❀ અથ સમાલંકાર ત્રીજો ॥ ❀ લ૦ ॥ દોહા ॥ અડચણ

કાંઈ પડયા વિના ॥ સિદ્ધિ ઇષ્ટની થાય ॥ તેહ સમાલંકાર છે ॥ શ્લેષે
પણ સમજાય ॥૨૮૭॥ દોહા ॥ પ્રભુનાં દર્શન પામવા ॥ ઉદ્યમ કર્યો
વિશેષ ॥ પ્રગટ પ્રભુ ત્યાં તો મળ્યા ॥ અહચળ ન પડી લેશ ॥૨૮૮॥

ટીકા ॥ એમાં લગારે અહચળ પડ્યા વિના ઉદ્યમ કરવાથી પ્રભુની પ્રાપ્તિ થઈ ॥
હવે ત્રીજા વિશમમાં ઇષ્ઠાર્થ માટે ઉદ્યમ કરતાં અનિષ્ટ થયું માટે તેનો પ્રતિ દ્વંદ્વિ એટલે
એથી ડલટો જે ઉદ્યમ કરવાથી અનિષ્ટ ન થાય અને ઇષ્ટ થાય તેનું ઉદાહરણ ॥

કવિત ॥ હડાલાની હદમાં થૈ વહું લશકર વહું ॥ ગુની એક
ભણિ ભણિ મરી ગઈ તે સમે ॥ કોહ ગામ કવિ એક ચારણ ચાલી-
ને ગયો ॥ પટેલને ઘેર પટલાળીને તે ન ગમે ॥ જોઈ પટલાળી કહે
જાઓ જાઓ આંહિ થકી ॥ અજાણ્યાને ઉતરવા આપીયે નહીં અ-
મે ॥ ક્રોધ કરી કહે કવી હડાલાની હોય આ તો ॥ બાઈ બોલી
ઉતરોજી ॥ અજાણ્યા નથી તમે ॥૨૮૯॥

ટીકા ॥ એમાં ક્રોધ કરીને બાઈને હડાલાની કુતરી કહિને જવાની ઇચ્છા હ-
તી પણ અનિષ્ટ ન થતાં ડલટી ઇષ્ટની પ્રાપ્તિ થઈ ॥ વઢી શ્લેષાર્થનો ચમત્કાર હોય
અને ઇષ્ઠાર્થથી વિરુદ્ધ થાય તોપણ સમાલંકાર કહેવાય જેમકે ॥ ૩૦ ॥

ગીતિ ॥ હરિ મળવાને અર્થે ॥ જતો હતો ત્યાં હરિ મળ્યા વન-
માં ॥ ઠીક થયું છે આ તો ॥ સોવતિ એકે કહ્યું વચન જનમાં ॥૨૯૦॥

ટીકા ॥ લક્ષણમાં કહ્યું કે શ્લેષથી પણ સમાલંકારજ સમજાય ॥ જેમકે હરિ
પ્રભુનું નામ છે ॥ અને હરિ વાંદરાનું નામ પણ છે ॥ માટે હરિને મળવા જવાની ઇ-
ચ્છાવાળાને વનમાં વાંદરા મળે ॥ એટલે કોઈ મશ્કરીમાં કહે કે આ તને હરિ મળ્યા
તે ઠીક થયું ॥ એવી રીતે સમાલંકાર થાય ॥ જેમકે મશ્કરીમાં કહેવાથી હસવું આવે
પણ કાંઈ અનિષ્ટ થાય નહીં ॥ અને શ્લેષાર્થ કર્યા વિના તો વનમાં પ્રભુ મળ્યા તે
ચોક્કસ સમાલંકાર છે ॥

❀ અથ વિચિત્રાલંકાર ॥૪૦॥ ❀ લ૦ ॥ દોહા ॥ વિપરિત
ફલ ઇચ્છા ધરી ॥ ક્રિયા કરે જો કોય ॥ નિશ્ચે વિચિત્ર નામનો ॥
અલંકાર એ હોય ॥૨૯૧॥ ૩૦ ॥ રોવરાવીને દુઃખ દઈ ॥ માતા ઓ-

सड पाय ॥ पण निज सुतने सुख थवुं ॥ उर एवी इच्छाय ॥ २९२ ॥
 पुनः ॥ गीती छंद ॥ तीर हठे छे पाछो ॥ पण ते आघो विशेष जा-
 वाने ॥ बीज अवनीमां नांखे ॥ पण ते प्राप्ति विशेष थावाने ॥
 २९३ ॥ पुनः ॥ दोहा ॥ सुख तजि संतो तप करे ॥ दुख वेठे दिन
 नीश ॥ पण अक्षय सुख पामवा ॥ रिझाविने जगदीश ॥ २९४ ॥
 ❀ अथ अधिकांशंकार ॥ ४१ ॥ ❀ दोहा ॥ ज्यां मोटा आधारथी ॥
 अति मोटो आधेय ॥ ए अधिकांशंकार छे ॥ कोविद जनो कहेय ॥ २९५

टीका ॥ घडो आधार कहेवाय ॥ अने तेमां भरेलुं पाणी ते आधेय कहेवाय ॥
 माटे मोटा आधारमां पण आधेय समाय नही ॥ एम कहिये ते अधिकांशंकार छे ॥

दोहा ॥ अहो एह आकाशमां ॥ विश्व अनेक वसाय ॥ पण तेमां
 हरिना गुणो ॥ लखतां नही समाय ॥ २९६ ॥ पुनः ॥ ज्यां लाखो नर
 नारियो ॥ सुखथी वसे सदाय ॥ पण बे भाई कुसंगिया ॥ ते पुरमां
 न समाय ॥ २९७ ॥ ❀ अथ अधिकांशंकार बीजो ॥ ❀ दोहा ॥
 ज्यां मोटा आधेयथी ॥ अधिक श्रेष्ठ आधार ॥ जाणो बीजा प्रकार-
 नो ॥ ए अधिकांशंकार ॥ २९८ ॥ उ० ॥ मन केवुं मोटुं हशे ॥ भक्त
 तणुं हे भाई ॥ असंख्य ब्रह्मांडो सहित ॥ श्रीहरि रहे समाई ॥ २९९
 ❀ अथ अल्पालंकार ॥ ४२ ॥ ❀ दोहा ॥ सूक्ष्म होय आधेय पण ॥
 एथि सूक्ष्म आधार ॥ ए अल्पालंकार छे ॥ जाणे जन भणनार ॥
 ३०० ॥ गीति ॥ जे सदगुरु सुखकारी ॥ स्वल्पज उचरे सुवाक्य शि-
 क्षानुं ॥ ए पण गळे न उतरे ॥ आसुरी जननुं गळुं अति नानुं ॥
 ३०१ ॥ पुनः ॥ दोहा ॥ गुप्त राखवा योग्य जे ॥ छेक स्वल्प पण वा-
 त ॥ अणसमजूना उदरमां ॥ समाइ न शके भ्रात ॥ ३०२ ॥ पुनः ॥
 सूक्ष्म दृगनी पांपणो ॥ ए तो दृगने आज ॥ पडदो मोटो थै प-
 डयो ॥ करतां दर्शन काज ॥ ३०३ ॥ ❀ अथ अन्योन्यालंकार ॥ ४३
 ❀ दोहा ॥ एक बीजाने ज्यां करे ॥ परस्परे उपकार ॥ कदिजन

सौ तेने कहें ॥ अन्योन्यालंकार ॥३०४॥ गीति ॥ संत समाज वडे
 आ ॥ शोभे आचार्य मान पण पामे ॥ आचार्य वडे संतो ॥ शोभे
 छे वळि मनाय सौ ठामे ॥३०५॥ पुनः ॥ दोहा ॥ सुजने आप्युं सं-
 तने ॥ पवित्र भोजन पान ॥ संते पण ते सुजनने ॥ आप्युं उत्तम
 ज्ञान ॥३०६॥ पुनः ॥ गीति ॥ संत सुणावे वाणी ॥ जन तार्यानुं सुपु-
 ण्य मळवाने ॥ जन पण तेह सुणे छे ॥ ते थकि संताप सर्व टळवा-
 ने ॥३०७॥ ❀ अथ विशेषालंकार ॥३०८॥ ❀ दोहा ॥ ज्यां वर्णन
 आधेयनुं ॥ विण प्रसिद्ध आधार ॥ विशेष नामे थाय छे ॥ अलंकार
 ए ठार ॥३०८॥ कवित ॥ ब्रह्मपुर वाशी अविनाशी सर्व सुख रा-
 शी ॥ धर्म अने भक्ति थकि धर्यो अवतार छे ॥ अधर्म उथापि धर्म
 थापी मोटां धाम बांध्या ॥ हरिभक्त बाई भाई हजारो हजार छे ॥
 संप्रदाय साचववा उभय आचार्य कर्या ॥ आपतणी गादीतणो आ-
 प्यो अधिकार छे ॥ सर्व काम सिद्ध करी स्वधाम सिधाव्या पण ॥
 प्रभुनो प्रताप आचारजमां अपार छे ॥३०९॥ पुनः ॥ दोहा ॥ कंस
 गयो रावण गयो ॥ पण तेना गुण जेह ॥ आसुरी जनने उर रही ॥
 नडे संतने तेह ॥३१०॥

टीका ॥ कोई ठेकाणे आधेयनुं स्थान बदलाया विना पण विशेषालंकार
 थाय जेमके ॥

दोहा ॥ ब्रह्मानंद मुनीतणी ॥ कविता विमळ विशाल ॥ जो
 रंजन जगने करे ॥ लागे रूडी रसाळ ॥३११॥

टीका ॥ साप गया ने लीसोटा रह्या ॥ ते पण विशेषालंकार छे ॥

विशेषालंकार बीजो ॥ दोहा ॥ एकज वस्तु अनेक थळ ॥
 वर्णन करे विचारि ॥ ते तो बीजो भेद छे ॥ विशेषनो मुदकारि ॥
 ३१२॥ कवित ॥ भारे समैयो भरायो ज्यारे गढपुर त्यारे ॥ भगो
 दोशी कारभारी कर्या वनमाळिये ॥ हरि पासे भगो दोशी हाजर

हमेश रहै ॥ उतारे उतारे भगा दोशीने निहाळिये ॥ भवन भवन-
 मांही पण भगो दोशी दिसे ॥ भगो दोशी दीसे मेडी माळिये ने
 जाळिये ॥ गाममांही भगो दोशी धाममांही भगो दोशी ॥ ठाम
 ठाम भगो दोशी भगो दोशी भाळिये ॥३१३॥ विशेषालंकार त्रीजो ॥
 दोहा ॥ ज्यां किंचित आरंभथो ॥ अलभ्य वस्तु पमाय ॥ त्रीजो भेद
 विशेषनो ॥ गणतां तेह गणाय ॥३१४॥ जमुना पवित्र जाणिने ॥
 तेमां करतां स्नान ॥ अकूरे जळमां दिठा ॥ जळशाथी भगवान ॥
 ३१५॥ ❀ अथ व्याघातालंकार ॥४५॥ ❀ करवानुं तेथी करे ॥
 उलटुं कांड काम ॥ वांचो ते व्याघात छे ॥ अलंकारनु नाम ॥३१६
 कवित ॥ कुंवरे हुकम कर्यो साकर खंडावी लावो ॥ खवास खांडी-
 ने लाव्यो रोटलीमां ते धरी ॥ खातां खातां गांगडी हती ते दांत-
 मांही खुंची ॥ राजाना कुंवरने तो रीस अतीशे ठरी ॥ फोजदारने
 बोलावी फरमावियो हुकम ॥ खूब शिक्षा आ खवासने करो खरे-
 खरी ॥ चवरावो साकरना गांगडा आखा ने आखा ॥ एवी शिक्षा
 आकरी कुंवरे तेहने करी ॥३१७॥ गद्यः ॥ एक वस्तुवडे एक माणस
 जे काम करे बीजो माणस ते वस्तुवडे तेथि उलटुं करे ते पण
 व्याघात अलंकारनो भेद छे ॥ दोहा ॥ वचनवडे नास्तिक गुरु ॥
 नास्तिक करे निदान ॥ आस्तिक गुरु वचने करे ॥ आस्तिकता गु-
 णवान ॥३१८॥ व्याघातालंकार बीजो ॥ दोहा ॥ एक क्रिया पण
 उभयने ॥ सुलटी उलटी जणाय ॥ व्याघातालंकारनो ॥ बीजो भेद
 गणाय ॥३१९॥ कवित ॥ राजा दशरथ ज्यारे जुद्धमां जवाने चा-
 ल्या ॥ राणीने अबळा जाणी कही एवी वात छे ॥ तमे तो आंही-
 ज रहो राणीने ते गम्युं नहि ॥ जाण्यु क्षत्रियाणी लुं लडयानी मारे
 खांत छे ॥ कहे राणी स्वामी मने आपनी अबळा जाणी ॥ साथे
 राखो जुद्धमां जो दया भली भात छे ॥ कहे राय अबळाने दयाधी-

ज मेली जवी ॥ ए तो जुओ आपनीज वाणीमां व्याघात छे ॥३२०॥

टीका ॥ एमां राणीने घेर मुकी जवी राजाने ठीक जणायुं ते राणीने ठीक लायुं नही ॥ तथा राणीये कहुं जे मने अबळा जाणीने दया करो तो साथे ल्यो ॥ ते वाक्य राजाने विरुद्ध लायुं के अबळा उपर दया होय तारे घेर मुकी जोईये ॥ माटे व्याघात अलंकार छे ॥

पुनः ॥ हरिगीत छंद ॥ कहे ब्रह्मज्ञानो ब्रह्म एक अखंड ने अविकारि छे ॥ न विकार बळगे एहने निर अंश सर्व विहारि छे ॥ ते ब्रह्म सूकर श्वान आदिक एज सर्वे जात छे ॥ अविकारि सविकारि थयो वदतांज ते व्याघात छे ॥३२१॥ दोहा ॥ एक मरणना भयथकी ॥ परणावे परिवार ॥ एक मरणना भयथकी ॥ सद्य तजे संसार ॥३२२॥ ❀ अथ कारण माळालंकार ॥४६॥ ❀ अनुक्रमे कारण घणां ॥ के कारज जे ठार ॥ ते कारण माळा कहे ॥ सारा कवि सरदार ॥३२३॥ उपजाति ॥ सत्संगथी कृष्ण कथा सुणाय ॥ कथा मुणे अंतर शुद्ध थाय ॥ शुद्धांत रे श्रीहरि ओळखाय ॥ जे ओळख्याथी भव भीति जाय ॥३२४॥ दोहा ॥ निंद्य थाय अभिमानथी ॥ वखाणथी अभिमान ॥ वखाण पामे गुणथकी ॥ गुणनु संग निदान ॥३२५॥ ❀ अथ एकावली अलंकार ॥४७॥ ❀ ग्रहण करीने मूकीये ॥ अर्थ पंक्ति ए रीत ॥ अलंकार एकावली ॥ चतुर विचारो चित्त ॥३२६॥ अनुचर धणि आधीन छे ॥ धणि छे नृप आधीन ॥ नृप नृपवर आधीन छे ॥ ते हरि आगळ दीन ॥ ३२७॥ पुनः ॥ कवित ॥ धन्य छे जे भरत भूमिमां नर देह पांम्यो ॥ नर देह पामीने प्रभु भजन करवुं ॥ भजन करे ते भवसागरने तरे भाई ॥ भवसागर तरे छे तेनुं भलुं मरवुं ॥ मरवुं सुफळ ज्यारे जन्मवुं न फरी पडे ॥ जन्मवुं पडे तो भक्त घेर अवतरवुं ॥ अवतरवुं तो ज्यारे हरि अवतार होय ॥ हरि अवतार होय तेनुं ध्यान धरवुं ॥३२८॥

ટીકા ॥ એમાં એક પછી એકનું વિશેષણ છે અને પછી એક પછી એક વિશેષાર્થની પંક્તિ હોય તે પણ એકાવલી અલંકાર છે જેમકે ॥

કવિત ॥ દિશાઓને કાઢતણુ સ્થાન છે આકાંશ એક ॥ તે-
માંહી પ્રકાશમાન સૂર્ય તે સંભારીયે ॥ તેના કર પામેલો છે ચંદ્રે ચં-
દ્રતણો તાત ॥ સંલિલ છે તેનો સુત વનિહ છે વિચારિયે ॥ વનિહમાં
હવિષ્ય હોમનાર યજમાન જેહ ॥ તેના પ્રાણ રૂપ વાયુ દેવતા છે
ધારિયે ॥ વાયુ દેવ જેનો ગંધ વહે એવી વસ્તુ છે ॥ અષ્ટ મૂર્તિ ઇ-
શ્વરની અંતરે ઉતારીયે ॥૩૨૯॥ ❀ અથ માઝા દીપકાલંકાર ॥૪૮
❀ દોહા ॥ દીપક ને એકાવલી ॥ મઢે બે અલંકાર ॥ માઝા દીપક
તે કહે ॥ સૌ કવિના સરદાર ॥૩૩૦॥ ગુરુ વાળી ઠરિ કાનમાં ॥
કાન તેહ તનમાંય ॥ તન તો મનને વશ અને ॥ મન તે તો પ્રભુ
પાય ॥૩૩૧॥

ટીકા ॥ એમાં ગુરુની વાળી કાન તન મન અને પ્રભુના પાવ ॥ એ રીતે અર્થ
પંક્તિ ગ્રહણ કરીને મુકેલી છે તે એકાવલી અલંકાર છે ॥ અને ઠરી એ શબ્દ દીપક
છે ॥ તે પાંચ વસ્તુને લાગુ પડે છે એ રીતે દીપક ને એકાવલી મઢ્યાથી માઝા દી-
પક અલંકાર થયો ॥

❀ અથ સારાલંકાર ॥૪૯॥ ❀ દોહા ॥ એક એકથી અધિક
ગુણ ॥ ઉચ્ચારિયે ઉત્કર્ષ ॥ તે સારાલંકાર સુણિ ॥ હેયે ઉપજે હર્ષ ॥
૩૩૨॥ પુષ્કર સરવર શ્રેષ્ઠ છે ॥ માન સરોવર તેથિ ॥ તેથિ સાગર
શ્રેષ્ઠ છે ॥ મન મુનિ જનનું એથિ ॥૩૩૩॥ પુનઃ ॥ ગોઢથકી સાકર
ગઢી ॥ અમૃત એથકી મિષ્ટ ॥ એથી વચનો અતિ મીઠાં ॥ ઉચેરે જે
હરિ ઇષ્ટ ॥૩૩૪॥

ટીકા ॥ એ તો એક એકથી સારા ગુણ કહ્યા ॥ હવે એક એકથી અધમ ગુણ-
ની ઉત્કૃષ્ટતા કહે છે ॥

દોહા ॥ ઝેર અફિણ પણ એથકો ॥ અહિ મુખ ઝેર વિશેષ ॥
હાઢાહઢ વિષ તેથિ પણ ॥ વિષ સ્વઢ મુખ ઉપદેશ ॥૩૩૫॥

ટીકા ॥ હવે સારી અને નઠારી બેયની મિશ્ર ઉત્કૃષ્ટતા કહે છે ॥

દોહા ॥ શ્રેષ્ઠ મેરુથી મેદિની ॥ અથકી જલ્લ આધાર ॥ અથિ શ્રેષ્ઠ આકાશ છે ॥ તૃણા અથિ અપાર ॥૩૩૬॥

ટીકા ॥ અમાં મેરુ પૃથિવી સાગર અને આકાશની સારી મોટાઈ કહી તે સાથે તૃણાની નઠારી મોટાઈ કહી ॥ માટે શુભાશુભ મિશ્રિત ઉત્કૃષ્ટતા છે ॥

❀ અથ યથા સંખ્યાલંકાર ॥૫૦॥ ❀ દોહા ॥ જેજે શબ્દો બોલિયે ॥ રાશિ અનુક્રમ અહ ॥ વલ્લિ વલિયે તેને ક્રમે ॥ યથા સં-
ખ્ય તો તેહ ॥૩૩૭॥ વાહન હંસ ગરૂડ વૃષ ॥ કલ્લશ કંજ અહિ
ધાર ॥ ધાત્રી રમા ઉમા પતી ॥ વંદું વારમવાર ॥૩૩૮॥

ટીકા ॥ હંસ ૧ ॥ ગરૂડ ૨ ॥ વૃષ ૩ ॥ તે જેનાં વાહન છે ॥ અને અમૃતનો કલ્લશ ૧ ॥ કંજ કહેતાં કમલ ૨ ॥ અને સર્પના ધરનાર છે ॥ ધાત્રી ઇટલે વિધા-
ત્રી ૧ ॥ લક્ષ્મી ૨ ॥ અને પાર્વતીના પતિ છે ॥ એવા બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને શિવને હું વારમવાર વંદન કરું છું ॥

પુનઃ ॥ છપય ॥ કમલ કેલ ને કૂપ ॥ શંખ શશધર શુક જે-
હ ॥ નીર વાગ શુભ ભૂમિ ॥ સિંધુ નભવનનો તેહ ॥ પ્રફૂલિત યુવા ગંભીર ॥ સ્વચ્છ પૂરણ ઉચ્ચરતો ॥ રક્ત પુષ્ટ ને સજલ ॥ શુદ્ધ અકલં-
કિત ઠરતો ॥ પદ ઉરુ નાભી ગ્રીવા વદન ॥ નાસા શ્રી ભગવાનની ॥ નિરખે અતિ હેતે હરિજનો ॥ શોભા તેહ સમાનની ॥૩૩૯॥

ટીકા ॥ છેલા ઉદાહરમાં કહું કે ॥ કમલ ૧ ॥ કેલ ૨ ॥ કૂપ ૩ ॥ શંખ ૪ ॥ શશધર ઇટલે ચંદ્ર ૫ ॥ શુક ૬ ॥ તે કમલ પાણીમાંહિનું ૧ ॥ કેલ વાગની ૨ ॥ કુવો સારી ભૂમીનો ૩ ॥ શંખ સમુદ્રનો ૪ ॥ શશધર કેતાં ચંદ્ર તે આકાશનો ૫ ॥ શુક ઇટલે પોપટ તે વનનો ૬ ॥ તે કમલ ફુલેલું ૧ ॥ કેલ જુવાન ૨ ॥ કુવો ગં-
ભીર કહેતાં ઉંડો ૩ ॥ શંખ સ્વચ્છ મેલો નહિ ૪ ॥ ચંદ્ર પૂરણ ૫ ॥ પોપટ બોલતો ૬ ॥ તે કમલ રાતું ૧ ॥ કેલ પુષ્ટ ૨ ॥ કુવો પાણીવાલો ૩ ॥ શંખ પવીત્ર ૪ ॥ ચંદ્ર ક-
લંક રહિત ૫ ॥ પોપટ સ્થિર રહેલો ૬ ॥ તેના જેવા શ્રીહરિના ચરણ ૧ ॥ સાથલ ૨ ॥ નાભી ૩ ॥ કંઠ ૪ ॥ મુખ ૫ ॥ નાસીકા ૬ ॥ છે તે હરિં ભક્તો નિરખે છે ॥ એ રીતે અનુક્રમે શબ્દનો અન્વય છે ॥ માટે યથા સંખ્યા અલંકાર છે ॥

ॐ अथ पर्यायालंकार ॥५१॥ ॐ दोहा ॥ एक वस्तु थळ
 एक तजि ॥ बिजे त्रिजे स्थळ जाय ॥ तो तेने कवियो कहे ॥ अलं-
 कार पर्याय ॥३४०॥ शार्दूल विक्रीडित छंद ॥ राज्यैश्वर्य हतुं अव-
 ध्य पुरमां ते हस्ति नांख्ये गयुं ॥ त्यांथी उज्जयिनी गयुं पछी जई
 धारापुरिमां रहुं ॥ त्यांथी दीह्नि विषे गयुं पछि वळी पूणे रहुं जै
 ठरी ॥ इच्छा श्रीहरिनी थवाथि कलकत्ते जै स्थिती त्यां करी ॥३४१॥

टीका ॥ ए तो शुद्ध पर्याय छे ॥ हवे आधारना संकोचपणाथी संकोच पर्याय
 कहीये छेये ॥

दोहा ॥ हती दृष्टि शुभ संतनी ॥ विशाळ थळमां जेह ॥ ध्यान
 समे ठरीने रही ॥ नासाये स्थिर तेह ॥३४२॥ ॐ अथ विकाश
 पर्याय ॥ ॐ कवित ॥ क्षत्री पुत्र खडगने पाणी पवरावा गयो ॥
 तेणे पाणी पानारने कथन एवुं कह्युं ॥ असल तमारा बाप दादा
 पाणी पाता हता ॥ तेवुं तमे पाइ शकता नथी ते शुं थयुं ॥ पाणी
 बदलाई गयुं के तमारी कळा गई ॥ कहाँ भाई एते पाणी आ व-
 खते क्यां रहुं ॥ एवुं सुणी एणे कह्युं क्षत्रियोना खडगमां ॥ पाणी
 जे जगातुं ते तो गोरा देशमां गयुं ॥३४३॥

टीका ॥ एमां खडगमां पाणी जणातुं हतुं ॥ ते गोरा लोकोना देशमां गयुं
 एम कह्युं ॥ ते खडग करतां देश मोटो छे माटे ते विकाश पर्याय कहवाय ॥

ॐ अथ उभय पर्याय ॥ ॐ दोहा ॥ गीता सुणवा मन
 ठर्युं ॥ पछी वेदादिकमांय ॥ पछी निज सूक्ष्म स्वरूपमां ॥ पछि
 निज तत्वे त्यांय ॥३४४॥

टीका ॥ एमां प्रथम गीतामां मन ठर्युं ॥ पछी गीताथी मोटा वेदमां मन ठर्युं ॥
 पछी सूक्ष्म एवो जे आत्मा तेमां ठर्युं ॥ अने पछी ते आत्मांमां रहेला आत्माथी पण
 सूक्ष्म एवा आत्माना तत्व अंतर्गामीमां ठर्युं ॥ एम नानाथी मोटांमां पछी मोटाथी
 नानांमां गयुं माटे उभय पर्याय छे ॥

❀ અથ પર્યાયાલંકાર બીજો ॥ ❀ દોહા ॥ એકજ વિષે
 અનેકધા ॥ ગુણ કે સ્થિતી જણાય ॥ અલંકાર પર્યાયનો ॥ બીજો
 ભેદ ગણાય ॥ ૩૪૫ ॥ જ્યાં ઉજડ જંગલ હતું ॥ વૃત્તાલયની પાસ ॥
 ત્યાં અદ્ભુત રચના થઈ ॥ શ્રીહરિ કર્યો નિવાસ ॥ ૩૪૬ ॥ ❀ અથ
 પરિવૃત્તિ અલંકાર ॥ ૫૨ ॥ ❀ દોહા ॥ અદલાબદલી જ્યાં કરે ॥
 ન્યૂન અધિકની કોય ॥ પરિવૃત્તિ તે જાણિયે ॥ જો મન રંજન હો-
 ય ॥ ૩૪૭ ॥ તન મન ધન અર્પણ કર્યા ॥ નિશ્ચય જેનો નાશ ॥ તે-
 ના બદલામાં લિધો ॥ અક્ષર ધામ નિવાસ ॥ ૩૪૮ ॥ પુનઃ ॥ દિધા
 સુદામે ઋષ્ણને ॥ તાંદુલ મુષ્ટિ લગાર ॥ તે બદલે પ્રભુ પાસથી ॥ લી-
 ધી રિદ્ધિ અપાર ॥ ૩૪૯ ॥ ❀ અથ પરિસંખ્યાલંકાર ॥ ૫૩ ॥ ❀
 દોહા ॥ નિષેધ કરિને એક થ઼ ॥ કહિયે બીજે ઠામ ॥ અલંકાર એવા
 તળું ॥ પરિસંખ્યા છે નામ ॥ ૩૫૦ ॥ ચોબોલા છંદ ॥ રામ રાજ્યમાં
 દંડ ન જનનો ॥ જતિ કર દંડ જણાય ॥ ચોરી તો વિવામાં દીઠી
 ચોરી વિજે ન થાય ॥ અન્ન જાર જોવામાં આવે જનમાં જાર ન કોય ॥
 જડ તો પાપાણાદિક જોયા જનમાં જડ નવ હોય ॥ ૩૫૧ ॥

ટીકા ॥ બીજે ઠેકાણે નિષેધ કર્યા વગર ભાવાર્થથીજ નિષેધ જણાય તે પળ
 પરિસંખ્યાલંકાર છે ॥ ૩૫૨ ॥

ચોબોલા છંદ ॥ કુટિલપણું તો ઞ્રુકુટિમાંહી ॥ કરે ઞ્રમર મ-
 ધુપાન ॥ વિષ અંતરમાં મેઘજ રાખે ॥ દિસે છંદમાં માન ॥ ૩૫૩ ॥

ટીકા ॥ એમાં કુટિલપણું એટલે વાંકાપણું ઞ્રુકુટિમાંજ દેખાય ॥ પળ કુટિલ-
 પણું એટલે સ્વલ્પપણું માણસમાં નહીં તે ભાવાર્થથી જણાય ॥ તેમજ ઞ્રમરો મધનું પાન
 કરે ॥ પળ મધુપાન એટલે મધપાન બીજુ કોઈ કરે નહીં ॥ અને વિષ કહેતાં જ઼લ તે
 તો મેઘ અંતરમાં રાખે પળ બીજો કોઈ અંતરમાં ઞ્રેર રાખે નહીં ॥ અને માન એટલે
 માપ ગુરુ લઘુ અક્ષરવડે છંદમાં જણાય પળ માન એટલે અભિમાન ગર્વ રામમા રા-
 જ્યમાં બીજે ક્યાંઈ દેખાય નહીં ॥

❀ અથ વિકલ્પાલંકાર ॥ ૫૪ ॥ ❀ દોહા ॥ વિરોધિ બે કા-

रज विषे ॥ कहे आम के आम ॥ जाणनार जन जाणजो ॥ विकल्प एनु नाम ॥३५४॥

टीका ॥ मरवुं अने जीववुं ॥ जीतवुं अने हारवुं ॥ अमृत अने श्वेर ॥ एवी वे वस्तुओनी क्रिया एक साथे थै शकै नहि माटे कहिये के कां तो आम करो ने कां तो आम करो ते विकल्पालंकार छे ॥

दोहा ॥ ध्रुव वनमां जातां कहे ॥ सांभळ मारी माय ॥ कां तो हरि दर्शन करुं ॥ कां तो पाडुं काय ॥३५५॥ ❀ अथ समुच्चयालंकार ॥५५॥ ❀ दोहा ॥ करे क्रिया एकज समे ॥ अनेकधा जे ठार ॥ समजे शुभ मति मान जन ॥ समुच्चयालंकार ॥३५६॥ बाळरुष्णनी दृष्टिथी ॥ कृत्या तो पीडाय ॥ त्रासे नासे थरथरे ॥ पडे रडे गभराय ॥३५७॥ समुच्चय बीजो ॥ बहु गुण के बहु जन जहां ॥ करवा एकज काम ॥ एक बीजा आगळ धसे ॥ बीजो समुच्चय नाम ॥३५८॥ विनय विवेक मधुर वचन ॥ अदर्प दान दयाळ ॥ एक एकथी अग्र थइ ॥ दें जनने शोभाय ॥३५९॥

टीका ॥ पहेला समुच्चयमां अकर्मक क्रियापदो छे ॥ अने आमां सकर्मक छे एटलो फेर छे ॥

❀ अथ कारक दीपक अलंकार ॥५६॥ ❀ दोहा ॥ कर्ता एक करे क्रिया ॥ एक एक पछी एक ॥ कारक दीपक तेह छे ॥ नही एकदम छेक ॥३६०॥ स्वामि सच्चिदानंजी ॥ हरि विरहे अकळाय ॥ रुवे जुवे क्यारे हसे ॥ नासै आवे जाय ॥३६१॥

टीका ॥ पहेला समुच्चयमां अने आमां फेर एटलो छे के पहेलामां सामंती क्रिया करवानुं ॥ अने आमां एक पछी एक क्रिया करवानुं कह्युं छे ते माटे पहेला समुच्चयनो प्रति द्वंदी आ अलंकार कह्यो छे ॥ आमां क्यारे ए शब्द बधी क्रियाने लगाडवो ॥

❀ अथ समाधिलंकार ॥५७॥ ❀ दोहा ॥ कांड बिजुं कारण मळे ॥ कारज सुगम कराय ॥ कहे समार्थी नामनो ॥ अलंकार

કવિરાય ॥૩૬૨॥ અતિ ઉત્તકંઠા થઈ જવા ॥ તીરથ કરવા કાજ ॥
ત્યાં તીરથ જાનારનો ॥ સારો મળ્યો સમાજ ॥૩૬૩॥

ટીકા ॥ બીજા પ્રકારના સમુચ્ચયમાં એક કામ કરવાને એક સમર્થ હોય તોપણ બીજા પદાર્થો તે કામ કરવાને સહાયકારક થાય એટલો ભેદ છે માટે તેનો પ્રતિ દ્વંદ્વી અલંકાર કહ્યો છે ॥

❀ અથ પ્રત્યનીક અલંકાર ॥૫૮॥ ❀ દોહા ॥ જો બઢ-
વાળા શત્રુના ॥ પક્ષ ઉપર બઢ થાય ॥ અલંકાર તે જાણજો ॥ પ્ર-
ત્યનીક કહેવાય ॥૩૬૪॥ હરિ મુખ જીતે ચંદ્રને ॥ તે માટે શશિ
એહ ॥ હરિ આયુધ ગણિ કમલને ॥ કરમાવે છે તેહ ॥૩૬૫॥ પુનઃ॥
હરિગીત ॥ જે અસુર જન નિજ અંતરે ॥ હરિ ઉપર વેર ઘણું ધરે ॥
તે હીમત રાખી હરઘડી ॥ હરિભક્તને હરકત કરે ॥૩૬૬॥ દોહા ॥
પ્રત્યનીક વઢિ તેહ છે ॥ શત્રુ ઉપર બઢ થાય ॥ રવિ શશિયે રાહુ
દમ્યો ॥ રાહુ કરે પીડાય ॥૩૬૭॥ ❀ અથ કાવ્યાર્થ પત્તિ અલં-
કાર ॥૫૯॥ ❀ દોહા ॥ આમ કર્યું તો આ કરે ॥ તેમાં તે શી વા-
ત ॥ કાવ્યાર્થ પત્તિ કહે ॥ મલા વિચક્ષણ ભ્રાત ॥૩૬૮॥ તરિને
ઉતરે પાર જે ॥ સહજે સાગર સાત ॥ તો તેને સ્વાબોચિયું ॥ તરવું તે
શી વાત ॥૩૬૯॥ પુનઃ॥ રાક્ષસ રાવણ તુલ્યના ॥ કામે ગાઢ્યાં ગા-
ત્ર ॥ કૃષ્ણે જીત્યો કામને ॥ તો રાક્ષસ શામાત્ર ॥૩૭૦॥ પુનઃ॥
નિજ વચ્ચાંને નાગણી ॥ સ્વાય કરીને ઘાત ॥ તો બીજાના પ્રાણ લે ॥
તેમાં તે શી વાત ॥૩૭૧॥ ❀ અથ કાવ્ય લિંગાલંકાર ॥૬૦॥ ❀
દોહા ॥ ડુષ્કર અર્થતણી જહાં ॥ દૃઢતા કરિયે ભ્રાત ॥ કાવ્ય લિંગ
તે તો મલો ॥ અલંકાર સાક્ષાત ॥૩૭૨॥ જીત થશે પાંડવતણી ॥
એમ કહે કુરુ રાય ॥ જેને મહા પરાક્રમી ॥ છે શ્રીકૃષ્ણ સહાય ॥૩૭૩

ટીકા ॥ એમાં જીત કરવી તે ડુષ્કર છે ॥ માટે પાંડવની જીત થશે એ વા-
ક્યની દૃઢતા થવા સારુ જેને શ્રીકૃષ્ણ સહાય છે એવું વાક્ય કહ્યું માટે તે ॥ વાક્યાર્થ
હેતુ છે ॥૧॥

❀ अथ पदार्थ हेतु भेद बीजो ॥ ❀ दोहा ॥ दृढ करवा
जे वाक्यने ॥ हेतु पदार्थज होय ॥ पदार्थ हेतु तेह छे ॥ कहे कवि
सौ कोय ॥३७४॥ भक्ति विरोधी मुक्ति तो ॥ मोह रूप कहेवाय ॥
तेह चतुर्था मुक्तिने ॥ हरि जन नही चहाय ॥३७५॥

टीका ॥ एमां मोक्ष छे ते मोह रूप छे तेने हरि जन चहाता नथी ॥ ते वाक्य
दृढ करवा सारु कथुं के ते मुक्ति भक्ति विरोधकारी छे ॥ ए विशेषण पदे करीने
दृढता करी ॥ जेमां कर्ता अने क्रिया होय ते वाक्य कहेवाय ॥ अने केवल नाम
के विशेषण होय ते पद कहेवाय ॥ जेमके तुलसी क्यारो ते पद छे तेमज भक्ति वि-
रोधी ते पद पद छे ते पदार्थ करीने दृढता करी ॥ माटे पदार्थ हेतु काव्य लिंग छे ॥

❀ अथ पदार्थ वाक्यार्थ परस्पर सापेक्ष हेतु ॥ भेद ३ ॥ ❀
दोहा ॥ वाक्यार्थ ने पदार्थ ते ॥ हेतुपणे ज्यां होय ॥ काव्य लिंग-
नो भेद ते ॥ सज्जन जाणे सोय ॥३७६॥ सर्वेश्वर हरिये धर्यो ॥
मुगट शिरे महा मुल्य ॥ दुष्ट राहुनुं वमन विधु ॥ कोण कहे ते
तुल्य ॥३७७॥

टीका ॥ एमां सर्वेश्वर एवा हरिये मस्तके धर्यो एज वाक्यथी मुगटनी अधि-
कता एटले उत्कृष्टता थई ॥ अने दुष्ट राहुनु वमन चंद्र ॥ एज पदार्थथी चंद्रनी न्यु-
नता थई ॥ माटे काव्य लिंगनो बीजो भेद छे ॥

❀ अथ वाक्यार्थने विषे पदार्थ हेतु ॥ भेद ४ ॥ ❀ दोहा ॥
दृढ करवा वाक्यार्थने ॥ पदार्थ हेतु होय ॥ हेतूना हेतु पदो ॥ भेद
चतुर्थज सोय ॥३७८॥ कवित ॥ बे नर मरण पाम्या प्रधानने राये
पुछ्युं ॥ कोण नरके नें कोण स्वर्गे सिधांव्या छे ॥ कहे मंत्रि दया-
लु जे दान देतो दयाथकी ॥ दया गुण परदुख देखवाथी आव्यो
छे ॥ बिजो महा क्रूर क्रूरताथी घणी घात करी ॥ घातनुं कारण
स्वाद लोभ दिल लाव्यो छे ॥ माटे दयालु ते गयो स्वर्गे क्रूर कुंभि-
पाके ॥ एवो में तो निश्च मारा मनमां ठराव्यो छे ॥३७९॥

टीका ॥ दयालु स्वर्गे गयो ते वाक्यार्थ छे तेनी दृढता दान पदार्थथी छै ॥
अने दाननी दृढता दयाथी छै ॥ अने दयानी दृढता परदुखथी छै ॥ क्रूर नरकें ग-

યો તેની દૃઢતા ઘાત દાટલે દસાથી થૈ ॥ અને દસાનું કારણ સ્વાદ તથા લોભ આ-
દિક કહ્યાં ॥ એ રિસે વાક્યાર્થની દૃઢતા પદાર્થોવડે પરંપરા થૈ ॥ માટે તે કાવ્ય
લિંગનો ચોથો ભેદ છે ॥

બે વિરુદ્ધ કાર્યના બે હેતુ ॥ ભેદ ૫ ॥ પાંચમો ॥ દોહા ॥ વિ-
રુદ્ધ કાર્યો બેતણાં ॥ હેતુ બેય જણાય ॥ કાવ્ય લિંગનો પાંચમો ॥
ભેદ મલો સમજાય ॥ ૩૮૦ ॥ સાપે ગલિ છલુંદરી ॥ ગલે તોય મરી
જાય ॥ મુકી દે તો સર્પ તે ॥ આંચ્ચે અંધો થાય ॥ ૩૮૧ ॥ બે વિરુદ્ધ
કાર્યનું હેતુ એક ॥ ભેદ ૬ ॥ દોહા ॥ વિરુદ્ધ બે કારજતણું ॥ કારણ
એક જણાય ॥ કાવ્ય લિંગનો તેહ તો ॥ છટ્ટો ભેદ મળાય ॥ ૩૮૨ ॥
વચ્ચણાંયો વિદ્યા મળી ॥ ગણ્યો સુફલ શ્રમ તેહ ॥ પછિ કુલ કામ
કરાય નહી ॥ ગણ્યો અફલ શ્રમ એહ ॥ ૩૮૩ ॥ ❀ અથ અર્થાંતર
ન્યાસ અલંકાર ॥ ૬૧ ॥ ❀ દોહા ॥ વર્ણ્ય વાક્યનું દૃઢપણું ॥ અવ-
ર્ણ્ય વાક્યે થાય ॥ વિશેષનો સામાન્યથી ॥ અર્થ સમર્થ જણાય ॥
૩૮૪ ॥ સામાન્યનો વિશેષથી ॥ અર્થ સમર્થ પ્રકાશ ॥ બેય પ્રકારે
જાણવો ॥ છે અર્થાંતર ન્યાસ ॥ ૩૮૫ ॥ ❀ અથ સામાન્યથી વિશે-
ષની દૃઢતા ॥ ❀ ૩૦ ॥ ઉપજાતિ ॥ વડોદરામાં મુનિ મુક્ત જૈને ॥
સભા જીત્યા હિમતવાન થૈને ॥ સંતો બધા હોય સમર્થ ભાઈ ॥ સ-
ભા જીતે તેહ નહી નવાઈ ॥ ૩૮૬ ॥

ટીકા ॥ એમાં મુક્તાનંદ સ્વામી સભા જીત્યા તે કહેવાનું છે ॥ અને તે વિશેષ
વાક્ય છે ॥ તે વાતની દૃઢતા સામાન્ય વાક્ય જે બધા સંતો સમર્થ હોય તેમાં શી ન-
વાઈ એ વાક્યે કરીને કરી તે વાક્ય તો તે પહેલા વાક્યની દૃઢતા વાસ્તે છે ॥ મુખ્ય
તેનુંજ વર્ણન નથી માટે તે અવર્ણ્ય છે ॥

❀ અથ સામાન્યની દૃઢતા વિશેષથી ॥ ❀ દોહા ॥ જેવી
સંગતીમાં મળે ॥ તે પળ તેવો થાય ॥ ગંગામાં અપવિત્ર જલ ॥ ગંગા
જલ થઈ જાય ॥ ૩૮૭ ॥

ટીકા ॥ એમાં પહેલું વાક્ય સર્વને લાગુ પડે માટે સામાન્ય છે તેની દૃઢતા અ-

पवित्र जळ गंगामां भळे ते विशेष वाक्यथी करी ॥ ए वेय उदाहरणोमां वर्ण्यनी दृढता अवर्ण्यथी करी छे ॥ केमके मुक्तानंद स्वामीनी वात करवी हती ॥ तेमज जेवी संगतिमां भळे ते वात पण कहेवानी हती ॥ हवे अवर्ण्यनी दृढता वर्ण्य वाक्ये थाय तेनां उदाहरणो कहीये छेये ॥

❀ अथ वर्ण्यवडे अवर्ण्यनुं समर्थन ॥ ❀ दोहा ॥ अहो कहेवत सत्य छे ॥ दिनबंधु बळवान ॥ भाजि विदुरनी हरि जम्या ॥ तजि नृपनुं मिष्टान्न ॥३८८॥

टीका ॥ जे बळवान होय ते गरीबना बंधु छे ॥ ए अवर्ण्य सामान्य वाक्यनी दृढता विदुरजीनी भाजी हरि जम्या ते विशेष वर्ण्य वाक्ये करीने करी ॥ पण मुख्य वात एक हेवी छे के भगवान राजानुं मिष्टान्न तजीने विदुरनी भाजी जम्या ॥ हवे एथी उलटुं अवर्ण्य विशेष वाक्यनी वर्ण्य सामान्य वाक्ये दृढता कहीये छेये ॥

❀ अथ वर्ण्यथी अवर्ण्यनुं समर्थन बीजु ॥२॥ ❀ दोहा ॥ विशेषनुं सामान्यथी ॥ वळी समर्थन थाय ॥ वर्ण्य वडेज अवर्ण्यनुं ॥ अर्थांतर कहेवाय ॥३८९॥ सत्संगे सुख सांपडे ॥ ए कहेवत नथि अस्त ॥ सुखी अन्न वस्त्रे सदा ॥ छे सत्संगि समस्त ॥३९०॥

टीका ॥ एमां मुख्य कहेवानुं ए छे के सत्संगी सर्वे अन्न वस्त्रथी सुखी छे ॥ ते सामान्य वर्ण्य वाक्यवडे अवर्ण्य विशेष वाक्य जे सत्संगथी सुख सांपडे ए वाक्यनी दृढता करी माटे ते अर्थांतर न्यास अलंकार छे ॥

❀ अथ विकस्वर अलंकार ॥६२॥ ❀ दोहा ॥ विशेषनुं सामान्यथी ॥ वळी विशेषथी ज्यांय ॥ अर्थ समर्थन कीजिये ॥ कहे विकस्वर त्यांय ॥३९१॥

टीका ॥ विशेषार्थनुं सामान्यथी तथा सामान्यनुं विशेषार्थथी समर्थन उपमानी रित्ये थाय अथवा अर्थांतर न्यासनी रिते थाय ते विकस्वर अलंकार छे ॥

❀ अथ उपमानी रित्ये समर्थन ॥ ❀ दोहा ॥ खळ डरथो प्रल्हादनुं ॥ दिल नहि डग्युं लगार ॥ हरि जननां मन अचळ अति ॥ जेम गिरी गिरनार ॥३९२॥

टीका ॥ एमां प्रल्हादनुं मन विशेष छे ॥ अने हरि जनोनां मन सामान्य छे ॥
तथा गिरनार उपमान छे ॥ ते सामान्यवडे विशेषनुं तथा उपमानवडे सामान्यनुं
समर्थन कर्युं ॥

❀ अथ अर्थांतर रीते समर्थन ॥ ❀ दोहा ॥ सीताने हरि
रावणे ॥ दुष्टो न करे भूज ॥ निज सगिने दुर्जोधने ॥ निर्लज क-
थन कह्युंज ॥ ३९३ ॥

टीका ॥ एमां रावण विशेष छे ॥ दुष्ट जनो सामान्य छे ॥ बली दुर्जोधन
विशेष छे ॥ ते सामान्यवडे विशेषनुं समर्थन कर्युं, पछी सामान्यनुं विशेषवडे अर्था-
ंतर न्यासे समर्थन कर्युं ॥ माटे विकसरा अलंकार छे ॥

❀ अथ प्रौढोक्ति अलंकार ॥ ६२ ॥ ❀ दोहा ॥ नहि कार-
ण उत्कृष्टनुं ॥ ते कारण ते माट ॥ कहे कोई तो जाणवो ॥ प्रौढो-
क्तिनो घाट ॥ ३९४ ॥ सागरमांहि मळे घणां ॥ नदियो केरां नीर ॥
तेथी सागरमां घणुं ॥ जो आ जळ गंभीर ॥ ३९५ ॥

टीका ॥ घणी नदियो भळे छे तेथी समुद्रनुं जळ गंभीर एटले घणुं उत्कृष्ट
छे ॥ एवं जुटुं कारण कल्प्यु माटे प्रौढोक्ति अलंकार छे ॥

❀ अथ संभावनालंकार ॥ ६४ ॥ ❀ दोहा ॥ आम होय तो
काम ते ॥ सिद्ध सर्वथा थाय ॥ एम कहे संभावना ॥ अलंकार क-
हेवाय ॥ ३९६ ॥ सवैयो ॥ जो जन कोई स्व जीवितमां ॥ जन लाख
कने निज नाम जपावे ॥ श्रावक पारशि शैव सुनी ॥ परधर्मि कने
निज ध्यान धरावे ॥ आधि अनेक उपाधि तजावि ॥ समाधि क-
रावि स्व धाम बतावे ॥ एटलुं काम करे जन जो कदि ॥ तो जन
ते हरिरुष्ण कहावे ॥ ३९७ ॥ ❀ अथ मिथ्या ध्ववसिति अलंकार ॥
६५ ॥ ❀ दोहा ॥ कहिये कांई असंभवित ॥ जुठी पाडवा वात ॥
ते तो मिथ्या ध्ववसिति ॥ वदे विबुद्ध जन वात ॥ ३९८ ॥ आर्या ॥
सकळ कळा सह शशधर ॥ अधिक उदय ते अमांसमां थाय ॥ त्यारे
अष्टम वारे ॥ वामी जन स्वर्गमां जाय ॥ ३९९ ॥

टीका ॥ वाम मार्गीं स्वर्गे जाय ए वात जुठी पाडवा सारु कहुं के अमांसने दहाडे सोल कळानो चंद्र उगे ॥ अने आठमो वार होय सारे वाम मार्गीं स्वर्गे जाय ॥ मतलब के एवा जोग होय नहीं अने वामी स्वर्गे जाय नहीं ॥ माटे मिथ्या ध्वसिति अलंकार छे ॥

ॐ अथ ललितालंकार ॥६६॥ ॐ दोहा ॥ वर्ण्य वाक्यना अर्थसम ॥ वाक्य वदे जन कोय ॥ ते ललितालंकार छे ॥ समजे बुध जनसौय ॥४००॥ मंदोदरी कहे छे के ॥ शालिनी छंद ॥ आपो सीता राम लैनेज जाशे ॥ ना आपो तो आज लंका लुटाशे ॥ त्यारे बोल्यो रावणो धैर्य धारो ॥ पाणी पूर्वे केम मोजां उतारो ॥४०१॥

टीका ॥ एमां रावणने कहेवानुं ए छे के ॥ लंका लुटाया पहेली धीरज केम छोडीयो छो ॥ तेने बदले कहुं के पाणी आव्या पहेलां मोजां केम उतारो छो ॥ माटे ते ललितालंकार छे ॥

ॐ अथ प्रहर्षणालंकार ॥६७॥ ॐ दोहा ॥ वण उद्यम आवी मळे ॥ इच्छित फळ जे वार ॥ कवि कोविद तेने कहे ॥ प्रहर्षणालंकार ॥४०२॥ उपजाति ॥ केदार काशी न गयो कदापि ॥ व्रतो न कीधां न तप्यों तथापि ॥ इच्छा घणी कृष्ण मळ्यानी जेह ॥ स्वगेह बेठां थइ सिद्ध तेह ॥४०३॥

टीका ॥ एमां कृष्णने मळ्यानी मारी घणी इच्छा हती ते प्रयत्न कर्या विना घेर बेठां सिद्ध थई ॥ माटे प्रहर्षणालंकार छे ॥

प्रहर्षण भेद बीजो ॥ दोहा ॥ निज इच्छार्थी अधिक फळ ॥ प्राप्त थाय जे ठार ॥ प्रहर्षणालंकारनो ॥ कहिये बिजो प्रकार ॥४०४॥ उपजाति ॥ स्वर्गे जवानी रुचि उर धारी ॥ संभारिया में मनमां मुरारी ॥ त्यां तो थइ अक्षर धाम प्राप्ति ॥ सर्वे क्रिया केरि थई समाप्ति ॥४०५॥ प्रहर्षण भेद त्रीजो ॥ दोहा ॥ साधन फळ प्राप्तिंत-
णुं ॥ शोधे क्याई जेह ॥ सब्य मळे साक्षात फळ ॥ त्रिजो प्रहर्षण तेह ॥४०६॥ उपजाति ॥ हुं खोळतो सदगुरु कोइ एवो ॥ मने म-

छावें हरिनेज तेवो ॥ ते खोळतामांज टळ्या उताप ॥ मळ्या मने
श्रीहरि आपआप ॥४०७॥

टीका ॥ श्रीहरिनो मेळाप करावे एवा सदगुरुनो शोध करतां साक्षात श्रीह-
रि मळ्या ते प्रहर्षणालंकार थयो ॥

ॐ अथ विषादनालंकार ॥६८॥ ॐ दोहा ॥ इच्छितार्थथी
उलटुं ॥ काम थाय जे ठार ॥ कवि कोविद तेने कहे ॥ विषादना-
लंकार ॥४०८॥ हरिगीत छंद ॥ वाटे विचरतां थाकिने वाहनतणी
इच्छा करी ॥ त्यां राजच मुनी अश्विनीने ॥ शुभ वछेरी अवतरी ॥
उपाड एह वछेरि कहिने ॥ दूत लाग्यो ताडवा ॥ चडवानुं वाहन
इच्छतां ॥ ए तो मळ्युं उपाडवा ॥४०९॥ ॐ अथ उल्लासालंकार ॥
६९॥ ॐ दोहा ॥ एकतणा गुण दोषथी ॥ परने गुण के दोष ॥ ए-
वुं वर्णन होय ते ॥ छे उल्लास अदोष ॥४१०॥

टीका ॥ एकना गुणवडे बीजाने गुण ॥१॥ तथा एकना दोषवडे बीजाने
दोष ॥२॥ एकना गुणवड बीजाने दोष ॥३॥ एकना दोषवडे बीजाने गुण ॥४॥
एवा चार प्रकार छे ॥ तेमां वळी एकना गुण दोषवडे बीजाने खरेखरा गुण दोष
लागे ते ॥ तथा एकना गुण दोषवडे बीजो तेना गुण दोष मानी ले एवा भेद ८ छे ।

ॐ अथ एकना गुणवडे बीजाने खरो गुण ॥१॥ ॐ दोहा ॥
होय कदी जो एकने ॥ बाग भलो घर पास ॥ तो तेना पाडोझीयो ॥
पामे सदा सुवास ॥४११॥ एकना गुणथी बीजाये मानेलो गुण ॥२॥
जमवा आवे संत तो ॥ मुज घर पावन थाय ॥ अंबरीष एवी धरे ॥
निज उरमां इच्छाय ॥४१२॥

टीका ॥ एमां संत जमवा आव्याथी गुण थयो होत तो खरो गुण कहेवाय ॥
पण आ तो एवी ईच्छा करी के संत जमवा आवे तो मारुं घर पावन थाय ॥ माटे
संतना गुणथी पोताने मानी लीधो ते गुण कहेवाय ॥

ॐ अथ एकना दोषथी बीजाने खरो दोष ॥३॥ ॐ उप-
जाति ॥ पोला छतां वांस कठोर दीसे ॥ घसाय अन्धोन्य वळी अ-

तीशे ॥ एथी उठयो पावक एम कीधुं ॥ वांसो बळ्या ने वन बा-
 ळि दीधुं ॥४१३॥ ❀ अथ पोताना दोषथी बीजानो मानी लीधे-
 लो दोष ॥४॥ ❀ दोहा ॥ नकटे दर्पण निरखीयुं ॥ कुरूप दीठुं
 त्यांय ॥ दोष गणी दर्पणतणो ॥ मुक्युं पृथिवीमांय ॥४१४॥ एकना
 गुणथी बीजाने खरो दोष ॥५॥ दोहा ॥ सुकजीनी कविता सरस ॥
 सुणे सउ धरि कान ॥ पण तेथी कुकवीतणुं ॥ घटे मुलकमां मान ॥
 ४१५॥ ❀ अथ एकना गुणथी बीजाने मानेलो दोष ॥६॥ ❀
 दोहा ॥ होय महा विद्वान जन ॥ सहुण बीजा अथाग ॥ पण धन
 न मळे तेहने ॥ धननुं एज अभाग्य ॥४१६॥

टीका ॥ एमां विद्वान गुणीजनने धन मळ्युं नहिं ॥ तेथी धनने काई अवगुण
 थयेलो जणातो नथी ॥ पण कवियं मानी लीधेलो अवगुण छे ॥

❀ अथ एकना दोषथी बीजाने खरो गुण ॥७॥ ❀ उपजा-
 ति ॥ विशेष छे वानर जाति जेह ॥ दोडे कुदे छे बळवान तेह ॥
 तथापि बुद्धि नथिरे जणाती ॥ तेथी करे राज्य मनुष्य जाती ॥४१७॥
 ❀ अथ एकना दोषथी बीजाये मानी लीधेलो गुण ॥८॥ ❀ दोहा ॥
 चोरे लुटया वणिकने ॥ ज्यां वन हतुं उजाड ॥ पण नहि लिधा
 प्राण ते ॥ पुरो मानियो पाड ॥४१८॥ ❀ अथ अवज्ञालंकार ॥७०॥
 ❀ दोहा ॥ एकतणा गुण दोषथी ॥ नहि परने गुण दोष ॥ कहे
 अवज्ञा एहने ॥ सज्जन धरि संतोष ॥४१९॥ गुणवडे गुण नहि ते ॥
 उपजाति ॥ अहो पधार्या गुणवंत संत ॥ जेमां खरुं ज्ञान दिसे अ-
 नंत ॥ तेनो थयो जोग जहां स्वदेश ॥ पापी जने ज्ञान लिधुं न ले-
 श ॥४२०॥ दोषवडे दोष नहिं ते ॥ इंद्रवज्रा छंद ॥ सत्संगि संसार
 विषे ठरे छे ॥ संसारनां काम वधां करे छे ॥ संसारमां दुर्गुण छे वि-
 षेश ॥ सत्संगिने ते वळगे न लेश ॥४२१॥ ❀ अथ अनुज्ञालंकार ॥
 ७१॥ ❀ दोहा ॥ दोष विषे गुण देखिने ॥ मागे दोष सदाय ॥

नाम अनुज्ञा एहनुं ॥ कहे महा कविराय ॥४२२॥ महिपातिना मनमां सदा ॥ उपजे फिकर अपार ॥ गरीब भक्तो मने सदा ॥ करजो जग कर्तार ॥४२३॥ ॐ अंध लेशालंकार ॥७२॥ ॐ दोहा ॥ दोष विषे गुण कल्पना ॥ गुणमां दोष विचार ॥ अलंकार विदजन कहे ॥ ते लेशालंकार ॥४२४॥ ॐ अथ दोषमां गुण कथन ॥ ॐ दोहा ॥ माता गुण सूतना गणे ॥ अंध मूक सूत तोय ॥ मा जाणे जीवो घणुं ॥ वंज्ञा न कहे कोय ॥४२५॥ ॐ अथ गुणमां दोष कथन ॥ ॐ कवित ॥ बोले घणुं तो कहेसो बकवा करे छे बहु ॥ न बोले तो कहे ए अपंडित गुं उच्चरे ॥ क्षमा धरे तो कहेसो ए तो छे अशक्तिमान ॥ शौर्य धरे तो कहेसो दीले न दया धरे ॥ उदारपणुं धरे तो कहेसो उडाउ ए छे ॥ कसर करे तो कहे कंजुस गुं बावरे ॥ गुणीजनतणा गुण विषे गुण गणे नही ॥ द्वेषी जन तो सदैव दोष कल्पना करे ॥४२६॥ ॐ अथ मुद्रालंकार ॥७३॥ ॐ दोहा ॥ प्रस्तुत पदथी सूचवे ॥ सूचववानो अर्थ ॥ ते मुद्रालंकार छे ॥ समजे बुद्धि समर्थ ॥४२७॥ चामर छंद ॥ रोज रोज राखि पांचनेज थीर कीजिये ॥ चामर क्षितीस एज चित्तमां धरीजिये ॥ छंदनूं सुछत्र एज कृष्ण कीर्ति गाईये ॥ अन्य राज चिन्हथी अती नही फुलाईये ॥४२८॥

टीका ॥ एमां एक राजाने उपदेश कयों के प्रति दिवसे पांच इंद्रियोने राखीने थीर करीये ॥ अने हे राजा एज खरं चामर एटले राज चिन्ह छे एम मनमां धारवुं ॥ अने भगवाननी कीरती गाईये एज छंदनूं कहेतां सभावनूं सारं छत्र छे ते बीना बीजां चीन्हथी अतीशे फुलाईए नही ॥ एमां चामर छंदनूं लक्षण ॥ उदाहरण ने नाम पण कहुं ॥ ते ए रीते के पहेला पांच अक्षरमां ॥ र गण ॥ ज गण ॥ बली र गण ज गण अने र गण एवा पांच गण थीर मुकीये तेनुं नाम चामर छंद छे ॥

पुनः ॥ दोहा ॥ किया खाचरे खुब तो ॥ सेव्या श्री घनशाम ॥ जो न समज तो घेर जा ॥ दादो कहेसो नाम ॥४२९॥ ॐ अथ

रत्नावळी अलंकार ॥७४॥ ❀ दोहा ॥ अनुक्रमे के क्रम विना ॥
 आवे अवर्ण्य नाम ॥ वर्णन तो तेमां जुदुं ॥ रत्नावळि ते ठाम ॥
 ४३०॥ दोहा ॥ सतसंगि हरिचंद छे ॥ मंगळ निज चाहनार ॥ ते-
 ने बुद्ध मुनि गुरु कर्या ॥ उर्द्ध शुक्र शनिचार ॥४३१॥

टीका ॥ हरिचंद नामे वणिक सत्संगि छे ॥ ते पोतानुं मंगळ कहेतां कल्याण
 इच्छनार छे तेने बुद्ध कहेतां विद्वान मुनीने गुरु कर्या ते एवा के उर्द्ध शुक्र कहेतां
 उर्द्ध रेता अने शनिचार कहेतां हळवे हळवे चालनारा पण उन्मत्तनी पठे वेंगे चाले
 नही एवा ॥ एमां हरिचंद नामना सत्संगि विषे तथा तेना गुरु विषेनु वर्णन छे ॥
 पण तेमां अनुक्रमे सात वारनां नाम आव्यां ॥ जेमके हरि कहेतां रवि ॥ चंद क-
 हेतां चंद्रवार ॥ मंगळ ॥ बुद्ध ॥ गुरु ॥ शुक्र अने शनि ॥ माटे रत्नावळी अलंकार
 छे ॥ जेम मोतीना हारमां हीरा परोव्या होय तेम देखाय माटे रत्नावळी अलंकार
 छे ॥ श्लेषालंकारमां अने आमां एटलो फेर छे के श्लेषालंकारमां जुदा जुदा बे अ-
 र्थ स्पष्ट होय ॥ अने आमां एक अर्थ बराबर निकळ्यो अने बीजा अर्थवाळां
 नाम मात्र छे ॥ जेमके आमां हरिभक्त विष बराबर अर्थ छे ॥ पण सातवार पछी
 आवजो के सातवार सारा छे इसादिक कोई वाक्य पूरुं थतुं नथी ॥ माटे रत्नावळी
 छे ॥ तेमज मुद्रालंकारमां अने रत्नावळीमां पण एज प्रकारनो फेर छे ॥

❀ अथ अनुक्रमरहितनुं उदाहरण ॥ ❀ कवित ॥ पामीने
 प्रवरताल दाढे धोळेरामें लीधो ॥ गढपुरे पुरो अति जु-
 नो गढ जेह छे ॥ भुज विशे भेदाया ॥ समुळी वंशवेली ग-
 ई ॥ अधोळ के पासेर न पाणी पाम्यो तेह छे ॥ पाम्यो नही
 जय तलपुरे पृथ्वी न पाम्यो ॥ श्रीपुरी तो विभीषण अंते
 पाम्यो एह छे ॥ पाम्यो वडो दरबार कनकना कुंभ रूचे ॥
 सुर तरु सम तहां तरु गेह गेह छे ॥४३३॥

टीका ॥ एमां कहुं के प्रवर एटले उत्तम ताल (जोग) पामीने रामचंद्रजीये धोळे दहाडे ॥ जे जुनो गढ ते पुरेपुरो लीधो ॥ रामे गढ लीधो ते तो लंकागढ छे ॥ एम लक्षणार्थी समजाय छे ॥ जेमके बीजो कोई गढ रामे लीधानी बात प्रसीद्ध न-
थी ॥ रावणना वीशे हाथ कपाया अने मूळ सहित वंशवेली गई ॥ वीश हाथ छेदाया
छे ते प्रसिद्ध छे ॥ माटे अध्याहारथी समजाय छे ॥ अने मरती वखते अधोळ के
पासेर पाणी पाम्यो नही ॥ मतलब के तिलोदक अंजळी आपनार कोई रहुं नही ॥
ए जय पाम्यो नही ॥ अने तलपुर पृथ्वी पण पाम्यो नही ॥ अंते लक्ष्मी अने न-
गरी तो विभिषण पाम्यो अने ज्यां घेर घेर सुरतरु एटले कल्पवृक्ष छे ॥ अने मन-
ने गोठे एवा सोनाना कळशवाळो मोटो दरबार पण ते पाम्यो ॥ एमां वरताल
धोळेरा आदिक नाम अनुक्रम वगर आव्यां ॥ तोपण रत्नावळी अलंकार छे ॥

अथ तद्गुणालंकार ॥७५॥ दोहा ॥ तजिने गुण पो-
तातणो ॥ परनो धर्यो जणाय ॥ तो तेने तद्गुण कहे ॥ अलंकार क-
विराय ॥४३३॥ उ० ॥ श्वेत पुष्प सणगार सजी ॥ नखथी शिखा
समेत ॥ जो श्री घनशामे धर्यो ॥ पुष्पतणो गुण श्वेत ॥४३४॥

टीका ॥ श्रीजीनुं स्वरूप घनशाम छे तेणे नख शिखा सुधी श्वेत पुष्पना स-
णगार धर्यार्थी पुष्पनो श्वेत गुण पोते धारण कर्यो जणाय छे ॥ आ ठेकाणे गुण शब्दे
करिने रंग जाणवो ॥

अथ पूर्व रूपालंकार ॥७६॥ दोहा ॥ निज गुण त-
जि पर गुण धरे ॥ फरिने स्वगुण पमाय ॥ अलंकार ए तो भलो ॥
पूर्व रूप कहेवाय ॥४३५॥ उ० ॥ सृगधरा छंद ॥ धोळे वेप्रे जनो जे
रही निज घरमां सेवता श्रीहरीने ॥ पुरो वैराग्य पामी घर तजी भ-
गवो वेश लीधो धरीने ॥ एवा संतोनि अर्चा करि अति उजळी
धोति ओढाडी अंगे ॥ पूर्वावस्था प्रमाणे सकळ मुनिसभा शोभिते
श्वेत रंगे ॥४३६॥

पुनः ॥ टीका ॥ राजकोटमां मीस्त्री लक्ष्मणदासे साधुओंने जगन्नाथीनी चाद-
रो ओढाडी ते समे एक कविये कहेलो दोहरो ॥

धोळाने भगवा करे ॥ आचारज महाराज ॥ भगवाने धोळा
कर्या ॥ लक्ष्मणदासे आज ॥४३७॥ पूर्वालंकार भेद बीजो ॥ दोहा ॥

एक वस्तु वहि जाय पण ॥ शोभा तेनी तेह ॥ पूर्व रूप ते पण कहे ॥ जाणभेदु जन जेह ॥४३८॥ श्रीजी थया अदर्श पण ॥ अवध्य अने रघुवीर ॥ शोभावे सतसंगने ॥ धर्म धुरंधर धीर ॥४३९॥ ॐ अथ तद्गुणालंकार ॥७७॥ ॐ दोहा ॥ गुण संगतिनो न ग्रहे ॥ रहे तेमने तेम ॥ एह अतद्गुण जाणजो ॥ उचरे कविवर एम ॥४४०॥ वशी सदा वरतालमां ॥ कयों संतनो संग ॥ तोय न लाग्यो तेहने ॥ तेह संगनो रंग ॥४४१॥

टीका ॥ उल्लासा अलंकारमां एकना गुण दोषवडे बीजाने गुण दोष कहा अने अवज्ञा अलंकारमां एथी विरुद्ध एटले एकना गुण दोष बीजाने लागे नहि ॥ तद्गुणा अलंकारमां पोतानो गुण तजीने पारको गुण ग्रहण करे एम कहुं ते तो उल्लासा अलंकारना जेवुं थयुं ॥ अने अतद्गुणा अलंकार ने अवज्ञा अलंकारने मळतापणुं आव्युं ॥ हवे तेमां फेर एटलो छे के उल्लास ने अवज्ञा ए वेमां साधारण गुण जेमके क्रोध ने अक्रोध पवित्र ने अपवित्र इत्यादिक गुण सगजवा ॥ अने तद्गुण ने अतद्गुणा अलंकारमां ॥ राता ॥ पीळा ॥ आदिक रंग समजवा ॥ वळी बीजो भेद ए छे के उल्लास ने अवज्ञामां पारको गुण विजाने प्राप्त अने अप्राप्त थाय ॥ अने तद्गुण अने अतद्गुणमां पारका गुणवडे बीजा रंगाय अने न रंगाय एटलो भेद छे ॥ विशेषोक्तिमां कहुं छे के ॥ पुष्कळ कारण छतां कार्य उपजे नही ॥ अने अतद्गुणा अलंकारमां कहुं के मळेलानो गुण ग्रहण करे नही ॥ पछी अवज्ञा अलंकारमां कहुं के एकना गुण के दोषवडे बीजाने गुण के दोष न थाय ए वे अलंकारनु लक्षण विशेषोक्तिमां मळी जाय छे ॥ तेमां फेर एटलो छे के उल्लासा अलंकारथी उलठो अवज्ञा अलंकार छे ॥ अने तद्गुणा अलंकारथी उलठो अतद्गुणा अलंकार छे एटलो भेद छे ॥

ॐ अथ अनुगुणालंकार ॥७८॥ ॐ दोहा ॥ अन्य वस्तुना जोगथी ॥ स्वगुणोत्कर्ष जणाय ॥ अलंकार अनुगुण भलो ॥ तो तेने कहेवाय ॥४४२॥ कुळाभिमानि द्विज हतो ॥ वळी थयो विद्वान ॥ मान मळ्युं महिपतितणुं ॥ अधिक वध्युं अभिमान ॥४४३॥ ॐ अथ मिलितालंकार ॥७९॥ ॐ दोहा ॥ जूदुं काई जणाय नहि ॥ सदृश वस्तूमांय ॥ ते मिलितालंकार छे ॥ तेम समजवुं त्यांय ॥४४४॥

तिलक कर्तुं कस्तूरिनुं ॥ श्री घनश्यामे भाळ ॥ जूदुं लेश जणाय
 नहि ॥ कस्तूरि ने कपाळ ॥४४५॥ पुनः॥ गायतणुं ने थोरनुं ॥ दुध
 मळेलुं होय ॥ कीयुं गायनुं थोरनुं ॥ कळी शके नहि कोय ॥४४६॥
 ❀ अथ सामान्यालंकार ॥८०॥ ❀ दोहा ॥ जूदां बेय जणाय प-
 ण ॥ सरखापणुं अपार ॥ दिसे न कांई विशेषता ॥ सामान्यालंकारा ॥
 ४४७॥ इंद्रवज्रा छंद ॥ व्यासादि मोटा मुनिनो समाज ॥ आव्यो
 प्रभु पास प्रणाम काज ॥ संत स्वरुपे मळि संतमांय ॥ बेठा सउ ते
 न जुदा जणाय ॥४४८॥ ❀ अथ उन्मिलितालंकार ॥८१॥ ❀
 दोहा ॥ भासे तेनो भेद पण ॥ बेसा दृश्य जणाय ॥ उन्मिलितालं-
 कार ते ॥ समजूने समजाय ॥४४९॥ निशि अंधारी घन चड्यो ॥
 श्यामे श्याम जणाय ॥ ज्यारे झबके बीजळी ॥ त्यारे घन वरताय ॥
 ४५०॥ पुनः॥ उपजाति ॥ चर्चुं घणुं केशर कृष्ण अंगे ॥ सोनानि
 माळा मळि तेह संगे ॥ चाले हरि चंचळ माळ थाय ॥ त्यारेज ते
 माळ जुदी जणाय ॥४५१॥ ❀ अथ विशेषकालंकार ॥८२॥ ❀
 दोहा ॥ सदृश जे बे वस्तुओ ॥ विशेषथी परखाय ॥ विशेषकालं-
 कार ते ॥ गुणवंता कवि गाय ॥४५२॥ उ०॥ सृग्धरा छंद ॥ मा-
 ताये श्रीहरीने बहु मणिमयमां पालणामां निहाळ्या ॥ भ्रांति थै ते-
 डि लेतां प्रति मणि प्रभुने ज्यां जुए त्यांज भाळ्या ॥ डावे गाले
 निहाळ्यो छविपर जमणा गालनो बिंदु जाणी ॥ तेथी साचा हरीने
 लई निज उरमां चांपिया स्नेह आणी ॥४५३॥ ❀ अथ उत्तरालं-
 कार ॥८३॥ ❀ दोहा ॥ अभिप्राय उर कांई धरी ॥ आपे उत्तर गू-
 ढ ॥ एह उत्तरालंकार ॥ नहि समजे जन मूढ ॥४५४॥

टीका ॥ कांईक उंडा अभिप्राय सहित गुप्त उत्तर आपे ते उत्तरालंकार होय
 तेना बे भेद छे ॥ पुछ्या वगर उत्तर आपे ते उन्नेय प्रश्नोत्तर कहेवाय ॥ पुछ्याथी
 उत्तर आपे ते निबद्ध प्रश्नोत्तर कहेवाय ॥ केटलाएक ग्रंथोमां एतुं नाम गूढोत्तरालं-
 कार लखुं छे ॥ पण कुवळ्यानंदमां तेतुं नाम उत्तरालंकार लखुं छे ॥ माटे अमे

પળ એજ નામ રાખ્યું છે ॥

દોહા ॥ સંતે પંથ જનારને ॥ કહ્યું અહો ગુણવાન ॥ જલ્લ ઉ-
ન્મત્ત નદીતળું ॥ પ્રીતેથી કર પાન ॥૪૫૫॥

ટીકા ॥ એમાં પુછ્યા વગર ઉત્તર આપ્યો તે એવા અભિપ્રાયથી કે જો આ
માણસ વેલા નદીના જલ્લનું પાન કરે તો તેની બુદ્ધિ પવિત્ર થાય ॥ અને પ્રગટ ભગ-
વાનને ઓઢાવે ॥ માટે તે ઉન્મેય પ્રશ્નોત્તર છે ॥ હવે નિવદ્ધ પ્રશ્નોત્તર કહીયે છીએ ॥

૩૦ ॥ દોહા ॥ પુછ્યું પવિત્ર માણસે ॥ ક્યાં નિવાસ સુખ દા-
ન ॥ તે સુળીને સંતે કહ્યું ॥ ગઢપુર જા ગુણવાન ॥૪૫૬॥

ટીકા ॥ એમાં ગઢપુર જા એમ કહેવામાં ડંહો અભિપ્રાય એ છે કે સાં પ્રગટ ભ-
ગવાન વિરાજે છે ॥ અને મોટાં મુક્તનાં મંડલ છે માટે સાં પરમ સુખ છે ॥

પુનઃ ॥ દોહા ॥ સૂક્ષ્મ જનોઈ તાંતળા ॥ ક્યાં લગિ ટકશે એ-
હ ॥ સ્વાંડું ટકશે ક્ષત્રિ કર ॥ ત્યાં લગિ ટકશે તેહ ॥૪૫૭॥

ટીકા ॥ એક ક્ષત્રિ પુત્રે વિપ્રના પુત્રને પુછ્યું કે તારી જનોઈના ક્ષીણા તાંત-
ળા છે તે ક્યાંસુધી ટકશે ॥ સારે વિપ્રે જવાબ દીધો કે ડ્યાંસુધી ક્ષત્રિના હાથમાં
તરવાર ટકશે સાંસુધી ॥ આ જનોઈના તાંતળા ટકશે ॥ એમાં મૂઢાર્થ એ છે કે ક્ષત્રિની
તરવારવડે અમારી કોટમાં જનોઈ ટકી રહી છે ॥ માટે ક્ષત્રિના હાથમાંથી તરવાર
જશે સારે અમારી જનોઈ જશે ॥

❀ અથ ચિત્રોત્તરના ભેદ બે ॥ ❀ દોહા ॥ પ્રશ્નતળું જે વા-
ક્ય તે ॥ ઉત્તર પળ એ હોય ॥ પ્રશ્ન ઘણાંનો પળ વઢી ॥ ઉત્તર એ-
કજ સોય ॥૪૫૮॥ ચિત્રોત્તર કોઈ કહે ॥ પળ ઉત્તર કહેવાય ॥ જો
બે જૂદા પાડિયે ॥ તો સોથી વધિ જાય ॥૪૫૯॥

ટીકા ॥ પ્રશ્નનું જે વાક્ય હોય તેજ વાક્ય ઉત્તરનું હોય અથવા જૂદા જૂદા
પ્રશ્નનો ઉત્તર એકજ હોય પળ જૂદા જૂદા ઉત્તર ન હોય તો તે બય પ્રકારના ચિત્રો-
ત્તર કહે છે ॥ પળ તે ઉત્તરાલંકારજ છે ॥ જો ચિત્રોત્તરાલંકાર જૂદો માનીયે તો
છેવટ કહ્યું છે કે વધા મઢીને સો અલંકાર કહ્યા તેમાં વાધ આવે કેમજે એક અલં-
કાર વધી જાય ॥

दोहा ॥ अभक्तने संस्त्रतितणी ॥ क्यांसूधी आकाश ॥ उत्तर-
मां संते कह्युं ॥ क्यांसूधी आकाश ॥ ४६० ॥ पुनः ॥ कोयलडी टहुका
करे ॥ कोठीमां फळ थाय ॥ काकडि सळगावाय छे ॥ कोळ शेलडी
खाय ॥ ४६१ ॥

टीका ॥ कोई प्रतिवादी श्रीजीने प्रश्न पुछवा आव्यो तेने उत्तर आपवा एक
सतसंगी बाळकने बेसाड्यो ॥ अने आज्ञा करी के जेम ते बोले तेमज तुं पण बोल-
जे ॥ पछी वादीयं पुछ्यु के कोयलडि टहुका करे मतलब के कोय माणस लडीने ट-
हुका करे ॥ सारे उत्तर दीधो के कोयलडि एटले कोयल टहुका करे ॥ बळी पछ्युं
के कोठीमां फळ थाय ॥ मतलब के माटीनी के लोढानी कोठी हांय तेमां फळ थाय
सारे बाळके पण एज वाक्य कह्युं के कोठीमां फळ थाय ॥ मतलब एवी नीकळी के
कोठीना झाडमां फळ थाय ॥ बळी वादीये पछ्युं के काकडि सळगावाय छे ॥ मतलब
के चीभडानी काकडि सळगावाय छे ॥ सार बाळके कह्युं के काकडि सळगावाय छे ॥
मतलब के चीथरानी काकडि सळगावाय ॥ बळी पछ्युं के कोळ शेलडी खाय ॥ मत-
लब के मोटो उंदर अथवा घुश शेलडी खाय ॥ सारे बाळके कह्युं के कोळ शेलडी
खाय ॥ मतलब के शेलडी पीलवानो कोळ शेलडी खाय ॥

ॐ अथ चित्रोत्तरनो बीजो भेद ॥ २ ॥ ॐ दोहा ॥ कणबी
घोडो खाटलो ॥ निशाळियो सरदार ॥ शोभे केवा होय ते ॥ उत्तर
पाटीदार ॥ ४६२ ॥

टीका ॥ एक पंडितने पांच विद्यार्थीयोय पांच प्रश्न पुछयां ॥ तेना उत्तर
भिन्न भिन्न न आपतां अभिन्न एटले एकज उत्तर आप्यो के पाटीदार तेथी पांचेना
उत्तर थया जेम के एके पुछ्युं के कणबी केवा हांय ते शोभे ॥ सार कह्युं के पाटीदार
एटले जमीनदार होय ते शोभे ॥ घोडो पाटी काढे छे एवो होय ते शोभे ॥ खाटलो
पाटीवाळो शोभे ॥ निशाळियो लाकडानी के पथ्थरनी पाटीवाळो शोभे ॥ अने स-
रदारनी साथे शिपाईनी पाटी होय ते शोभे ॥ अनेक प्रश्ननो एकज उत्तर थाय एवा
अनेक प्रकार छे जेम के ॥

दोहरो ॥ नाम कहो शोभातणुं ॥ कहो बोजनुं नाम ॥ कौरव
पांडव शुं कर्णुं ॥ उत्तर भारत काम ॥ ४६३ ॥

टीका ॥ एके पुछ्युं के शोभानुं बीजुं नाम कहो ॥ सारे बीजे पुछ्युं के बोज-
नुं बीजुं नाम कहो ॥ सारे बीजे पुछ्युं के कौरव ने पांडवे मळीने शुं कर्णुं ॥ ते व-

प्येने उत्तर एकज आप्यो के भारत एटले शोभानुं बीजुं नाम भा ॥ अने बोजनं बीजुं नाम भार ॥ अने कौरव पांडवे मळीने कथुं ते भारत इसादी ॥ जेम अतिशयोक्तिना धणा भेद छे पण ते बधा मळीने अतिशयोक्ति अलंकार एकज गणाय छे ॥ तमज गुढात्तर अने चित्रात्तर मळीन उत्तरालंकार गणाय छे ॥

❀ अथ सूक्ष्मालंकार ॥८४॥ ❀ दोहा ॥ पर मन इच्छा जाणिने ॥ जणाववा स्व विचार ॥ साभिप्राय क्रिया करे ॥ ते सूक्ष्मालंकार ॥४६४॥

टीका ॥ कोई माणस पारका मननी इच्छा जाणीने तेने पोतानो विचार जणाववा वाले समझरेली कांई क्रिया करे ते सूक्ष्मालंकार कहेवाय ॥

उ०॥ उपजाति ॥ श्रीजा करे ज्ञान भरी सभाने ॥ वर्णी उभा भोजन पछवाने ॥ ते श्रीजीने आशय जाणी लीधो ॥ लै पुष्प गोटो कर उर्ध्व कीधो ॥४६५॥

टीका ॥ श्रीजीमहाराज सभामां ज्ञान वार्त्ता करता हता सां मुकुंदानंद ब्रह्मचारी रसोई तैयार करीने श्रीजीने बोलावा आव्या ते वेगळे उभा रह्या ॥ अने कांई बोली शक्या नही ॥ सारे श्रीजीमहाराजे तनो अभिप्राय जाणीने फुलनो गो-टो लैने उंचो हाथ करीने समजाव्या जे आटल सूर्य आवशे सारे जमवा आवशुं ॥

❀ अथ पिहितालंकार ॥८५॥ ❀ दोहा ॥ गुप्त काम कृत कोईये ॥ ते समजी लेनार ॥ चेष्टा मार्मिक जा करे ॥ ते पिहितालंकार ॥४६६॥

टीका ॥ कोईये कांई छानुं काम कथुं होय ते बात जाणी लेनार बीजुं माणस एवी चेष्टा करे के जेथी एम जणाय के त बात में जाणी छे ॥ ते पिहितालंकार छे ॥ सूक्ष्मालंकारमां भविष्यकाले काम थवानी सूचना छे ॥ अन पिहितालंकारमां थयेली बात में जाणी छे एवी सूचना छे ॥ एटलो फेर छे ॥

उ०॥ इंद्रवज्रा छंद ॥ एकादशीनी करवा कथाय ॥ छाना जमी व्यास गयाज ज्यांय ॥ ते जाणनारे मुखवास दीधो ॥ ते जोई व्यासे लव हास कीधो ॥४६७॥

टीका ॥ एक व्यास एकादशीनी कथा करवा छाना जमीने गया ॥ ते वात एक श्रोताये जाणीने व्यासने मुखवास आपवा मांड्यो ॥ ते एटला सारु के तमे जमीने आव्या छो ते वात में जाणी छे ॥ व्यास ते जोई लगार हास कर्यो ॥

ॐ अथ व्याजोक्ति अलंकार ॥८६॥ ॐ दोहा ॥ जे आकार थयातणुं ॥ कारण अन्य कहेज ॥ साची वात छुपाविदे ॥ व्याजोक्ति छे एज ॥४६८॥ उ०॥ सौने प्रभु देखाय पण ॥ नडे नाक नापाक ॥ तेथी नाक कटो कहे ॥ अमे कपाव्युं नाक ॥४६९॥

टीका ॥ एक पुरुषे गुनो करवार्थी राजाये तेनुं नाक काप्युं पछे ते परदेशमां जैने लोकोने एवो उत्तर देवा लाग्यो के परमेश्वर सौ माणसनी पासे फरे छे ॥ पण तेनें जोतां अपवित्र नाक आडु आवे छे ॥ तेथी अमे नाक कपाव्युं एटले हवे परमेश्वर देखाय छे ॥ एवुं सांभळीने कोई बीजाय नाक कपाव्युं तारे तेन कह्युं के तुं कहेजे के हवे मने परमेश्वर देखाय छे एटले आपणि नाक कटानी नात वधशे ॥ नहि तो आपणने नाक कटा कहीने लोको फजेत करशे ॥ छेकापन्हुतीमां बोलेलुं वचन फेरवाय छे अने व्याजोक्तिमां हेतु फेरवाय छे एटलो फेर छे ॥

ॐ अथ गूढोक्ति अलंकार ॥८७॥ ॐ दोहा ॥ समजावा जन एकने ॥ कहे विजान वात ॥ श्लेष उक्ति ज्यां उच्चरे ॥ गूढोक्ति साक्षात ॥४७०॥

टीका ॥ काइ एकने संभळाववा सारु बीजा प्रसे श्लेषार्थमां बोलवुं ते गूढोक्ति अलंकार छे ॥ प्रस्तुतांकुरालंकारमां एकनु वर्णन करवामां बीजा प्रस्तुतनुं वर्णन थाय छे ॥ पण तेषां श्लेषार्थ न होय अने आमां श्लेषार्थ जरूर जोईये एटलो फेर छे ॥

उ०॥ दोहा ॥ राम सोनि कहे विप्रनुं ॥ चोरुं नहि को ठाम ॥ सौ सरखा डोसे कह्युं ॥ तरे तो हे राम ॥४७१॥

टीका ॥ एक सानीनो पुत्र रामो ब्राह्मणनु घराणुं घडतो हतो ॥ तेने ब्राह्मणे करगरीने कष्ट के भाई मारु सोनुं बगाडीश नहि ॥ सारे ते रामे कह्युं के ब्राह्मणनुं भंगीयानुं देवन के फैनुं सोनु अमे चोरीये नही ॥ सारे तेनो वाप मांदो खाटलामां सुतो हता तणे जाण्युं के रखे छोकरो बोले छे एमज कर नही तेथी ते छोक-राने संभळावा श्रीरामचंद्रजीनी स्तुति करवा लाग्यो ॥ अरे राम तारे तो सउ सरखा.

एमां राम शब्दना व अर्थ थाय छे एटलो श्लेष छे ॥

❀ अथ विवृतोक्ति अलंकार ॥८८॥ ❀ ल०॥ दोहा ॥
कोई कहे द्वि अर्थमां ॥ गुप्त कोइनी पास ॥ विवृतोक्ति ते जाणिये ॥
जो कवि करे प्रकाश ॥४७२॥

टीका ॥ कोइने छानी वात कहेवी होय ते द्वि अर्थमां कवि कहे ते विवृतोक्ति अलंकार कहेवाय ॥ गूढोक्ति अलंकारमां अने आमां एटलो फेर छे के गूढोक्ति अलंकारमां एकने संभळाववा बीजाने कहेवुं ॥ जेपके सोनीये पोताना दीकराने संभळाववा साह श्री रामचंद्रजीनी स्तुती करी ॥ अने आमां जेने समजाववुं होय तेने पढ़नेज श्लेषार्थमां कहेवुं ॥

उ०॥ उपजाति ॥ लुट्या मुनीने न सुण्युं दिवाने ॥ सांजे सुणाव्युं नर नाथ काने ॥ दीवा नथी आ दरबारमांय ॥ अंधारु तो घोर घणुं जणाय ॥४७३॥

टीका ॥ एमां साधुओनां पुस्तक लुटनारे लुटी लीधां ॥ ते सते राजाना दिवान पासे ते वात संभळावी ॥ पग दिवाने कांइ सांभळ्यु नही ॥ तारे सांजनी वखते राजा पाने जइने ते चतुर साधुए दिवानजीने दुख लागसे एवी शकाथी द्वि अर्थमां संभळाव्यु के दरबारमां दीवा कया नथी तेथी अंधारुं घणु जणाय छे ॥ एमांथी बीजो अर्थ एवो थयो के ॥ आ दरबारमां दिवानजीथी घणुं अंधारुं जणाय छे एवो दिवान छे ॥

❀ अथ युक्ति अलंकारनुं ल०॥८९॥ ❀ दोहा ॥ मर्म ठां-
कवा कारणे ॥ क्रियावडे जे ठाम ॥ परने ठगवानुं करे ॥ युक्ति तेनुं
नाम ॥४७४॥ शार्दूल विक्रीडित ॥ पाडयो पावक पात्रमां द्विज ज-
ने ॥ गांजो पिवा कारणे ॥ आव्यो अन्य पवित्र विप्र जन ते ॥ बो-
ल्यो रही बारणे ॥ नेणे नेण मळयां परस्पर परतणां ॥ त्यां लाज
लागी खरी ॥ लाग्यो विप्र सु वैश्वदेव करवा ॥ भाळे विभूती धरी ॥
४७५॥ ❀ अथ लोकोक्ति अलंकारनुं ल०॥९०॥ ❀ दोहा ॥ लो-
क उक्तिनी रीतथी ॥ कहे वाक्य जो कोय ॥ अलंकार लोकोक्ति ते ॥
अणमिलितारथ होय ॥४७६॥

टीका ॥ लोकनी बोलवानी रुढी प्रमाणे वाक्यमां खरेखरो अर्थ मळतो न आवे एवो शब्द भेळवीने बोलवुं ते लोकोक्ति अलंकार छे ॥ जेमके ॥

दोहा ॥ निजनां छैयां छोकरां ॥ उपर धरीने हेत ॥ परणा-
ठ्यां पष्टावियां ॥ शोभा कीर्त्ति समत ॥४७७॥

टीका ॥ तेमां छैयां अने छोकरां एम लोकनी बोलवानी रुढी छे ॥ पण ते बे शब्दमांथी खरेखरा जुदा अर्थ नीकळता नथी ॥ तेमज छोकरांने परणावे छे पण पष्टावतुं कोइ नथी ॥ ए तो बोलवानी रुढी छे ॥ वळी आंखो मींचीने दुख सहन करवुं ॥ एम बोलाय छे पण सहन करवामां आंख मींचवानुं कारण नथी ॥ ते लडवा सारु दोळ्यो आवतो हतो पण झखमारीने उभो रह्यो ॥ एमां झखमारी एटले गुं ॥ तेनो अर्थ कंइ मळतो आवतो नथी ॥ भावार्थ एवो निकळ के हारीने उभो रह्यो ॥ तेमज रोटलो बोटलो थाळी बाळी इसादी बोलवानी रुढी छे पण तेमां खरेखरो शब्दार्थ नथी ॥

अथ छेकोक्ति अलंकार ॥९१॥ दोहा ॥ जो कांइ
लोकोक्तिमां ॥ अर्थ बीजो पण होय ॥ छे ते तो छेकोक्ति शुभ ॥
कहे कवी सौ कोय ॥४७८॥ शालिनी व्रत ॥ डोसो बेठो बोल बोले
नठारा ॥ तेने भेटया शीख देनार सारा ॥ रे तुं भाई आ रीते गुं लवे
छे ॥ छेले क्यारे पाणी पुग्युं हवे छे ॥४७९॥

टीका ॥ घरडो डोसो बकवा करतो हतो ॥ तेने कोईये कशुं के हवे छेले
क्यारे पाणी पडोच्युं छ तोपण एम गुं बके छे ? छेले क्यारे पाणी पडोच्युं छे ॥ एम
बोलवानी रुढी छे ॥ तेमां उडो अर्थ ए छे के हवे मात आडी तो थोडी घडी छे ॥

अथ वक्रोक्ती अलंकार ॥९२॥ दोहा ॥ कक्रोक्ती वांकु
वदे ॥ अन्य कल्पिने अर्थ ॥ के मार्मिक भावे करे ॥ अर्थजतणो
अनर्थ ॥४८०॥ उ० ॥ शार्दूलविक्रीडित वृत्त ॥ माता हुं घनशाम
तो वन विषे जै सारी वृष्टी करो ॥ माता हुं नीलकंठ तो गिरि
चढी उंचे स्वरे उच्चरो ॥ माता हुं हरिकृष्ण सिंह कदिए काळो न
भाळ्यो अमे ॥ माता हुं वृष पुत्र धुवृषनि तो धारो जइने तमे ॥
४८१॥ हुं छुं धर्म तनूज पुत्र न हतो ते भीमना भाईने ॥ माता

हुं हरि छुं वसो अमरमां तो चित्तमां चाहिने ॥ हुं छुं भक्ति तनूज
भक्ति सुत तो वैराग्यने ज्ञान छे ॥ वक्रोक्ती सुणि स्नेह युक्त हृदये
रीझ्या कृपावान छे ॥४८२॥

टीका ॥ श्रीजीमहाराज अयोध्यामां रात्रीये कथा सांभळीने मोढा घेर आवता
हता ॥ सारे माताये कहुं के मोढा आवशो तो बारणां नै उघाहुं ॥ तोपण मोढा
आवीने बारणां खखडाव्यां ॥ सारे माताये कहुं के कोण छे ए ? तारे श्रीजीये कहुं
के हे माताजी हुं घनशाम छुं ॥ सारे माताये कहुं के काळा मेघ हों तो बनमां जैने
सारी वृष्टि करो ॥ पछे श्रीजी बोल्या के माता हुं नीलकंठ छुं ॥ सारे माताजी बो-
ल्यां के नीलकंठ तो मोर कहेवाय माटे जो मयूर हो तो पर्वत उपर चढीने टौका
करो ॥ पछे श्रीजी बोल्या के माता हुं हरिकृष्ण ॥ एटले माताये कहुं के हरिकृष्ण
ता काळो सिंह कहेवाय ते काळो सिंह तो अमे क्यांईये भाळ्यो नथी ॥ पछे श्रीजी
बोल्या के हे माताजी हुं वृष एटले धर्मनो पुत्र छुं ॥ ते सांभळीने माताजी कहे तमे वृष
पुत्र हा तो वृष कहेतां धर्मनी धुरने धारण करो ॥१॥ बीजा श्लोकनो अर्थ ॥ हे
माता हुं धर्मनो पुत्र छुं ॥ सारे माता बोल्यां के धर्म तो युधिष्ठीर भीमनो भाई तेने तो
पुत्र नहोतो ॥ हे माता हुं हरि छुं सारे कहुं के हरि तो इंद्रनुं नाम छे माटे ते हो
तो देवताओना जथामां रहो ॥ सारे बोल्या के हुं भक्तिनो पुत्र छुं सारे माताये
कहुं के भक्तिना पुत्र तो ज्ञान ने वैराग्य छे ॥ माताजीनी एवी वक्रोक्ति सांभळीने
दयालु एवा जे श्रीजी ते प्रसन्न थया ॥

पुनः॥ दोहरो ॥ कहे जानकी क्यां हवे ॥ मळशे दशरथ
लाल ॥ राता रथ दश गुं करिश ॥ एक अपावुं हाल ॥४८३॥

टीका ॥ सिताजीये कहुं के मने दशरथना लाल क्यां मळशे ॥ सारे राक्ष-
सीये कहुं के लाल एटले राता रथ दशने गुं करिश ? एक रथ जोईतो होय तो हम-
णां अपावुं ॥ एमां अविकृत शब्द श्लेष वक्रोक्ति कही ॥ आखा शब्दनो श्लेषार्थ
न होय पण शब्दमां फरफार करीने के शब्दने तोडीने श्लेषार्थ करे ते विकृत श्लेष
वक्रोक्ति कहेवाय ॥ जेमके एक मुसलमान अमलदारना गाडीवाने कोई पासंथी लांच
छीधी ते बात ते मुसलमान अमलदार जाणी सार गाडीवानने ठबको दीधो के ॥

दोहरो ॥ सबेबान लुच्चेइ हे ॥ गाडीवान दरबान ॥ सुणि
गाडीवाने कहुं ॥ साचुं ए महेरबान ॥४८४॥

टीका ॥ अमलदारे कहुं के जेटला बान कहेवाय छे ते बधा लुच्चा छे ॥ सारे गाडीवाने विकृत वक्रोक्तिमां कहुं के आप साचुं कहो छो महेरवान ॥ मतलब के आप पण बान कहेवाओ छो ॥ तेपण शब्दश्लेष वक्रोक्ति कहेवाय ॥

अथ अर्थश्लेष वक्रोक्ति ॥ दोहरो ॥ क्यां छे तारो पशुपति ॥ क्यां भिक्षुक भर्तार ॥ मधुवनमां पशु पाळवा ॥ भिक्षुक बळीने द्वार ॥४८५॥

टीका ॥ लक्ष्मीजिये पारवतीजीने पुछयुं के तारो पशुपति क्यां छे अने तारो भीखारि भरतार क्यां छे ॥ सारे पारवतीये वक्रोक्तिमां कहुं के पशुपति वृंदावनमां पशु पाळवा गयो छे अने भिक्षुक बळीराजाने बारणे मागवा गयो छे ॥ मतलब के तारो पति पण पशुने पाळनार अने भीक्षानो मागनारो छे ॥

अथ काकु वक्रोक्तिनुं उदाहरण ॥ दोहरो ॥ ते तप खरो गणाय जे ॥ पनघटपर तप थाय ॥ ते सुंणिने बिजे कह्युं ॥ ते तप खरो गणाय ॥४८६॥

टीका ॥ एमां गणाय ए शब्द उपर भार मुकीने तप खरो गणाय नही एम कहुं माटे काकु वक्रोक्ति कहेवाय ॥

अथ स्वभावोक्ति अलंकार ॥१३॥ दोहरो ॥ जाति स्वभाव वर्णवे ॥ जात्यादिकनो जेह ॥ स्वभावोक्ति शुभ नामनो ॥ अलंकार छे एह ॥४८७॥ अथ वालंदनो जाति स्वभाव ॥

टीका ॥ रामचंद्रजी वनमां जातां वस्तिनां लोकोये पादर जतां रोक्या अने कहुं के दशरथ राजा देह मुकशे ने भरत राज करशेज नहि ॥ माट अमारो राजा कोण ते ठरावीने पछी जाओ ॥ तारे रामे कहुं के राजा थवाने कोण ना पाडशे ॥ आ बाळको रामे छे तेमांथी गमे तेने पुछो तोपण राजा थवानी ना पाडशे नहि ॥ पछी तेमांथी एक वालंदनो छोकरो हाथमां आव्यो ॥ तेने पुछयुं के तेने राजगादी मळे तो तुं केवी रीते राज कर ॥ सारे ते बाळके पोताना जाति स्वभाव प्रमाणे उत्तर आप्यो तेनुं कवित ॥

सोनानो सजायो नें शलाडीए सोनानी करुं ॥ चांदोनो तो चीपीयो कराविने वसां करुं ॥ नरेणीये लटकावुं लुमखा हीरा मो-

तीना ॥ खोटुं नही वचन आ कहुं लुं खरेखरुं ॥ कातर ने कांशको
करावुं उंचा कुंदननो ॥ कोथळी तो कीनखावनी विशेष वावरुं ॥
मळे राजगादी तो आ खादीनो रुमाल खोई ॥ उमदा एकादी शा-
ल पाथरणे पाथरुं ॥४८८॥ एमां वालंदनी जाति स्वभावनी वाणी-
नुं वर्णन कर्युं ॥ ॐ अथ क्रिया जाति स्वभाव ॥ ॐ उपजाति
वृत्त ॥ सुमार्ग नीची नजरे निहाळे ॥ प्रलंब माळा करमांही झाले ॥
जुओ रुडो संत समुह जाय ॥ रस्ते जतां कीर्तन तेह गाय ॥४८९॥

टीका ॥ एमां संतनी जाती स्वभावनी क्रियानुं वर्णन कर्युं ॥

ॐ अथ भाविकालंकार ॥१४॥ ॐ दोहा ॥ वर्णन भूत भ-
विष्यनुं ॥ करीये साक्षातकार ॥ भाविक नामे ते भणो ॥ अलंकार
भणनार ॥४९०॥

टीका ॥ एक ठाकोरे चारणने घोडी आपी ॥ ते घरडी छे एम जाणीने ते
चारणे घोडीना मांडा आगळ कान धर्यो अने कसुं के मने घाडी कांइक कहे छे ॥
सारे ठाकोरे पुछयुं के सुं कहे छे ॥ सारे ते गढवीये कहेलुं भूताथ साक्षातकार वर्णन ॥

कवित ॥ घोडी कहे छे जे मने घणा घणा जुग थया ॥ कौ-
रवने पांडव तो काले थड गया छे ॥ रामने रावण लज्ज्या ते मारी
नजरे तरे ॥ धंभमांथी नरसिंह हमणाज थया छे ॥ सुरन असुर
मळी सागर वलोव्यो तेना ॥ घमकारा घणा मारे काने वागी रह्या
छे ॥ लाव्य गाडुं जोडावी तो आवुं तारी साथे आज ॥ पाळजे
मने जो तारा दीलमाही दया छे ॥४९१॥

टीका ॥ एमां घोडीनुं घरडापणुं जणाव्युं ॥ अथ भाव्यर्थ साक्षात्कार वर्णन ॥

कवित ॥ मंदोदरी रावणने कहे सुणो मारा नाथ ॥ लीधी
लंका रामे एवुं नजरे नीहाळुं लुं ॥ पुत्र परिवारसोत आवियुं त-
मारुं मोत ॥ भडभड मोटी चिता सळगती भाळुं लुं ॥ चांदलो ने
चोटलो ने चुडो ते तो जाणे हुं तो ॥ विधवा थडने मारा तनमांथी

टाळुं छुं ॥ विभीषणे लीधुं राज तमारुं थयुं अकाज ॥ एवुं एवुं दे-
 खां आंसु आंखमांथी टाळुं छुं ॥४९२॥ ❀ अथ उदात्तालंकार ॥
 ९५॥ ❀ दोहा ॥ अद्भुत काम थयुं हतुं ॥ एथी आ प्रख्यात ॥
 स्थळ वखाणिये एम कही ॥ एनुं नाम उदात्त ॥४९३॥ उ०॥ हिं-
 डोळे हिंच्या हरी ॥ मुगट धर्योतो शीर ॥ कर मुरली लीधी हती ॥
 त आ तळाव तीर ॥४९४॥ पुनः॥ अहो हरि भक्तो जुओ ॥ भलुं
 भेटिया गाम ॥ कृत्याने कृत्यारिये ॥ हणी हती आ ठाम ॥४९५॥
 ❀ अथ उदात्तालंकार बीजो ॥ ❀ दोलतनो दर्द दाखलो ॥ वर्णन
 करिये वात ॥ अद्भुतता एमां दिसे ॥ ए पण अन्य उदात्त ॥४९६॥
 उ०॥ कोहिनूर (हिरो) धन कोटिनो ॥ गयो विलायत देश ॥ ते
 पंजाब नृपाळनी ॥ लक्ष्मी केरो लेश ॥४९७॥ ❀ अथ अत्युक्ति
 अलंकार ॥९६॥ ❀ दोहरा ॥ उदारता गुरवीरता ॥ इत्यादिक गुण
 जेह ॥ अद्भुत असत्य वर्णवे ॥ अत्युक्ति छे एह ॥४९८॥ चक्रवर्ति
 कविने कर्या ॥ रिझ्यो भोज भूपाळ ॥ ते राजाना त्रासथी ॥ डरे
 सात पाताळ ॥४९९॥ पुनः॥ एकत्रीशो सवैयो ॥ जोबन वरताळो
 जोरावर धंध मचावे पाडे धाड ॥ तेनां पगलांना पडघाथी कलकत्ते
 देवाय कमाड ॥ जेपुरमां पण जेना नामे बहु रोतुं छानुं रहे बाळ ॥
 जेना भयथी राते जागे काशीनो कंफे भूपाळ ॥५००॥

टीका ॥ अद्भुत न जुहुं मूरवीरपणुं के उदारता आदिक वर्णवे ते अत्युक्ति
 अलंकार छे ॥ अने हवेली ने चंद्र मंडळनो योग थायज नहीं तेने यांग थयो कल्पे
 ते संबंधातिशयोक्ति ॥ अने जेने योग थवानो संभव होय जेम के कल्पवृक्षनो आ-
 दर करवाना संभव छे तेम छतां अमे कल्पवृक्षन आदरता नथी एवो अयोग कल्पे
 ते असंबंधातिशयोक्ति अलंकार छे ॥

❀ अथ निरुक्ति अलंकार ॥९७॥ ❀ दोहा ॥ अर्थ कल्पि
 ए नामनो ॥ जोगे जूदा रीत ॥ अलंकार ए तो कहो ॥ निरुक्ति
 नाम खचीत ॥५०१॥ अदालते जडजे कर्यो ॥ अणसमजे अन्या-

य ॥ जोतां ते तो जडज (मूर्खज) छे ॥ एवं नाम जणाय ॥५०२॥
 ❀ अथ प्रतिषेधा अलंकार ॥९८॥ ❀ दोहा ॥ होय प्रसिद्ध नि-
 षेध पण ॥ वदिये वळी निषेध ॥ प्रतिषेधालंकार ते ॥ समजे पुरुष
 सुमेध ॥५०३॥ कह्युं क्षत्रिये विप्रने ॥ सजवो आ संग्राम ॥ ते तो
 लइने लाडवा ॥ जमवानुं नथी काम ॥५०४॥ ❀ अथ विधि अ-
 लंकार ॥९९॥ ❀ दोहा ॥ सिद्ध थवानो विधि कहे ॥ होय वस्तु
 तो सिद्ध ॥ अलंकार विधि नाम छे ॥ समजे पुरुष प्रसिद्ध ॥५०५॥
 रणमां माथां रडवडे ॥ अस्त्रशस्त्र अथहाय ॥ क्षत्री सुत ए अवसरे ॥
 खरो क्षत्रि देखाय ॥५०६॥ ❀ अथ हेतु अलंकार ॥१००॥ ❀
 दोहरो ॥ कारण कारज साथ ज्यां ॥ वर्णन करे विचारि ॥ होय हेतु
 ए नामनो ॥ अलंकार सुखकारि ॥५०७॥ प्रभु पधार्या लोजमां ॥
 संत वसे जे ठाम ॥ उद्धव मत उतरुष्टता ॥ करवाने ते काम ॥५०८

टीका ॥ एमां कारण अने कार्यनुं साथे वर्णन कर्तुं ॥ वळी जणावनार अने
 जाणवुं ते बेनुं ज्यां साथे वर्णन होय ते पण पेला प्रकारनोज हेतु अलंकार छे जेम के ॥

दोहा ॥ देवालयना घंटनो ॥ घोष थयो परभात ॥ समय सु
 ईश्वर स्मरणनो ॥ थवानी जाणी वात ॥५०९॥ ❀ अथ हेतु अ-
 लंकार बीजो ॥ ❀ कारण ने कारज मळी ॥ एकज कहिये एह ॥
 हेतु अलंकरतिनो कहो ॥ भेद बीजो तो तेह ॥५१०॥ कामादिकने
 कळि विषे ॥ जीत्या जनो अनेक ॥ ते तो श्रीहरीनी कृपा ॥ एज
 समजवी एक ॥५११॥ हरिगीत छंद ॥ प्राचीन अर्वाचीन जनना
 मत तपाशि अखंडिते ॥ शत आ अलंकारो लख्या छे अप्य दीक्षि-
 त पंडिते ॥ अनुसार एनो लै विहारीलाल आचार्य सही ॥ कृत
 अलंकारा दर्श ग्रंथ ॥ न शब्द निर्लज रज कहि ॥५१२॥

इति अर्थालंकार शत निरूपण नाम प्रथम प्रकरणं ॥

❀ अथ रसवदादि प्रकरणं ॥ ❀ अथ नव रसनां नाम ॥ ❀
 रस शृंगारं ने हास्यैरस ॥ कैरुणा रौद्रसु वीरं ॥ भयं बिभत्स अद्भुतं
 अने ॥ शान्तिसु नव रस धीर ॥१॥

टीका ॥ रति एटले प्रीतिमांथी शृंगार रस उपजे छे ॥ कष्टं छे के ॥ विषय-
 तो विरतिश्च हरौ रतिः॥ मतलब के परमेश्वरमां प्रीति होय तनुं नाम पण रति क-
 हेवाय ॥ पण आपणा देशना कवियो स्त्री पुरुषनी प्रीतिनेज शृंगाररस कहेवा लाग्या
 तेथी रसनी नवनी संख्याना नियम रह्यो नही ॥ संख्यावाचक शब्दोमां वसु ८
 आठ संगीत स्वर ७ सात काव्यना रस नव कहा छे ॥ अने वाछल्यरस आदी
 नवा रसो कल्पवा पड्या अने अतिशे निर्लज वर्णनने रस कहेवा लाग्या ॥ सत्पु-
 रुषो एवा निर्लज वर्णनने शृंगाररस कहेता नथी पण अनितीनुं वर्णन कहे छे ॥
 सुंदरदासे ॥ ब्रह्मानंद स्वामिये तथा मुक्तानंद स्वामि आदिके कष्टं छे के ॥

दोहरो ॥ रसिक प्रिया रस मंजरी ॥ इन आदिक रस ग्रंथ ॥
 मुक्त कहे मतिमंदकुं ॥ सबहि नरकके पंथ ॥२॥ पिता पास पण
 वांचतां ॥ कन्या लाजे कोय ॥ जरूर कविता जाणवी ॥ अनितिबी
 ए होय ॥३॥ राम सिताना स्नेहनुं ॥ वर्णन रस शृंगार ॥ फाग फ-
 टाणां रस नही ॥ वळि रस नहि व्यभिचार ॥४॥

टीका ॥ निर्लज ग्रंथो घणा थवाथी आपणा देशमां स्त्रियोने भणाववानो
 चाल बंध करवो पड्यो होय एम जणाय छे ॥ माटे विद्वानोये एवा ग्रंथोनो नाश
 करीने नव रसमय नीतिना ग्रंथो प्रवर्त्ताववा जोईये ॥

❀ अथ स्थायी भाव ॥ ❀ दोहरा ॥ जे गुणमां ते रस रहे ॥
 स्थायि भाव छे नाम ॥ ते नव गुण तमने कहूं ॥ सुणजो सुजन
 तमाम ॥५॥ रति हांसी ने शोक रिस ॥ हीमत भय निंदाय ॥ अ-
 द्भुतता शान्ति वळि ॥ स्थायी भाव गणाय ॥६॥ ❀ अथ आलंबन
 उद्दीपना दिवि भाव कथनं ॥ ❀

टीका ॥ परमेश्वरनी मूर्तिने जोईने भक्तने रति उपजे ॥ कामीने स्त्री पुरुषने
 जोईने रति उपजे ॥ लोभीने धन जोईने ने कोईने पुत्रादिकने जोईने अतिशे रति
 कहेतां प्रीति उपजे ते शृंगाररसनुं आलंबन कहेवाय ॥ कोईनुं भोळापणुं अथवा भू-

लथी अवली क्रिया करतां जोईने मनमां हसवुं आवे ते हासरस अने जेने जोयाथी हसवुं आवे ते हासरसनुं आलंबन कहेवाय ॥ कोइनुं दुख के दीलगीरी जोईने के सांभळीने दया उपजे ते करुणारस ॥ कोईना क्रोधनुं वर्णन ते रौद्ररस ॥ ने कोईना उत्साहनुं एटले हीमतनुं वर्णन ते वीररस ॥ भयनुं वर्णन के देखाव जाईने मनमां जे रस उपजे ते भयानकरस अने कोईनी निंदा के कशोभानुं वर्णन के देखावथी मनमां जे रस उपजे ते विभत्स ॥ आश्चर्य उपजे ते अद्भुतरस ॥ एटले आश्चर्य ते अद्भुतरसनो स्थायी भाव ॥ अने जेनाथी ते उपजे ते रसनुं आलंबन जाणवुं ॥ जे जोईने के सांभळीने मनमां शांति उपजे अने काम क्रोध लोभ मोह आदिक दुर्गुण रहे नहीं ते शांतरस कहेवाय ॥ रस एटले स्वादनं नाम छे ॥ माटे सज्जनने जेमां स्वाद उपजे नहीं ते रस कहेवाय नहीं ॥ पण श्वान सूकर जेवा पामर जीवना रस जुदा छे ॥ जेम के खरने साकरमां स्वाद लागे नहि ॥ जेना जोगथी रसनी पुष्टि थाय तेने रसनुं ॥ उद्दीपन ॥ कहेवाय जेम के उत्भव थतो होय ने प्रभुना महीमानां कीर्त्तन गवातां होय सारे प्रभुमां प्रीतिनी पुष्टि थाय छे ॥ अने वेद्याओ गाति होय ने मधुपान थतुं होय सारे विषयी जीवने विषयरसनी पुष्टि थाय ॥ मेघ गर्जना ॥ वसंत रुतुने बाग इत्यादिक जोईने भक्तने प्रभु सांभरे छे अने विषयीने स्त्री पुरुष सांभरे छे अथवा रसनी पुष्टि थाय छे माटे ते शृंगाररसनुं उद्दीपन छे ॥ हासरसमां बधा हशी रह्या पछी बीजो हमवा लागे तो बधाने फरीथी वधारे हसवुं आवे ते हासरसनुं उद्दीपन छे ॥ रणसंग्राम वीररसनुं आलंबन छे ॥ लडाइना बाजां वाग सिंधुडा राग गवाय ते वीररसनुं उद्दीपन छे ए रीते नवे रसनुं जाणी लेवुं ॥ ए आलंबन ने उद्दीपननुं नामज विभाव छे केमके मनमां रहेला रति आदीक स्वाइ भाव तेने विशेषे प्रगट करे माटे तेनुं नाम विभाव अने ते पछी आंख्यमां आंसु आवे रोमांच थाय इत्यादिक चीन्ह जणाय ते अनुभाव गणाय ते अनुभावने पण सहायता एटले पुष्टी करे ते व्यभिचारीभाव अथवा सहकारीभाव कहा छे तेनी संख्या तेत्रीश छे ॥

❀ अथ व्यभिचारीभावनां तेत्रीश नाम ॥ ❀ निर्वेद ॥१॥ एटले वैराग्य ॥ शृंगाररस के वीररस आदिक कोई रस उपजे त्यारे बीजी सर्वे वस्तुमांथी राग उठी जाय एवी चेष्टा जणाय ते ॥ ग्लानि ॥२॥ एटले वहालाना वियोगथी मोहुं झांखु पछी जाय ते ॥ शंका ॥३॥ एटले मनमां शंका थाय के मारा शा दोषथी प्रभु मने मळता नहो होय ते ॥ असुया ॥४॥ एटले कोई उपर इरषा उपजे के मने मळवा आवतां प्रभुने बीजा भक्ते रोख्या हशे पछी तेना गुणमां

दोष कल्पे ते ॥ मद ॥५॥ एटले जूंगाररसथी के वीररसथी मनमां
 मद चडे ते ॥ श्रम ॥६॥ एटले प्रभुने मळवा महेनत करे ते ॥ आ-
 लस्य ॥७॥ एटले वियोगथी कांई काम सुजे नहि अने आळस थाय
 ते ॥ दीनता ॥८॥ एटले घणा प्रेमथी प्रभु आगळ दीनता देखाडे
 ते ॥ चिंता ॥९॥ एटले वियोगथी चिंता थाय ते ॥ मोह ॥१०॥ ए-
 टले मनमां मुझवण्य थाय ॥ योग्य अयोग्यनुं भान रहे नहीं ते ॥
 स्मृति ॥११॥ एटले वारे वारे प्रभु सांभरे ते ॥ धृति ॥१२॥ एटले
 प्रभुमां विश्वासथी धीरज राखे ते ॥ लज्जा ॥१३॥ एटले वियोगथी
 रोवाइ जवाय पण लोकनी लाज आवे ते ॥ चपळता ॥१४॥ एटले
 प्रेमने वश थइने आमथी आम दोडे ते ॥ वीररसमां चपळता हो-
 य ॥ करुणारसमां पण तेनुं दुख मटाडवा दोडे ने क्रोधमां पण
 दोडाय इत्यादि केटलाएक भाव घणा रसमां प्रवर्ते छे ते माटे आ
 व्यभिचारी कहा छे ॥ हर्ष ॥१५॥ एटले आनंद उपजे ते ॥ आवे-
 ग ॥१६॥ एटले उतावळे कांई करवानो वेग मनमां आवे ते ॥ ज-
 डता ॥१७॥ एटले रसमां लीन थई जवाय ते ॥ गर्व ॥१८॥ एटले
 मनमां अभिमान आवे ते ॥ विषाद ॥१९॥ एटले मनमां खेद उ-
 पजे ते ॥ उत्साह ॥२०॥ एटले मनमां हीमत आवे ते ॥ निद्रा ॥
 २१॥ एटले उंघ आवे ते ॥ अपस्मार (मूर्छा) ॥२२॥ एटले शरी-
 रनुं भान विसरी जाय तं ॥ स्वप्न ॥२३॥ एटले स्वप्नमां प्रभु देखाय
 ते ॥ विबोध ॥२४॥ एटले एकदम जागी उठवुं ते ॥ अमर्ष ॥२५॥
 एटले क्रोध चडाववो ते ॥ अबहीत्थ ॥२६॥ एटले लाजे करीने श-
 रीरनो विकार ढांकवो ते ॥ उग्रता ॥२७॥ एटले बिवरामणुं रुप क-
 रवुं ते ॥ मती ॥२८॥ एटले बुद्धी ॥ व्याधी ॥२९॥ एटले वियोग-
 थी मंदवाड आववो ते ॥ उन्माद ॥३०॥ एटले गांडा जेवुं थई ज-
 वुं ते ॥ त्रास ॥३१॥ भय पांमवुं ते ॥ वीतर्क ॥३२॥ एटले मनमां

ઉપરા ઉપરી વિચાર થવા તે ॥ મરણ ॥૩૩॥ એટલે વિયોગના દુઃ-
 સ્વથકી અથવા અતિશે અદ્ભુત રસ ઉપજવાથી મરણાવસ્થા જેવું
 થાય તે ॥ ❀ અથ રસવદલંકાર ॥૧॥ ❀ દોહા ॥ સ્થાયી ભાવ
 જ્યાં અંગિ છે ॥ અંગ હોય રસ એક ॥ તે રસવદલંકાર છે ॥ જાણે
 જન સવિવેક ॥૭॥

ટીકા ॥ રતિ હાંસી આદિક જે નવ સ્થાયિ ભાવ છે તેમાંનો કોઈ ભાવ તે
 અંગી હોય અને નવ રસમાંનો કોઈ રસ અંગ હોય તે રસવદલંકાર છે ॥ રતી સ્થાઈ
 ભાવનો શૃંગારરસ સજાતી છે અને શોક સ્થાઈ ભાવનો કરુણારસ સજાતી છે ॥ એ
 રીતે બે સજાતી મળ્યા હોય અથવા વિજાતી મળ્યા હોય તોપણ રસવદલંકાર થાય
 જેમકે ॥

દોહરો ॥ અતિ રતિ કરિને હું નમું ॥ ભક્તી ધર્મ કુમાર ॥ રોમ
 કુપમાં જેહના ॥ છે બ્રહ્માંડ અપાર ॥૮॥

ટીકા ॥ એમાં ભક્તની અતી પ્રીતિ તે સ્થાઈ ભાવ છે ને અંગી છે ॥ અને રોમ
 કુપમાં અનેક બ્રહ્માંડ કહ્યાં તે અદ્ભુતરસ છે તે અંગ છે ॥ એ રીતે રતિ સ્થાઈ ભાવને
 અદ્ભુતરસ મળ્યો તે રસવદ અલંકાર કહેવાય ॥ એમાં રતિ અને અદ્ભુતરસ એ બે
 વિજાતિ છે ॥

❀ અથ રસવદ અલંકારનો બીજો ભેદ ॥ ❀ દોહરો ॥ વ-
 ર્ણન કરીયે એક રસ ॥ થાય બીજાનું અંગ ॥ તે રસવદ અલંકાર છે ॥
 મઝેલ રસ બે સંગ ॥૯॥ ૩૦ ॥ ઉપજાતિ વૃત્ત ॥ શ્રી રામચંદ્રે અતિ
 રીસ આળી ॥ ઉત્સાહથી એકજ તીર તાળી ॥ છેદ્યાં રિપૂનાં દશ
 સર્વ શીર ॥ એવા રઘુનંદન ગૂરવીર ॥૧૦॥

ટીકા ॥ એમાં રઘુનાથજીની શૂરવીરતાનું વર્ણન કર્યું તે વીરરસ છે ॥ પણ પ્રથમ
 કથનું કે રીસ ચઢાવીને તીર તાળ્યો તે રૌદ્રરસ છે પણ તે અવાંતર છે માટે તે વીરર-
 સનું અંગ છે અને વીરરસ અંગી છે ॥ અંગ એટલે શરીર ને અંગી એટલે જીવ માટે
 જે રસ પ્રધાન હોય તે જીવ કહેવાય ॥ એ રીતે રૌદ્ર ને વીર એ બે રસ મળવાથી રસવ-
 દ અલંકાર થયો ॥

❀ અથ પ્રેયોલંકાર ॥૨॥ ❀ દોહા ॥ ભાવ કહ્યા તેત્રીશ છે ॥ એકે અંગ થનાર ॥ અંગી એકે રસ જહાં ॥ તે પ્રેયોલંકાર ॥૧૧॥
 ૩૦ ॥ ઉપજાતિ ॥ અહો થયા અંતર્ધાન શ્રીજી ॥ કાયા અમારી હ-
 જિ તો રહીજી ॥ ધિક જીવવું આ જગમાં અમારું ॥ જરૂર આ ભા-
 ગ્ય ઠર્યું નઠારું ॥૧૨॥

ટીકા ॥ એમાં શ્રીજી ઉપરનો અતિ પ્રેમ અને તેના વિયોગ રૂપી વિપ્રલંભ શૂ-
 ગારરસનું વર્ણન કર્યું તે અંગી છે ॥ અને હવે જીવવું ધિક છે એમ કહ્યું તે નિર્વેદ
 એટલે વૈરાગ્ય તે તેનું અંગ છે માટે પ્રેયોલંકાર છે ॥

પ્રેયોલંકાર બીજો ॥ દોહરો ॥ ભાવ અંગ જ્યાં હોય વલ્લિ ॥
 ભાવ અંગિ પળ હોય ॥ તે પ્રેયોલંકાર છે ॥ કહે એમ કવિ કોય ॥
 ૧૩ ॥ ઉપજાતિ વૃત્ત ॥ ભીંતી સડને યમ દૂતકેરી ॥ વિચારણા એવી
 થઈ ઘણેરી ॥ ત્યાં કાલને ત્રાસ પમાડનાર ॥ શ્રીજી સ્મર્યાં બંધ પ-
 ડયા વિચાર ॥૧૪॥

ટીકા ॥ એમાં યમદૂતનો ભય કહ્યો તે અંગ છે ॥ અને કાલને ભય પમાડનાર
 શ્રીજી તેના ભયનું વર્ણન કર્યું તે ભય અંગી છે ॥ એ રીતે અંગ ને અંગી બેય ભય ભાવ
 છે માટે તે પ્રેયોલંકાર છે ॥

❀ અથ રસાભાસ તથા ભાવાભાસનો દોહરો ॥ ❀ રસ કે
 ભાવ અયોગ્ય જ્યાં ॥ રસાભાસ તે નામ ॥ તેમજ ભાવાભાસ તે ॥
 સમજે સજ્જન આમ ॥૧૫॥

ટીકા ॥ રસ અથવા ભાવ પુરો ન હોય અથવા અયોગ્ય હોય તે રસાભાસ ને
 ભાવાભાસ કહેવાય ॥

❀ અથ ઉર્જસ્વિત અલંકાર ॥૧૬॥ ❀ દોહરો ॥ અંગી ભાવ
 ગણાય જ્યાં ॥ રસાભાસ તે અંગ ॥ ઉર્જસ્વિત એને કહે ॥ મલે એમ બે
 સંગ ॥૧૬॥ ૩૦ ઉપજાતિ વૃત્ત ॥ શિયાજિરાવે રતિ ભાવ આળી ॥
 પૂજ્યા પ્રભુને નિજ ઇષ્ટ જાળી ॥ દેષી દિવાને (વિઠુલા દિવાન) પ-
 ણ હાથ જોડી ॥ પ્રીતી જણાવી વચનેથી થોડી ॥૧૭॥

ટીકા ॥ એમાં શિયાજીરાવનો પ્રેમ રૂપ રતિ ભાવ પુરો છે તેનું અંગ દિવાન-
જીનો રતિ રૂપ રમાભાસ છે માટે ઊર્જસ્વિત અલંકાર છે ॥

❀ અથ ઊર્જસ્વિત અલંકાર ત્રીજો ॥ ❀ દોહરો ॥ ભાવ અં-
ગી જ્યાં હોય તે ॥ ભાવાભાસજ અંગ ॥ એ પણ ઊર્જસ્વિત છે ॥ અ-
લંકાર ઉત્તમ ॥૧૮॥ ૩૦ ઇંદ્રવજ્રા છંદ ॥ જો તું નિહાળી પ્રિય મિ-
ત્ર એહ ॥ વૈરાગિની ટોળી જણાય જેહ ॥ વૈરાગ્ય તેને તન વેષ મા-
ત્ર ॥ ટોપી શિરે છે કર તુંબિ પાત્ર ॥૧૯॥

ટીકા ॥ એમાં કશું કે જે પ્રિય મિત્ર એમાં પ્રીતિનો ભાવ છે તે અંગી છે ॥ તે
મિત્રને વૈરાગિની ટોળી દેખાડી તેને શરીરે વેષ માત્ર વૈરાગ્ય હતો માટે તે ભાવાભાસ
છે માટે તે ઊર્જસ્વિત અલંકાર છે ॥

ઊર્જસ્વિત અલંકાર ત્રીજો ॥ દોહરો ॥ દીસે ભાવાભાસ તે ॥
રસકેરું જ્યાં અંગ ॥ ઊર્જસ્વિત ત્રીજો કહે ॥ કવિ જન ધરી ઉત્તમ ॥
૨૦ ॥ ૩૦ ઉપજાતિ ॥ પિંચેક બોલ્યો બટુ કોણ માત્ર ॥ તપસ્વિ છે
નિર્વલ છેક ગાત્ર ॥ જીતીશ હું હીમત આળી એને ॥ જવા નહીં દેડ
જરૂર તેને ॥૨૧॥

ટીકા ॥ એમાં પ્રભુનિ અયોગ્ય નિંદા કરી માટે તે નિંદા ભાવાભાસ છે ॥ અ-
ને પોતાની બહાદુરી બતાવી તે વીરરસ છે તે અંગી છે માટે ત્રીજા પ્રકારનો ઊર્જ-
સ્વિત અલંકાર છે ॥

ઊર્જસ્વિત અલંકાર ચોથો ॥ દોહરો ॥ રસ પૂરો તે અંગી છે ॥
રસાભાસ તે અંગ ॥ ચોથો ઊર્જસ્વિત તે ॥ અલંકાર અઘનભંગ ॥૨૨॥
૩૦ ઉપજાતિ ॥ ગરીબને પીડ પમાડવામાં ॥ છે શૂરવીરો બહુ આ
સમામાં ॥ સંગ્રામ દેખી ડરી નાસિ જાય ॥ શસ્ત્રો ધરી ફોગટ તે
ફુલાય ॥૨૩॥

ટીકા ॥ એમાં વિભત્સ રસનું વર્ણન છે તે અંગી છે અને ગરીબને પીડા કર-
વામાં શૂરવીર કહ્યા તે વીરરસાભાસ છે તે અંગ છે માટે તે ચોથા પ્રકારનો ઊર્જસ્વિ-
ત અલંકાર થયો ॥

❀ अथ समाहीत अलंकार ॥४॥ ❀ दोहरो ॥ करे भावनी
 शांतता ॥ भाव शांति कहेवाय ॥ ते छे रसनं अंग ज्यां ॥ समाहीत
 त्यां थाय ॥२४॥ उ० उपजाति ॥ दुष्टे प्रभु उपर धूळ नांखी ॥ च-
 डी खरी रीस दबावि राखी ॥ क्षमरूपी खड्ग स्वीकारि लिधुं ॥ उ-
 त्साह आंणी जग वश्य कीधुं ॥२५॥

टीका ॥ एमां रिस चढी पण दबावी राखी ते भावशांति छे ते अंग छे ॥ जगत
 वश्य कीधुं ते वीररस छे ते अंगी छे माटे समाहित अलंकार छे ॥

❀ अथ भावोदय अलंकार ॥५॥ ❀ दोहरो ॥ एके रसनं
 अंग ज्यां ॥ भाव उदय थानार ॥ भावोदय ए नामनो ॥ अलंकार
 निरधार ॥२६॥ उ० उपजाति वृत ॥ उत्साहथी अर्जुन जुद्ध काज ॥
 जतो हतो ज्यां लई सर्व साज ॥ भाळ्या सगा पूज्य भला अभेद ॥
 खरेखरो त्यां उपज्योज खेद ॥२७॥

टीका ॥ एमां वीररस अंगी छे अने खेद रूपी भाव उपज्यो ते अंग छे ॥ माटे
 भावोदय अलंकार छे ॥

❀ अथ भावसंधि अलंकार ॥६॥ ❀ दोहरो ॥ भावतणुं के
 रसतणुं ॥ अंग वीरुध बे भाव ॥ भावसंधि तेने कहे ॥ अलंकार
 कविराव ॥२८॥

टीका ॥ एक एकथी विरुध एवा बे भावनो जोग ते अंग होय ॥ अने रस
 के भाव अंगी होय ते भावसंधि अलंकार ॥

उ० उपजाति ॥ श्री रामजीमां निज मात केरो ॥ जेवे समे
 प्रेम वध्यो घणेरौ ॥ वने जवुं एम पिता उचारे ॥ उत्साह शंका
 थड तेहवारे ॥२९॥

टीका ॥ एमां कौशल्या मातानो प्रेम रूपी भाव ते अंगी छे अने पीतानुं व-
 चन पाळवा वनमां जवानो उत्साह तथा माने रोतां मुकीने केम जवाय ए शंका ते
 बे भाव एकबीजाथी विरुद्ध थया ते अंग छे ॥ माटे भावसंधि अलंकार छे ॥ उत्सा-

હથી વનમાં જાય તોપણ વિયોગે પ્રેમ વધે માટે પ્રેમને પુષ્ટિ કર્તા છે ॥ અને શંકાથી જો ઘેર રહે તોપણ માતાજીની પ્રીતિને તે શંકા પુષ્ટિ કરે એવી છે ॥ એ રીતે જવું અને શંકા એ બે ભાવ પરસ્પર વિરોધી છે ॥ પણ તે બેય માતાના પ્રેમને પુષ્ટિ કરે એવા છે ॥

❀ અથ ભાવ શબ્દલતા અલંકાર ॥૭॥ ❀ દોહરો ॥ કોઈક રસનું અંગ જ્યાં ॥ ઘણા ભાવ કહેવાય ॥ અલંકારનું નામ તે ॥ ભાવ શબ્દલતા (ઘણાપણુ) થાય ॥૩૦॥ ૩૦ શિખરિણી વૃત ॥ વિયોગે શ્રીજીને દુઃખભર મુની સચ્ચિદ કહે ॥ મળે ક્યારે સ્વામી જન સુખદ છેટે નહીં રહે ॥ દિવાનો થૈ ઢોલું ઘડીક કરુ નિશ્ચે વિવિધિના ॥ દિઠા સ્વપ્ને જાગ્યો અધિક ભય લાગ્યો પ્રભુ વિના ॥૩૧॥

ટીકા ॥ શ્રીજીના વિયોગથી સચ્ચિદાનંદ સ્વામીને દુઃખ થયું તે વિપ્રલંભ શૃંગાર રસ છે તે અંગી છે ॥ અને તે બોલ્યા કે મને સ્વામી ક્યારે મળશે તે ચિંતા ભાવ ॥૧॥ બલિ કહું કે તે પ્રભુ સ્વજનને સુખદાતા છે તે છેટે રહેશે નહિં તે ધૃતિ ભાવ ॥૨॥ દિવાનો થૈ ઢોલું એ ઉન્માદ ભાવ ॥૩॥ ઘડિકમાં નાના પ્રકારના સંશયનો નિશ્ચય પડેલે નિર્ણય કહું એમ કહું તે મતિ ભાવ ॥૪॥ દિઠા સ્વપ્ને તે સ્વપ્ન ભાવ ॥૫॥ જાગ્યો તે પ્રબોધ ભાવ ॥૬॥ પ્રભુ વિના સુનુ દેહીને ભય ઉપજ્યો તે ભય ભાવ ॥૭॥ એ રીતે સાત ભાવ ઉપજ્યા તે શૃંગારરસનું અંગ છે ॥ માટે ભાવ શબ્દલતા અલંકાર થયો ॥

❀ અથ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણાલંકાર ॥૮॥ ❀ દોહરો ॥ શબ્દ સ્પર્શ સુરુપ રસ ॥ ગંધ વડે જે જાણ ॥ વસ્તૂ પરચે મન વડે ॥ તે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ ॥૩૨॥

ટીકા ॥ કોયલ છે કે કાગડો છે તે તેના શબ્દ ઉપરથી મેં જાણ્યું ॥ પથ્થર છે કે કપાસ છે તે સ્પર્શ ઉપરથી જાણ્યું ॥ કમુંબાનો રંગ છે કે કેમુઢાનો છે તે મેં નજરે જોઈને જાણ્યું ॥ મરચાંની ગોઠી છે કે દ્રાક્ષ છે તે તેના સ્વાદ ઉપરથી જાણ્યું ॥ કસ્તુરી છે કે બકરાંની લીંડી છે તે તેની ગંધ ઉપરથી જાણ્યું ॥ મારા જીવમાં અસારે શાંતિ છે કે વિક્ષેપ છે તે મારા મનના અનુભવ ઉપરથી મેં જાણ્યું ॥ એ રીતે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણના છ પ્રકાર છે ॥ આઠે પ્રકારના પ્રમાણાલંકારમાં કોઈના સંશય ઉપરથી પ્રમાણ બતાવે તે સંશય પૂર્વક પ્રમાણાલંકાર છે ॥ ને કોઈયે સંશય કર્યા વિના પોતાની મેળે તેનું પ્રમાણ કરે તે સાધારણ પ્રમાણાલંકાર આઠે પ્રકારના છે ॥

उ० कवित ॥ एक कहे भीजीतणी वाणी अदभुत जाणी ॥
तेथी में तो जाण्या जे आ श्रीहरि साक्षात छे ॥ बीजो कहे प्रभुपद
स्पर्श में अपूर्व जाण्यो ॥ त्रीजो कहे रूप जोई जाण्या जग तात
छे ॥ चोथो कहे चाखी में प्रसादी तेथी थयुं ज्ञान ॥ पांचमो कहे
प्रसादी पुष्प सुघ्यां भ्रात छे ॥ छठो कहे अंतरमां अनुभव एवो
थयो ॥ तेथी जाण्या प्रभु पुरुषोत्तम प्रख्यात छे ॥३३॥

टीका ॥ श्रीजी महाराजनी वाणी सांभळतां पशु पक्षी पण स्थिर थइ जाय
तेथी में जाण्युं के आ साक्षात श्रीहरि छे ॥ बीजो कहे श्रीजीना स्पर्शथी समाधिमां
गयेला पण जाग्रत थाय ॥ त्रीजो कहे अदभुत रूप जोईने प्राणीनी नाडीयो ने प्राण
खेचाई जाय ॥ चोथो कहे तेनी प्रसादि खावाथी अंतःकरण शुद्ध थाय अने आत्मा
परमात्मानुं ज्ञान थाय ॥ पांचमो कहे प्रसादिनां पुष्प सुंघवाथी मनमांथी काम क्रो-
धादिक जता रहे ॥ छठो कहे अनुभवमां तपास करतां मारुं मन कबुळ करे छे के
आ पुरुषोत्तम भगवान छे ॥ ए रीते छ प्रकारना प्रत्यक्ष प्रमाणथी केटलाएके श्रीजी
महाराजनो निश्चय कर्यो ॥ कहेला अर्थने द्रढ करवो ते काव्यलिंग अलंकार कहेवाय
पण आठ प्रकारनां प्रमाणमांथी कोई प्रकारना प्रमाणे करीने अर्थ द्रढ करवो ते प्र-
माणालंकार कहा छे ॥

❀ अथ अनुमान प्रमाणांलंकार ॥९॥ ❀ दोहरो ॥ धुम
होय त्यां वन्हि छे ॥ एवुं जे अनुमान ॥ ते अनुमान प्रमाण छे ॥
समजे सौ विदवान ॥३४॥ उ० दोहरो ॥ चिन्हो सोळे चरणमां ॥
छातीमां श्री वत्स ॥ ए अनुमाने जाणिया ॥ श्री पुरुषोत्तम स्वच्छ
(निरंजन) ॥३५॥ ❀ अथ उपमान प्रमाणांलंकार ॥१०॥ ❀
दोहरो ॥ ज्यां उपमानवडे वळी ॥ सिद्ध कह्युं ते थाय ॥ छे उपमान
प्रमाण ते ॥ अलंकार कहेवाय ॥३६॥

टीका ॥ मळते मळती उपमा बतावीने वात सिद्ध करिये ते उपमान प्रमाणा-
लंकार कहेवाय जेमके ॥

दोहरो ॥ गुलाब राता पद्मसम ॥ जाणे जनो सुजाण ॥ जा-
ण्युं पुष्प गुलाबनुं ॥ ए उपमान प्रमाण ॥३७॥ उपजाति छंद ॥

जितेंद्रि छे श्रीनर भ्रात जेवा ॥ जितेंद्रि सर्वेश्वर होय एवा ॥ जितेंद्रिय एवा हरिने निहाळ्या ॥ जाण्या प्रभू संशय सर्व टाळ्या ॥३८॥
 ❀ अथ शब्द प्रमाणालंकार ॥११॥ ❀ दोहरो ॥ कथन सिद्ध करवा जहां ॥ दइये वचन प्रमाण ॥ ते तो शब्द प्रमाण छे ॥ अलंकार नर जाण ॥३९॥

टीका ॥ श्रुति स्मृति पुराण तथा लोकनी कहेवत लोकाचार तथा आत्मतुष्टी आदिकुं प्रमाण आपिये ते शब्द प्रमाणालंकार छे ॥

❀ अथ श्रुति प्रमाण ॥ ❀ दोहरो ॥ पुरुष सुक्तमां प्रभुतणुं ॥ पुरुष कह्युं छे नाम ॥ तेथी पुरुषाकारमे ॥ ईश्वर जाण्या आम ॥४०॥ ❀ अथ स्मृति प्रमाण ॥ ❀ खरो अहिंसा धर्म छे ॥ हिंसा महा अधर्म ॥ एम मनुस्मृतिमां कह्युं ॥ मनमां समजो मर्म ॥४१॥ ❀ अथ पुराण वचन प्रमाण ॥ ❀ जुग जुगमां जनमे हरी ॥ धर्म थापवा काज ॥ पुराणमां प्रख्यात छे ॥ जे बोल्या ब्रज राज ॥४२॥ ❀ अथ लोकाचार प्रमाण ॥ ❀ मोटा जनने मान तो ॥ दैये स्नेह सहीत ॥ उत्तम जननी एह छे ॥ परंपरानी रीत ॥४३॥ ❀ अथ आत्मतुष्टि प्रमाण ॥ ❀ उभय पक्ष ज्यां उच्चरे ॥ श्रुति के स्मृति पुराण ॥ तेमां आत्माने गमे ॥ करवुं तेह प्रमाण ॥४४॥ वर्ष पांचमे सातमे ॥ करवो विद्याभ्यास ॥ पक्ष जेह मनमां गमे ॥ तेज प्रमाण प्रकांश ॥४५॥

टीका ॥ शास्त्रमां कह्युं छे के पुत्रने पांचमे अथवा सातमे वर्षे विद्यानो आरंभ कराववो ॥ ते वे पक्षमांथी पोताने गमे ते पक्ष प्रमाण करवो तेनुं नाम आत्मतुष्टि प्रमाण छे ॥२॥

❀ अथ अर्थापत्ति प्रमाणालंकार ॥१२॥ ❀ दोहरो ॥ प्रकारांतरे अर्थनी ॥ सीद्धि जहां कराय ॥ ते अर्थापत्ति कहे ॥ प्रमाण पंडित राय ॥४६॥ उ०॥ दोहरो ॥ जे जननुं निज जीवतां ॥ जपे

લાખ જળ નામ ॥ ઇશ્વર વિના બને નહીં ॥ એવું અદ્ભુત કામ ॥
૪૭॥ પુનઃ॥ ૩૦॥ બ્રાહ્મણને ધરવાં ઘટે ॥ કંઠી તિલક નિદાન ॥
વિષ્ણુ રુપ કહિ વિપ્રને ॥ દે છે જન સૌ દાન ॥૪૮॥

ટીકા ॥ બ્રાહ્મણને કાંઈ દાન આપતાં એમ કહે છે કે વિષ્ણુ રૂપાય બ્રાહ્મણાય સંપ્રદાદે ॥ એના અર્થ ઉપરથી જણાય છે કે બ્રાહ્મણે તો વિષ્ણુ રૂપ જે તુલસીની કંઠી ને ઉર્દ્ધ પુંડ્ર તિલકાદિ ધારણ કરવાં પળ ત્રિપુંડ્ર કે વિભૂતિ કરી હોય અને રુદ્રાક્ષની માઝા ધારી હોય સારે વિષ્ણુ રૂપ કેમ કહેવાય ॥ એ અર્થાવત્તિ પ્રમાણાલંકાર છે ॥

પુનઃ॥ ૩૦॥ દોહરા ॥ દુધા ધારી આ જુઓ ॥ કરે નહીં
આહાર ॥ અર્થથકી સમજાય છે ॥ જીવે દુધ આધાર ॥૪૮॥ ❀
અથ અનુપલબ્ધિ પ્રમાણાલંકાર ॥૧૩॥ ❀ દોહરો ॥ નથિ દીઠું
નથિ સાંભળ્યું ॥ નથિનું એજ પ્રમાણ ॥ અનુપલબ્ધિ એ તો કહે ॥
અલંકાર નર જાણ ॥૫૦॥ ૩૦॥ ઉત્તમ નરપતિનો અયશ ॥ નથિ-
જ એવું ધાર ॥ પ્રમાણ તેનું એહ છે ॥ સુખ્યો ન કોઈ ઠાર ॥૫૧॥
પુનઃ॥ કૌસ્તુભ મણિ બીજો નથિ ॥ તેનું કહું પ્રમાણ ॥ બિજો નથી
દીઠો સુખ્યો ॥ એ ઉપરથી જાણ ॥૫૨॥ પુનઃ॥ કવિત ॥ એક સત-
સંગીતળો તાત જાત્રા જવા ચાલ્યો ॥ જુદા જુદા મિત્રે જુદી વસ્તુ-
ઓ મગાવિ છે ॥ અષ્ટ અંગ નારી તજે પૈસાનો પ્રસંગ તજે ॥ એવા
સંત લાવો વાળી સુપુત્રે સુણાવિ છે ॥ તાતે સર્વ તિર્થ જોયાં ત્યાં
જઈ તપાસ કર્યો ॥ પુત્ર પાસે બધી વાત આવીને બતાવી છે ॥ સ્વા-
મિનારાયણતળા સંપ્રદાય વિના ક્યાંઈ ॥ એવી સંત તળો રીત નજરે
ન આવિ છે ॥૫૩॥ ❀ અથ સંભવ પ્રમાણાલંકાર ॥૧૪॥ ❀
દોહરો ॥ સંભવ કહિયે તેહનો ॥ જેવું વર્ણન થાય ॥ સંભવ પ્રમાણ
નામનો ॥ અલંકાર કવિ ગાય ॥૫૪॥ ૩૦॥ મહા પાપિ જનનો ક-
દી ॥ થાય સ્વરો ઉદ્ધાર ॥ સુજનો તે પળ સંભવે ॥ હરિ ઇચ્છા આ-
ધાર ॥૫૫॥ પુનઃ॥ અજામેલ જે ઉદ્ધર્યો ॥ એમાં નથિ નવાઈ ॥ શ્રી

हरि केरा स्मरणथी ॥ उद्धरेज हे भाई ॥५६॥ ॐ अथ ऐतिह्य प्र-
माणालंकार ॥१५॥ ॐ दोहरो ॥ कोईतणुं नहि वचन पण ॥ अ-
फवा वचन प्रमाण ॥ ए ऐतिह्य प्रमाण छे ॥ जाणे जनो सुजाण ॥५७

टीका ॥ जे वचननो कहेनार कोई नकी नही पण लोकमां चालती बात हो
य ते अफवा कहेवाय तेनुं प्रमाण आपवुं ते ऐतिह्य प्रमाणालंकार ॥

उ० ॥ दोहरो ॥ इंडां मींडां जेहने ॥ कान तेहने थान ॥ ते
कहेवत छे लोकनी ॥ प्रमाण एह निदान ॥५८॥

टीका ॥ जे प्राणीने कानने ठेकांणे मींडां छे तेओ इंडां मुके छे ॥ अने जेने
कान छे तेने धवराववाने थान एटले स्तन छे ॥ ए वचव कोई शास्त्रनुं नथी के कोई
प्रसिद्ध माणसनुं नथी माटे ऐतिह्य प्रमाणालंकार छे ॥

इति रसवदादी पंचदशालंकार निरूपण द्वितीयं प्रकरणं ॥२॥

ॐ अथ संसृष्टि अलंकार ॥१॥ ॐ दोहरो ॥ शब्दालंकृति
बे मळे ॥ बे अर्थालंकार ॥ शब्द अर्थ ए बे मळे ॥ ते छे त्रणे प्रका-
र ॥१॥ मोती परवाळां मळे ॥ पण ते जुदां जणाय ॥ एक एकनी
गरज नहि ॥ संसृष्टि कहेवाय ॥२॥ संसृष्टि प्रकार पहेलो ॥१॥ दो-
हरो ॥ उ० ॥ धर्मानुज प्रिय धर्म सुत ॥ धर्म प्रवर्त्तन कार ॥ प्रभु प-
रमेश्वर पूज्य पति ॥ वंदु विश्वाधार ॥३॥

टीका ॥ एमां धर्म जे युधिष्ठिर तेना नाना भाइ अर्जुन तेने प्रिय तेज प्रभु
धर्मदेवना पुत्र अने एकांतिक धर्म प्रवर्तावनारा ए रीते धर्म शब्दना त्रण अर्थ जुदा
थाय माटे यमकालंकार छे ॥ अने प्रपपूप ॥ एवा अक्षरो आव्या ते अनुप्रासालं-
कार छे तेनां लक्षण आगळ कहेवाशे ॥ ए शब्दालंकार मळ्या ते एवा के एमां य-
मकालंकार न होत अने एकला अनुप्रास होत के अनुप्रास न होत ने यमकालंकार
होत तोपण खामी जणात नही ॥ अने ते बने अलंकार स्पष्ट देखाय छे कोई कोई
नां अंग के अंगी नथी माटे संसृष्टि अलंकार छे ॥

ॐ अथ बीजा प्रकारनो संसृष्टि ॥ ॐ दोहरो ॥ नीरद जे-

વાં શામ છાવે ॥ તે હરિની સંભાર ॥ ચરણ કમલ રૂપી ભલા ॥ કર
મન અલીઆ ગાર ॥૪॥

ટીકા ॥ એમાં મેઘ જેવી શામ છાવે શ્રી હરિની કહી તે ઉપમાલંકાર છે અને
ચરણને કમલ રૂપી કહ્યા તથા મન રૂપી ભરણને કહ્યું તે રૂપકાલંકાર છે તે બે અ-
લંકાર સ્પષ્ટ દેખાય છે પણ એકબીજાને સંબંધ નથી માટે સંસૃષ્ટિ અલંકાર છે ॥

❀ અથ ત્રીજા પ્રકારનો સંસૃષ્ટિ ॥ ❀ વૈતાલિ ॥ ભગવા
ભગવાનને ભજ ॥ અધકારિ અધકામને તજ ॥ ભજને ભવ રોગ તો
ટલે ॥ સુખ પ્રાપ્તિ અતિ જીવને મલે ॥૫॥

ટીકા ॥ એમાં અરધા શ્લોકમાં યમક છે અને અરધામાં રૂપકાલંકાર છે તે
બે જુદા જુદા જણાય છે માટે સંસૃષ્ટિ અલંકાર છે ॥

❀ અથ સંકરાલંકાર ॥ ❀ દોહરો ॥ જેમ પાણિને પય મ-
લે ॥ જૂદાં નહીં જણાય ॥ તેમ અલંકૃતિ બે મલે ॥ સંકર તે કહે-
વાય ॥૬॥ ❀ અથ અંગાંગી ભાવ સંકર ॥૨॥ ❀ દોહરો ॥ એક
અલંકૃતિ અંગ જ્યાં ॥ બીજી અંગી હોય ॥ તે અંગાંગી ભાવ છે ॥ કહે
કવિ સૌ કોય ॥૭॥ ઉપકારક તે અંગ છે ॥ અંગી તે ઉપકાર્ય ॥
અંગી તે તો મુખ્ય છે ॥ અંગ ગૌણ છે ધાર્ય ॥૮॥ ઉદા ૦ ॥ દોહરો ॥
જુઓ મેઘનો નાદ શુભ ॥ શંખથકી ઉપજાય ॥ રૂપક અતિશય ઉ-
ક્તિ તે ॥ વિભાવના પણ થાય ॥૯॥

ટીકા ॥ એમાં શ્રીજીના કંઠ રૂપી શંખમાંથી મેઘના જેવો નાદ થાય છે ॥ એ
રીતે રૂપકાતિશયોક્તિ અલંકાર છે તે વિભાવનાનું અંગ છે ॥ અને મેઘના જેવો નાદ
થવાનું કારણ શંખ નથી માટે ચોથા પ્રકારની વિભાવના થઈ તે અંગી છે ॥ એ રીતે બે
અલંકાર મળ્યા તે અંગાંગી ભાવ સંકરાલંકાર થયો ॥ એમાં રૂપકાતિશયોક્તિમાંથી
વિભાવના થાય છે માટે તે અંગ અંગી ભાવ છે ॥

❀ અથ સમપ્રાધાન્ય સંકરાલંકાર ॥૩॥ ❀ દોહરો ॥ બેય
અલંકૃતિ મુખ્ય જ્યાં ॥ ઉપકારક અન્યોન્ય ॥ તે તો સમપ્રાધાન્ય
છે ॥ જાણે તે જન ધન્ય ॥૧૦॥ ઉદા ૦ ॥ દોહરો ॥ ઇંદ્રપ્રસ્થ અવલો-

किने ॥ उपजे अति अचंभ ॥ जेमां पारसमणितणा ॥ थळ थळ
दीसे थंभ ॥११॥

टीका ॥ एमां जो कविनो भाव साचेसाची एवी रिद्धि वखाणवानो होय तो उदात्तालंकार छे ॥ अने जेम आ हवेलीना अग्र चंद्र मंडळने अडे छे ॥ एवी रीते पारसमणिना थंभ होय नही पण अतिशयोक्तिथी वखाणवानो कविनो भाव होय तो संबंघातिशयोक्ति छे ॥ ए रीते बे अलंकार मुख्य जणाय छे माटे समप्राधान्य संकर छे ॥ ज्यारे संबंघातिशयोक्ति करिये सारेज स्मृद्धिनुं अतिशे वखाण थाय अने तेमांथी उदात्तालंकार थाय ॥ अने ज्यारे स्मृद्धिनुं अतिशे वखाण करिये सारे उदात्तालंकार थाय अने तेमांथी संबंघातिशयोक्ति थाय माटे ते बे अलंकार एक एकना अंगी छे ने बे सम प्राधान्य छे ॥ लाख रुपैये शेर तो पाशेरनुं केटलुं मल ॥ ए प्रश्नमां पुछनारनो अभिप्राय अमुल्य हीरा कणी विषे होय तो तेनो बीजो अर्थ थाय ॥ अने बोरडीनी के पीपरनी लाख विषे पुछवानो अभिप्राय होय तो जुदो अर्थ थाय तेमज चोथी विभावना ने रुपकातिशयोक्ति ए वेमां तथा उदात्तालंकार ने संबंघातिशयोक्तिमां कविना मननो जेवो भाव तेवो अलंकार थाय ॥

❀ अथ संदेह संकरालंकार ॥४॥ ❀ दोहरो ॥ जुदा ते समजाय नही ॥ एह हशे के एह ॥ एवो ज्यां संशय रहे ॥ ते संकर संदेह ॥१२॥ वृष्टि सदा विज्ञाननी ॥ करे प्रभु घनशाम ॥ परिकर के परिकरांकुर ॥ कियो हशे आ ठाम ॥१३॥

टीका ॥ एमां वर्षाद जेवा शाम प्रभु कहेतां परमेश्वर एवो अर्थ करिये तो परिकरालंकार थाय ॥ अने प्रभु कहेतां समर्थ एवा अने घनशाम छे नाम जेनुं एवो अर्थ करिये तो परिकरांकुरालंकार थाय माटे एमां परिकरालंकार हशे के परिकरांकुरालंकार हशे एवो संशय रहे छे माटे संदेह संकर अलंकार छे ॥

❀ अथ एक वाचकानु प्रवेश संकरालंकार ॥५॥ ❀ दोहरो ॥ दीसे वाचक एकमां ॥ बेनो अनुप्रवेश ॥ अलंकार ए नामनो ॥ जांणो एह प्रदेश ॥१४॥

टीका ॥ वाचक शब्द एकमां बे अलंकारनो अनुप्रवेश थाय कहेतां एक अलंकारनो प्रवेश थया पछी बीजा अलंकारनो प्रवेश थाय ते एक वाचकानु प्रवेश संकर अलंकार कहेवाय ॥

ઉદા૦ ॥ દોહરો ॥ શેલું વાદલિયું ધર્યું ॥ જો શ્રીહરિયે શામ ॥
 એમાં છે પૂર્ણોપમા ॥ વાચકલુપ્તા નામ ॥૧૫॥

ટીકા ॥ જેમ કાકતાલિયં એ પદ બે ઉપમાનુવાચક છે તેમજ વાદલિયું એ પદ પૂર્ણોપમાનું અને લુપ્તોપમાનું વાચક છે તેમાં તે બે અલંકાર દૂધ પાણીની રીતે મઝીને રહ્યા છે ॥ તેમજ શબ્દાલંકાર અને કોઈ અર્થાલંકાર એકજ પદમાં દૂધ પાણીની પેટે મઝીને રહ્યા હોય તે પણ એક વાચકાનું પ્રવેશ અલંકાર છે ॥ અને જો શબ્દાલંકાર ને અર્થાલંકાર જુદા જુદા પદમાં હોય તો સંસૃષ્ટિ અલંકાર થાય ॥ એક વાચકાનું પ્રવેશનું ઉદાહરણ ॥

વૈતાલીય છંદ ॥ સ્વડમાં સ્વડમાંકઢી યથા ॥ પદ થાપી પદ
 ઉર્દ્ધ લે તથા ॥ તન દીવ્ય અદીવ્યને ભજે ॥ તન આ તો જન તે
 પછી તજે ॥૧૬॥

ટીકા ॥ એમાં શબ્દ અલંકાર અને ઉપમા અલંકાર દૂધ પાણીની પેટે મઝી ગયેલા છે માટે એક વાચકાનું પ્રવેશ સંકરાલંકાર છે ॥

❀ અથ વિચિત્ર સંકરાલંકાર ॥૬॥ ❀ દોહરો ॥ સંસૃષ્ટિ
 (આશાધરે સંસૃષ્ટિ પણ એમાં ગણ્યો છે પણ કુવલયાનંદમાં ગણ્યો નથી)
 આદિક જ્યાં ॥ સંકર મળે ઘણાય ॥ વિચિત્ર સંકર નામનો ॥ અ-
 લંકાર તે થાય ॥૧૭॥ ઉદા૦ ॥ દુમિલિયા છંદ ॥ ઘનશામ ચઢ્યો
 ઘનશામ પ્રભુ ॥ કરુણામય દ્રષ્ટિની વૃષ્ટિ કરો ॥૧॥

ટીકા ॥ એમાં યમકાલંકાર તથા અનુપાસાલંકાર છે માટે સંસૃષ્ટિ સંકર છે ॥ અને ઘનશામ તે સામિપ્રાય વિશેષણ ધારીયે તો પરીકરાલંકાર છે અને સામિપ્રાય નામ ધારીયે તો પરિકરાંકુરાલંકાર છે તે બે સંદેહ સંકર છે ॥

શુભ શંખ થકી ઘન નાદ કરો ॥ વલ્લિ વાદલિયું પટ અંગ
 ધરો ॥ ૨ ॥

ટીકા ॥ શંખ રૂપી કંઠથી ઘનનો નાદ કરો કહ્યું તેમાં રૂપકાતિશયોક્તિ તથા ચોથી વિભાવના તે અંગાંગી ભાવ સંકર છે ॥ વાદલિયું પટ ધરો કહ્યું તેમાં વાચક ધર્મલુપ્તા તથા કેવલ ધર્મલુપ્તા અલંકાર એક વાચકાનું પ્રવેશ સંકર છે ॥

માણિ માણિક લૂણ ઉતારુ મહા પ્રભુ ॥ પ્રેમ ધરી મનમાંહિ
સ્વરો ॥ ૩ ॥

ટીકા ॥ મણિ માણક તમારા ઉપર લૂણ ઉતારીને નાંચી દડં એમાં ઉદાતા-
લંકાર તથા સંવંધાતિશયોક્તિ સમ પ્રાધાન્ય સંકર છે ॥

ક્ષણ માત્ર છબિ નિરચ્યાધિ ॥ અલૌકિક આનંદ થાય ઉરે
ઉભરો ॥ ૪ ॥ ૧૮ ॥

ટીકા ॥ ક્ષણ માત્ર છબિ જોવાથી ચૌદ લોકમાં ન મળે એવો અક્ષર ધામના
જેવો આનંદનો ઉભરો છાતિમાં થાય છે ॥ એમાં ત્રીજા પ્રકારનો વિશેષાલંકાર તથા
નેત્રે જોવાથી છાતિમાં ઉભરો થાય તે અસંગતિ અલંકાર છે ॥ વલી દુધપાક આદી-
કના ઉભરાની સ્ફુરતિ થાય છે માટે સમાસોક્તિ અલંકાર છે એ અંગાંગી ભાવ સં-
કર છે ॥ એ રીતે આ હંદમાં ઘણા સંકર અલંકાર છે ॥ માટે વિચિત્ર સંકરાલંકાર
આશાધર મટે કહ્યો છે ॥ એમાં નવાં ઉદાહરણ મુકવાથી ટીકા લાંબી કરવી પડે
અને સમજાવવું કઠણ પડે માટે આવી ગયેલાં ઉદાહરણો મુક્યાં છે ॥

इति श्री विहारीलालाचार्य विरचिते अलंकारादर्शे संकरालंकार निरूपण
नाम तृतीयं प्रकरणं ॥ ३ ॥

❧ અથ અનુપ્રાસાદિ શબ્દાલંકાર નિરૂપણં ॥ ❧ દોહરો ॥
હીરા મોતીના ભર્યા ॥ છે અર્થાલંકાર ॥ સમજો તેમ સુવર્ણના ॥ (સો-
નાના અથવા સારા અક્ષરોના) છે શબ્દાલંકાર ॥૧॥ છે ચિત્રાલં-
કાર તો ॥ રૂપાનાર મણિક ॥ જો તે રચતાં આવડે ॥ અલંકાર છે
ઠીક ॥૨॥ ઉત્તમ મધ્યમ ને ત્રિજો ॥ કનિષ્ઠ કહિયે તેહ ॥ થાય
ઘણો ક્ષિપ્રાર્થ તો ॥ અધમ જાણવો એહ ॥૩॥ શબ્દ યુક્તિમાં ચિત્ર-
માં ॥ રસમય કવિતા હોય ॥ નહિ ક્ષિપ્રાર્થ હોય તો ॥ સર્વોપરિ
શુભ સોય ॥૪॥ ❧ અથ શબ્દાલંકાર વિષે દોહરો ॥ ❧ ગ્રંથો-
માંહિ અનેકથા ॥ છે શબ્દાલંકાર ॥ મુખ્ય મુખ્ય તેમાં કહું ॥ છે જે
છયે પ્રકાર ॥૫॥ ❧ અથ સ્ફુટાનુપ્રાસ ॥૧॥ ❧ લક્ષણ દોહરો ॥

પદ આવૃત્તિ ચરણમાં ॥ આદિ મધ્ય કે અંત ॥ વ્યંજન કે સ્વર ભે-
દથી ॥ સ્ફુટાવૃત્તિ કહિ સંત ॥૬॥ ૩૦॥ શામ નામ સુખ ધામના ॥
ચરણ કરણ ભવ પાર ॥ ભજ મન તજ તું વિષય સુખ ॥ અધિક
વાર ધરિ પ્યાર ॥૭॥

ટીકા ॥ એને ગુજરાતી ભાષામાં ફડ કહે છે ॥ છેકાનુપ્રાસ આદિક કાવ્ય
પ્રકાશકમાં કહ્યા પ્રમાણે રાખ્યા છે ॥

❀ અથ છેકાનુપ્રાસ ॥૨॥ ❀ લક્ષણ દોહરો ॥ વ્યંજન
એક અનેકની ॥ એકાવૃત્તિ થાય ॥ તે છેકાનુપ્રાસ છે ॥ ગુણવંતા
કવિ ગાય ॥૮॥

ટીકા ॥ જેમાં વ્યંજનની આવૃત્તિ હોય તે એવી રીતે કે એક વારે જે વ્યંજન-
ની આવૃત્તિ થઈ ગઈ એજ વ્યંજનની બીજી વાર આવૃત્તિ ન થાય પણ તેથી જુદા
વ્યંજનની થાય ॥ એવી રીતે જુદાં જુદાં ઘણાં વ્યંજનની આવૃત્તિ થાય ॥ તેમાં સ્વર
પણ જુદા જુદા હોય તે છેકાનુપ્રાસ છે ॥

૩૦॥ હરિ હીરો બાંધે બુધો ॥ શુભ શોભે તન તેનું ॥ તે છે-
કાનુપ્રાસ છે ॥ અધિક મુલ્ય છે એનું ॥૯॥

ટીકા ॥ એમાં હકાર બેવાર આવ્યો પણ તેમાં સ્વર જુદા છે ॥ તેમજ રકારમાં
પણ જુદા સ્વર છે તે બે વ્યંજનની એકવાર આવૃત્તિ થઈ તેની બીજી આવૃત્તિ થાય
નહી ॥ એ રીતે એક પછી એક બીજાં વ્યંજનોની આવૃત્તિ થાય તે છેકાનુપ્રાસ છે ॥
ભાષામાં તેને અક્ષર સગાઈ કહે છે ॥

❀ અથ વૃત્યનુપ્રાસ ૩ નું લક્ષણ ॥ ❀ દોહરો ॥ એક
વ્યંજનાવૃત્તિ કે ॥ બહુકેરી બહુ વાર ॥ વૃત્યનુપ્રાસ કહે કવિ ॥ એના
ભેદ અપાર ॥૧૦॥ ૩૦॥ ધારાધર પ્રેર્યો સ્વરો ॥ ઠર્યો સુરેશ્વર કૂર ॥
હરિવર કર ધાર્યો ગિરી ॥ ડર્યો પુરંદર ઊર ॥૧૧॥ કેમ કરે કુલ્લ જન
કદી ॥ કુકર્મકેરું કામ ॥ દૂર રહે દિલ દોષથી ॥ દેસિ દુઃસ્વનું
ધામ ॥ ૧૨ ॥

ટીકા ॥ પેદેલા દોહરામાં 'ર' વ્યંજન ઘણી વાર આવે ॥ અને બીજા અર્ધા દો-

હરમાં ।કા ઘણી વાર આવે છે ॥ અને અર્ધામાં ।દા વ્યંજન વહુ આવે છે માટે તે
 વર્ધા વૃત્તનુપાસનાં ઉદાહરણ છે ॥ દેશી ભાષાને મતે છેકાનુપ્રાસ તથા વૃત્તનુપ્રાસમાં
 અક્ષર સમાઈ છે એના વીજા ભેદ ઘણા છે ॥

❧ અથલાટાનું પ્રાસ ॥૪॥ ❧ લક્ષણ દોહરો ॥ શબ્દતળી
 આવૃત્તિમાં ॥ અર્થ એક જ્યાં હોય ॥ છે લાટાનુપ્રાસ તે ॥ કહે ક-
 વિ સૌ કોય ॥૧૩॥ ઉ૦ ॥ કમલ ચરણ ને કમલ કર ॥ કમલ વ-
 દન કહેવાય ॥ એવા શ્રી હરિકૃષ્ણનું ॥ ધ્યાન ધરે મુનિરાય ॥૧૪॥
 (આને ભાષામાં યમક પળ કહે છે) ॥ ❧ અથ અંત્યાનુપ્રાસ ॥૫॥
 ❧ ચરણ અંત અનુપ્રાસ તે ॥ છે અંત્યાનુપ્રાસ ॥ ભારતિ ભૂષણ
 આદિમાં ॥ પ્રસિદ્ધ છેજ પ્રકાશ ॥૧૫॥

ટીકા ॥ લખનોરમાં છપાયેલા શ્રી ગિરીધરદાસ કૃત ભારતિ ભૂષણ ગ્રંથમાં
 તથા હરિચરણદાસ કૃત ચમત્કાર ચંદ્રિકામાં આ અનુપ્રાસ લખેલો છે તેની પ્રવૃત્તિ
 સંસ્કૃત કાવ્યમાં થોડી છે પણ ભરતલ્હના દેશોની ભાષામાં તો તે વિના ચાલેજ નહીં ॥

ઉ૦ ॥ માલતિ છંદ ॥ સદા ઘનશામ ॥ જપો શુભ નામ ॥ મ-
 હા સુખકાર ॥ કરે ભવ પાર ॥૧૬॥

ટીકા ॥ વેદ ઉત્તમ ગણાય છે પણ તેની ભાષા તથા તેના લઘુ ગુરુ અક્ષરના
 નિયમ વગરના ત્રિપદાદિક છંદોના નિયમ પ્રમાણે આજ કોઈ સંસ્કૃત કવિ કવિતા
 કરે તો તે પ્રમાણ થાય નહીં ॥ કેમકે વેદના છંદોના નિયમ ને સંસ્કૃત છંદોના
 નિયમ જુદા છે ॥ વેદના છંદોમાં લઘુ ગુરુનો નિયમ નથી તેથી કિયા અક્ષર ઉપર
 ભાર મુકવો તેને વાસ્તે સ્વરની નિશાનીયો કરવી પડે છે ॥ એમજ સંસ્કૃત છંદો ક-
 રતાં ભાષાના કેટલાક છંદો જુદા છે ॥ તથા ભાષાની કવિતાના કેટલાક નિ-
 યમ પણ જુદા છે ॥ ભાષામાં ચરણને છેડે અનુપ્રાસ ન હોય તો પીતના રોગવાઝાનાં
 આંગળાં સ્વરી પડ્યાં હોય એવી તે કવિતા લાગે ॥ કશું છે કે ॥

ઉપજાતિ છંદ ॥ પાદાંતના પ્રાસ વિનાનિ મીઠી ॥ કદાપિ
 દેશી કવિતા ન દીઠી ॥ શું પાવ તારા પતથી સડયા છે ॥ પાદાંત-
 ના પ્રાસ સ્વરી પડયા છે ॥૧૭॥ ❧ અથ યમકાલંકાર ॥૬॥ ❧
 દોહા ॥ શબ્દતળી આવૃત્તિમાં ॥ જૂદા અર્થ જણાય ॥ તે શબ્દાલંકાર-
 માં ॥ યમક નામ કહેવાય ॥૧૮॥

टीका ॥ एक भगवा लुमडावाळो बावो घरवारी धवा चहातो हतो ॥ तेने
एक खरा संते उपदेश कर्चो के ॥

दोहरो ॥ भगवा भज भगवाने ॥ विषसम विषय विसार ॥
भवन कर्थाथि नहि मळे ॥ भवसागरनो पार ॥१९॥

टीका ॥ एमां भगवा भगवा ॥ विष विष ॥ भव भव ॥ एवा शब्दो वधे वार
आव्या ॥ तेना अर्थ जुदा जुदा थाय छे माटे यमकालंकार छे ॥ वळी सव्यपेत यम-
क ॥ अव्यपेत यमक ॥ तथा महा यमक आदिक यमकना पण अनेक भेद कविप्रि-
यामां तथा काव्य प्रकाशादिकमां छे ते ग्रंथ मोटो थई जाय माटे अमे लखता नथी ॥

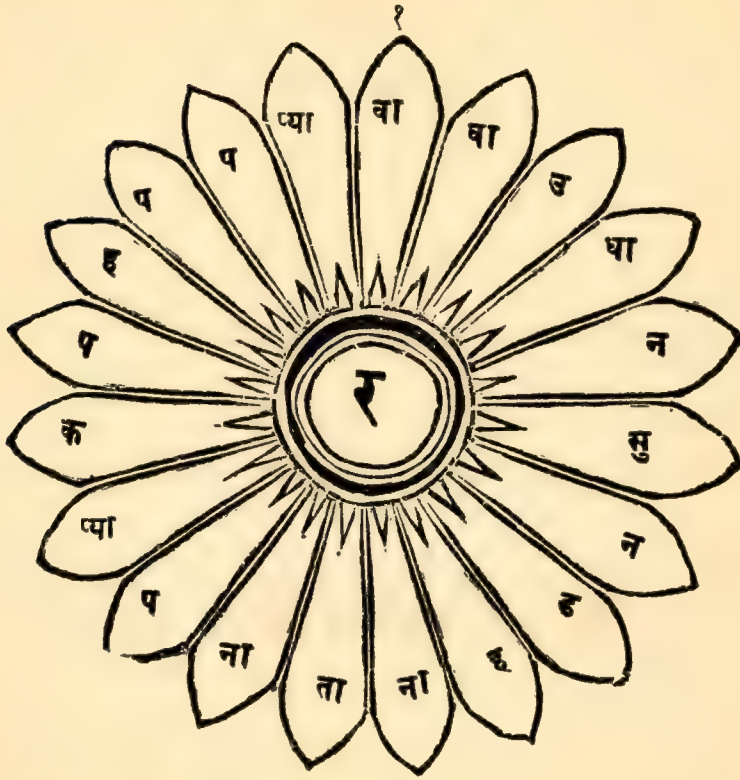
इति श्री शब्दालंकार प्रकरणं ॥

❀ अथ चित्रालंकार ॥७॥ ❀ दोहा ॥ कमळ प्रबंधादिक
बहु ॥ तथा गतागत थाय ॥ इत्यादिक बहु भेद छे ॥ वळी नवा
कल्पाय ॥ २० ॥

❀ अथ बहुदळ कमळ प्रबंध ॥ दोहरा ॥ ❀

वार वार उर धार नर ॥ सुरनर डर हरनार ॥ तारनारपर प्यार
कर ॥ पर हर पर पर प्यार ॥२१॥ १ ॥ आ दोहरो अश्व गतिमां

गोमुत्रिकामां तथा कपाट प्रबंधमां पण वंचाय छे ॥ ॥ ॥

❀ अथ अश्वगति प्रबंध ॥ दोहरो ॥ ❀

वा १	र २२	वा ३	र २४	उ ५	र २६	धा ७	र २८	न ९	र ३०
सु ११	र ३२	न १३	र ३४	ड १५	र ३६	ह १७	र ३८	ना १९	र ४०
ता २१	र २	ना २३	र ४	प २५	र ६	प्या २७	र ८	क २९	र १०
प ३१	र १२	ह ३३	र १४	प ३५	र १६	प ३७	र १८	प्या ३९	र २०

❀ अथ गोमूत्रिका प्रबंध ॥ ❀

वा	र	वा	र	उ	र	धा	र	न	र	सु	र	न	र	ड	र	ह	र	ना	र
ता	र	ना	र	प	र	प्या	र	क	र	प	र	ह	र	प	र	प	र	प्या	र

(१००)

अथ कपाट प्रबंध ॥

वा		र		ता
वा		र		ना
उ		र		प
धा		र		प्या
न		र		क
सु		र		प
न		र		ह
ड		र		प
ह		र		प
ना		र		प्या

दोहरो ॥ जे विशेष वैराग्यथी ॥ संत तजे संसार ॥ नारी
काळी नागीणा ॥ कही करे उच्चार ॥२२॥

❀ अथ नागपास प्रबंध ॥ स्वग्धरा छंद ॥ ❀

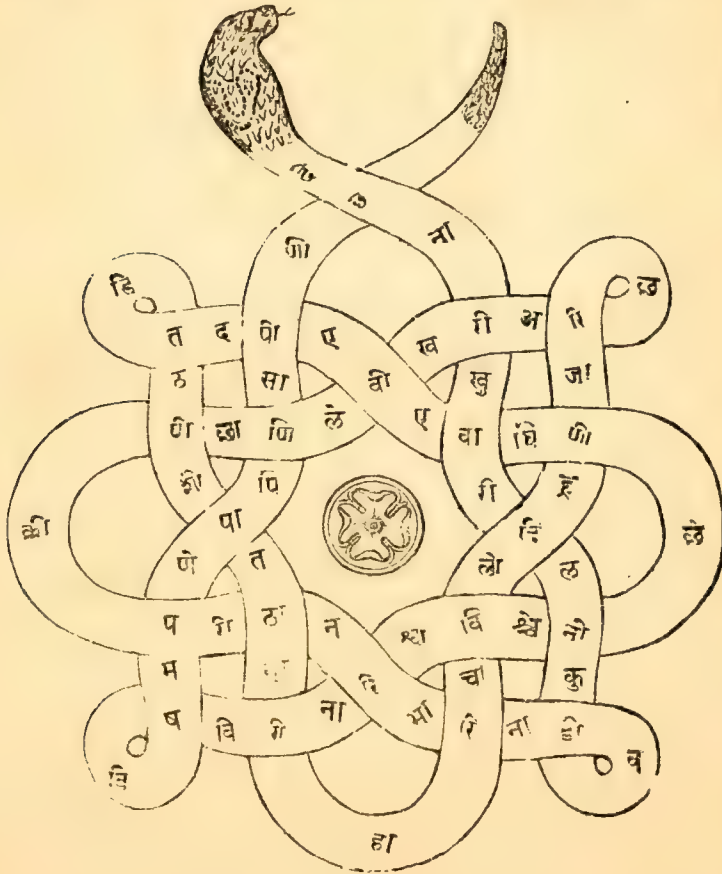
॥ स्त्री निंदा ॥

॥ दे छे नारी खुवारी दिलनी कुडी वडी नारि भारी नठारी ॥

॥ पक्की पीछाणी लेवी खरि अरि छरि जाणी हदिल्यो विचारी ॥

॥ हारी नाठा तपाशी पीठ तडि तदपी एविए वाधीणी छे ॥

॥ निश्चे विश्वारि नारी विष विषमपणे पापीणी सापीणी छे ॥२३॥

स्रग्धरानी टीका ॥ नारीने खरेखरी शत्रुनी छरी जेवी जाणीने हृदयमां वि-
चारी लेवी ॥ तेनाथी हारीने नाठा तोपण तेनी पीठे तडी अर्थात् दोडी ॥ ते आ-
खा विश्वनी शत्रु छे ॥

वात ॥ नारदमुनिये प्रसन्न थैने एक राजाने कह्युं के मागे ते
आपुं ॥ त्यारे ते राजाये त्रणवानां माग्यां ॥ एक तो लाज एटले घ-
णी आबरु मागी ॥ तथा निरंतर विवाह आदिक उत्सवो माग्यां ॥
तथा वत्स एटले पुत्र माग्या ॥ त्यारे मुनिये कह्युं के ते तो तने
बिजा देवो पण आपशे ॥ अने मारी पासे तो सदा नभे एवो लाभ
माग ॥ पण जे लाभने वात मात्रमां भय छे तेवो लाभ हे भला
राजा तुं न ले ॥ दोहरो ॥ लाज उत्सवो वत्स द्यो ॥ एज लाभनी
आश ॥ कहे मुनि ते लाभने ॥ वात वातमां त्रास ॥२४॥ ॐ अथ
गतागत प्रबंध ॥ ॐ श्लोक ॥ लाज उत्सव देवो दे ॥ देवो दे वत्स
उजला ॥ लाभ ले तुं नभे तेवा ॥ वाते भे न तुं ले भला ॥२५॥

टीका ॥ एमां पहेलुं चरण उलटावाथी बीजुं चरण वंचाय छे ॥ अने त्रीजुं
चरण उलटावाथी चोथुं चरण वंचाय छे ॥

ॐ अथ निरोष्ठक ॥ ॐ दोहा ॥ दीनदयाळ दया करे ॥
थाय संतनो संग ॥ लागे तेह दया थकी ॥ संत संगनो रंग ॥२६॥

टीका ॥ एमां प फ ब भ म व अने उ स्वर आवे नहीं ॥

ॐ अथ अधर प्रबंध ॥ ॐ दोहा ॥ पापी फावे पापमां ॥
भावे पापे पाप ॥ पापी वावे पाप बी ॥ भे पांमे माबाप ॥२७॥

इति चित्रालंकार प्रकरण ॥

दोहा ॥ संवत् (१९५२) दृंग शूर भक्ति भू ॥ शुदि बीज का-
र्तिक मास ॥ ते दिन ग्रंथ पुरो कर्यो ॥ वशि वरताले वास ॥२८॥

भूल चुक भाळो कहीं ॥ हृदय न धरशो रोष ॥ साक्षर जनो सुधार-
जो ॥ क्षमा करी मुज दोष ॥२९॥ उद्धव मत आचार्य जे ॥ भगव-
त्प्रसाद बाळ ॥ जय श्री सहजानंदनी ॥ वदे विहारीलाल ॥३०॥
शार्दूलविक्रीडित ॥ धामी अक्षर धामना प्रभु बहु नामी कृपावान
छे ॥ जेनुं शंकर शेष आदि सुर सौ धारे सदा ध्यान छे ॥ कीर्धा
प्रोढ पराक्रमो कळि विषे मानुष्य काया धरी ॥ ते सर्वे सत्संगिने
सुख तथा शांती करो हे हरी ॥३१॥ ६१९ ॥

इति श्री विहारीलालाचार्य विरचित अलंकारा दर्श ग्रंथ समाप्तः ॥

आर्या गीति ॥ तपाशि त्र्यंबक तनुजे ॥ भारत कविता ग-
णाधिपे जेम ॥ त्र्यंबक सुत शास्त्रीये ॥ बदरीनाथे (गायकवाड सर-
कारना मुख्य शास्त्री) तपाशिआ तेम ॥१॥

अलंकारदर्शनुं शुद्धिपत्रक.

अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठ	ओळ
गणाना	टाणांना	प्रस्ता. ०४	प्रस्ता. १५
टाणाना तथा पुराणीए	वे वचे तथा जोइए	॥	१६
बद्रीनाथजी	बदरी नाथजी	॥	१८
इती	इति	॥	१९
हरी	हरि	१	१
शार्दूल	शार्दूल	१	२
बुद्धी	बुद्धि	१	५
बुद्ध	बुध	१	५
सिद्धी	सिद्धि	१	७
सिद्धी	सिद्धि	१	८
बुद्धी	बुद्धि	१	८
तणा ॥	लघुता ॥	१	१९
भूल	भूल	२	१०
उपमा न ठरेय	उपमान ठरेय	२	२५
उपमा न कहेय	उपमान कहेय	३	४
मुख्य	मुख	५	१०
लोधीकापति	लोधीकानापति	७	१६
रूपकऽलंकार	रूपकालंकार	८	२०
समताद्रव्य	सम ताद्रव्य	९	१९
दादुर	दादुर	१२	२०
त	ते	१३	१
घरसे	वरसे	१४	२३
सिद्धस्पदा	सिद्धास्पदा	१५	१
अडोल	अडोल	१६	३
भ्रांति	भ्रांति	१६	२५
सुधां शु	सुधांशु	१७	१
तडुपरि	तडुपरि	१७	११

शुद्धापन्हति अलकार	शुद्धापन्हति अलकार	११	२३
न्हतिशयोक्ति	ह्वातिशयोक्ति	१८	१
दुर्गपुर	दुर्गपुर	१८	२३
तुल्ययोगिता	तुल्ययोगिता	२०	२
प्रसंगमां	प्रसंगमां	२०	१०
तुल्ययोगिता	तुल्ययोगिता	२०	१२
तुल्ययोगिता	तुल्ययोगिता	२०	१३
तुल्ययोगिता	तुल्ययोगिता	२०	१९
तुल्य	तुल्य	२०	२०
सराणीय	सराणीये	२०	२३
सौने	सौनो	२१	११
जाणो	जाणे	२२	११
पदार्थ	पदार्थ	२३	२३
अक्यारोय	अक्यारोप	२३	२५
अक्याराय	अक्यारोप	२३	२७
अथवा	तथा	२३	१७
उदाहरमां	उदाहरणमां	२४	१८
नही	नदी	२४	१४
समोक्तिमां	समासोक्तिमां	२७	६
उचरुं	उचारुं	२७	१५
दादाषाचरना	दादासाचरना	२८	२७
नागमाळा	नाग माळा	२९	१
अगे	अंगे	२९	२
छ	छे	२९	१२
मलिया	मळिया	२९	१७
मराल	मराळ	२९	१७
सारूप्य	सारूप्य	३०	१
सारूप्य	सारूप्य	३०	२
तो वध्यो	तो श्रेष्ठ वध्यो	३०	४
छायमई	छायमई	३०	५
अप्रस्तुत	प्रस्तुत	३०	७
पशुओ	पशुओ	३०	१०
सारूप्य	सारूप्य	३०	२२

उदाहरमां	उदाहरणमां	३१	१८
को विद	कोविद	३१	२४
तेमां न	ते मान	३२	१२
अभिलाषा	अभिलाष	३४	९
आक्षेपा अलंकार	आक्षेपालंकार	३६	५
घर	घेर	३६	६
तवुं	तेवुं	३७	१०
अंगांगी	अंगांगी	३९	३
हनुमतनुं	हनुमतनुं	४२	४
सौ तेह्वारे	सौ जन तेह्वारे	४२	१४
सस	सस	४४	४
दहेज तेह	दहेज वन तेह	४४	१७
गीती	गीति	४६	२
कुसंगिया	कुसंगिया	४६	१२
जगन	जगने	४७	१९
शुद्धांत रे	शुद्धांतरे	४९	१४
हरिं	हरि	५१	२६
दयाळ	दयाय	५४	१३
सच्चिदानंजी	सच्चिदानंदजी	५४	१८
समाधिलंकार	समाधि अलंकार	५४	२५
दुष्कर	दुष्कर	५५	२१
दुष्कर	दुष्कर	५५	२४
हेतु	हेतु	५६	९
एक हेवी छे	ए कहेवी छे	५८	१०
कहीय	कहीये	५८	११
कहवत	कहेवत	५८	१४
भूज	भूज	५९	५
धपवसिति	ध्यवसिति	५९	२२
धपवसिति	ध्यवसिति	५९	२४
वात	व्रात	५९	२४
धपवसिति	ध्यवसिति	६०	३
राजच मुनी	राज चमुनी	६१	८
मुकजीनी	मुकविनी	६२	५

भक्तो	भक्त	६३	२
विदजन	विद जन	६३	४
क्षितीस	क्षितीश	६३	१६
वे	वे	६४	१२
विष	विषे	६४	१४
अलंकार	लंकार	६६	११
पंडित	पंडित	६९	१८
अनक	अनेक	६९	२४
मळीन	मळीने	७०	४
तनो	तेनो	७०	१५
जा	जो	७०	१८
छ	छे	७१	१४
बिजान	बिजाने	७१	१६
काई	कोइ	७१	१८
सानीनो	सोनीनो	७१	२४
शकाथी	शंकाथी	७२	१५
परस्परपरतणां	परस्पर तणां	७२	२३
निकळ	निकळे	७३	१०
क्रकोक्ति	वक्रोक्ति	७३	११
फरफार	फेरफार	७४	२४
माट	माटे	७५	२०
कर	करे	७५	२४
भूताथ	भुतार्थ	७६	१४
ढालु	ढाळं	७७	२
न	ने	७७	१९
कही	कहीं	७८	२३
वाग	वागे	८०	१८
एटल	एटले	८०	२३
नहा	नही	८०	३०
अर्थापत्ति	अर्थापत्ति	८९	७
दुधा	दूधा	"	९
नथि	नथी	"	१३
वा शाम	वी शाम	९१	१

अलीभा गार	अली आगार	९१	९
उदातालंकार	ते संकरालंकारनो पहिलो भेद छे.	११	१०
जुदा	उदात्तालंकार.	९२	४
नही	जुदा	११	१५
जाणो	नहि	११	१६
उदाता	जाणो.	११	२५
निररव्याथि ॥	उदात्ता	९४	३
अलौकिक	निरख्याथि	११	५
रूपानार मणिक	अलौकिक ॥	११	११
फड	रूपाना रमणिक	११	२०
पीतना	झड	९५	५
	पतना	९६	२२

सुरत "विक्टोरीया" प्रेस.